

GRAĐANSKO I POLITIČKO UČEŠĆE MLADIH

*PSIHOLOŠKI
PRISTUP*

Srđan Dušanić
Siniša Lakić
Vladimir Turjačanin

GRAĐANSKO I POLITIČKO UČEŠĆE MLADIH

- PSIHOLOŠKI PRISTUP -

SRĐAN DUŠANIĆ

SINIŠA LAKIĆ

VLADIMIR TURJAČANIN

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

BANJA LUKA, 2017.

Izdavač:
Friedrich Ebert Stiftung

Za izdavača:
Marius Müller Hennig

Recenzenti:
Prof. dr Branko Milosavljević, Univerzitet u Banjoj Luci
Doc. dr Iris Žeželj, Univerzitet u Beogradu

Lektor i korektor:
Doc. dr Igor Simanović

Dizajn korica:
Nebojša Đumić

Štampa: Grafomark, Laktaši

Tiraž:
200 kom.

Kontakt e-mail:
srdjan.dusanic@ff.unibl.org

Istraživanje i knjiga su pripremljeni zahvaljujući podršci Fondacije Friedrich Ebert Stiftung. Stavovi izneseni u ovoj publikaciji su isključivo stavovi autora, te ne moraju nužno da predstavljaju i stavove Fondacije.

*Knjigu posvećujemo našim inspiratorima,
ljudima koji još čekaju Godoa.*

ZAHVALNICA

Ovo istraživanje ne bi bilo moguće bez logističke i finansijske podrške Fondacije Friedrich Ebert Stiftung i Tanje Topić. Najtoplije im se zahvaljujemo.

Zahvaljujemo se recenzentima, prof. dr Branku Milosavljeviću i doc. dr Iris Žeželj.

Anketari koji su uradili veliki dio posla na terenu, i kojima se ovom prilikom zahvaljujemo, su: Jovana Okolić, Đorđe Prolić, Tanja Maksimović, Aleksandra Kecman, Maja Lalić, Sergej Ajdinović, Tatjana Šatara, Slađana Popović, Sanja Janjić, Tatjana Milošević, Dragana Makarić, Milica Trubarac, Tijana Bogdanić, Slađana Duper, Gorana Vukmir, Marijana Savić, Maja Rujević, Jovana Radonić.

Zahvaljujemo se Iliji Trniniću, Lani Vujaković, Vanji Jošiću i Slavici Tutnjević, koji su učestvovali ili pomagali u organizaciji i sprovodenju fokus grupa. Takođe, zahvaljujemo se Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci i organizaciji „Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice” na ustupljenom prostoru za održavanje fokus grupa.

Zahvaljujemo se učesnicima fokus grupa, intervjuisanim aktivistima i liderima koji rade sa mladima: Dijana Pejić, Jugoslav Jevđić, Ilija Trninić, Tihomir Dakić, John Crownover, Srđan Vidaković, Bojana Trninić, Aleksandar Slijepčević, Bogdan Vicanović, Marijana Čuturić.

Tokom realizacije, nesebičnu tehničku i logističku podršku pružili su: Andrea Puhalić, Anja Dušanić, Ljiljana Stević i Milica Drobac Pavićević.

Hvala drugu Nebojši Đumiću, koji je i ovaj put „kriv” za dizajn korica knjige, te doc. dr Igoru Simanoviću za lekturu rukopisa.

Hvala Nikolaju.

Hvala našim porodicama, koje su i ovaj put izdržale.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
UVOD	3
DRUŠTVENO UČEŠĆE	4
OSNOVNE DIMENZIJE DRUŠTVENOG UČEŠĆA	6
TIPOVI GRAĐANA	7
ZASTUPLJENOST GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA	9
TEORIJSKI PRISTUPI O DRUŠTVENOM UČEŠĆU	10
TEORIJA MORALNOG RAZVOJA	12
TEORIJA ULOGA	13
TEORIJA PSIHO-SOCIJALNOG RAZVOJA	13
EKOLOŠKA SISTEMSKA TEORIJA	14
SPECIFIČNE TEORIJE O DRUŠTVENOM UČEŠĆU	15
ODREDNICE GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA – PREGLED ISTRAŽIVANJA	16
DJETINJSTVO I DRUŠTVENO UČEŠĆE	16
PSIHOLOŠKE ODREDNICE GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA	17
SOCIO-DEMOGRAFSKE ODREDNICE GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA	18
EFEKTI GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA I OBRAZOVANJA	21
PROBLEM, ZADACI I CILJEVI ISTRAŽIVANJA	25
METODE	27
OPIS KORIŠTENIH KVANTITATIVNIH METODA	27
OPIS KORIŠTENOG KVALITATIVNOG PRISTUPA	33
ZASTUPLJENOST GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA MLADIH	37
MOTIVI GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA I ULOGA SPECIFIČNIH FAKTORA	
SOCIJALIZACIJE	48
DRUŠTVENO UČEŠĆE I ULOGA POLITIČKE SAMOEFIKASNOSTI, ZNANJA I	
ZAINTERESOVANOSTI ZA POLITIKU	65
SOCIO-DEMOGRAFSKI KORELATI GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA	73

<u>GRAĐANSKO I POLITIČKO UČEŠĆE I PERCEPCIJA STANJA U DRUŠTVU</u>	81
<u>POVJERENJE U INSTITUCIJE I GRAĐANSKO I POLITIČKO UČEŠĆE</u>	91
<u>POVEZANOST SOCIJALNIH IDENTIFIKACIJA SA GRAĐANSKIM I POLITIČKIM UČEŠĆEM</u>	97
<u>SOCIO-POLITIČKA LIBERALNOST/KONZERVATIVNOST I DRUŠTVENO UČEŠĆE MLADIH</u>	105
<u>BAZIČNE VRIJEDNOSTI KAO KORELATI DRUŠTVENOG UČEŠĆA MLADIH</u>	111
<u>LIČNI OPTIMIZAM I PESIMIZAM KAO PREDIKTORI DRUŠTVENOG UČEŠĆA</u>	121
<u>CRTE LIČNOSTI KAO PREDIKTORI DRUŠTVENOG ANGAŽMANA</u>	127
<u>ZAVRŠNA RAZMATRANJA</u>	139
KORELATI DRUŠTVENOG UČEŠĆA MLADIH	140
PREPORUKE: KAKO PODSTAĆI DRUŠTVENO UČEŠĆE MLADIH?	142
ZAKLJUČCI	144
<u>EXECUTIVE SUMMARY</u>	149
<u>LITERATURA</u>	159

PREDGOVOR

U ovoj naučnoj monografiji, *Građansko i političko učešće mladih: Psihološki pristup*, predstavljen je pokušaj autora da, prije svega iz ugla psihologije, daju određene odgovore na neka važna pitanja o učešću mladih u društvu. Preplavljenost naše stvarnosti utiscima da su mlađi pesimistični i pasivni, te paušalne interpretacije o ovom problemu, ponukali su nas da damo svoj doprinos utemeljenjem objašnjenju ovog fenomena. Teorijska analiza ovog problema usmjerila nas je u detaljniju razradu konstrukata građanskog i političkog učešća, kao glavnih vidova društvenog angažmana.

Monografija predstavlja rezultat kvantitativno-kvalitativnog istraživanja, sprovedenog na prilično opsežnom i zanimljivom uzorku mladih. Pored ispitivanja mladih putem upitnika, sprovedene su i fokus grupe sa mlađima, te intervjuji sa omladinskim liderima. Ovakva metodologija omogućila je detaljnije sagledavanje i razumijevanje zastupljenosti i korelata građanskog i političkog učešća mladih.

Monografija se sastoji od nekoliko dijelova. U uvodnom dijelu predstavljeni su osnovni teorijski pristupi o građanskom i političkom učešću mladih, te socijalno-psihološki korelati ovih pojava. Značaj ovog dijela je u tome što sumira osnovne naučne pristupe o građanskom i političkom učešću, kao i rezultate brojnih međunarodnih istraživanja. Poslije detaljnog opisa metodologije istraživanja, predstavljeni su rezultati. Rezultati su organizovani u više poglavlja u kojima se zasebno razmatra fenomenologija ove pojave i njen odnos sa brojnim drugim psihološkim i socijalnim prediktorima. Neki od tih korelata, sa kojima smo dovodili u vezu građansko i političko učešće mladih, su: psihološka uključenost, crte i vrijednosti ličnosti, optimizam, samoefikasnost, procjena društvenih odnosa, socijalne identifikacije, političke orientacije, povjerenje u institucije, socio-demografske karakteristike itd. Glavni rezultati i njihovo značenje sumirani su i interpretirani u okviru završnih razmatranja i preporuka.

Ova monografija je namijenjena široj čitalačkoj publici, pogotovo onima koji organizovano rade sa mlađima, ali i istraživačima koje ova tema inspiriše. Nadamo se da će knjiga doprinijeti boljem razumijevanju građanskog i

političkog učešća mladih, kako u Bosni i Hercegovini, tako i uopšte, a da će rezultati empirijskog istraživanja biti korisna smjernica relevantnim institucijama za efikasnije podsticanje aktivnog učešća mladih u društvu.

UVOD

U postratnoj i tranzicijonoj Bosni i Hercegovini, gotovo svakodnevno smo svjedoci izjava kao što su: „Ovdje nema budućnosti”, „Nema šanse da ovdje mogu naći posao”, „Odavde treba što prije otići”, „Nema se smisla buniti, jer se ionako neće ništa promijeniti”, „Nema smisla izlaziti na izbore jer su svi oni isti”. Dakle, veoma često se ispoljava problem pasivnosti i pesimizma mladih u Bosni i Hercegovini, koji se izražava na intrapsihičkom i socijalnom nivou. U samopoimanju i ponašanju mladih mnogo je elemenata pesimizma, beznadežnosti, pa i depresije. Pored toga, nivo učešća mladih u brojnim društvenim aktivnostima takođe nije na zavidnom nivou. Pri tome mislimo na nedovoljno učešće mladih u volonterskim i humanitarnim organizacijama, mali izlazak na političke izbore, nizak nivo zaposlenosti mladih, nespremnost mladih da javno izraze svoje nezadovoljene potrebe itd. Ove konstatacije su potkrijepljene u nekoliko istraživanja rađenih u BiH. Tako, u nedavnom istraživanju Fondacije Friedrich Ebert Stiftung o mladima u BiH, dobijeni su sljedeći podaci: poslije rata je iz BiH otislo preko 100.000 mladih; 80% bi napustilo BiH; 90% smatra da nema uticaja na odluke u društvu; 16% je zainteresovano za politiku; svega 10% je volontiralo itd. (Žiga et al., 2015). U istraživanju UNDP-a (Đipalo & Fazlić, 2012) dobijeni su slični podaci: 20% mladih je zaposленo; 50% mladih je za vanjsku, a 30% mladih za unutrašnju migraciju; 13% je volontiralo; 93% nije uključeno u društvenopolitičke aktivnosti; 3,2% je aktivno u političkim strankama; 1,4% je učestvovalo u protestima. Vidimo da su rezultati ovih istraživanja prilično skladni, te da potkrepljuju prethodne konstatacije o niskom nivou društvenog učešća mladih.

Ova situacija je pomalo zbumujuća jer je neadaptivan odgovor mladih na trenutnu situaciju u kojoj se nalaze. Mnogo je razloga da mladi aktivno učestvuju u društvenim procesima, jer većina njih se nalazi na egzistencijalnoj poledici. Mnogi nemaju posla, mnogi od onih koji imaju nisu formalno prijavljeni, ili su slabo plaćeni. Ovakva situacija onemogućava mlade da započnu samostalan život, zasnuju porodice itd. Sve to može biti povod da se uključe u građanske akcije, razne političke ili druge grupe, te tako pokušaju da pokrenu određene promjene i pomjere svoj život sa mrtve tačke. Međutim, to se u stvarnosti ne dešava!

U ovom istraživanju upravo se bavimo ovim problemom: koliko su mladi društveno aktivni, te koji faktori utiču na njihovu aktivnost ili pasivnost? Žargonski rečeno, zašto je nekim mladim ljudima čaša napola puna, a nekim napola prazna?! Zašto će neki, u startu bilo koje aktivnosti, reći „od toga nema ništa“, dok će se neki hrabro i strpljivo uhvatiti u koštač sa potencijalnim problemima!? Zašto neki mogu da naprave vezu između egzistencijalnih problema i mogućeg rješavanja kroz društveno učešće, a neki ne?!

U narednom tekstu predstavićemo različite teorijske pristupe koji objašnjavaju pojam građanske i političke komponente društvenog učešća, kako se oni razvijaju i koji faktori ga determinišu ili su u vezi sa njim.

Društveno učešće

Važno je da na početku jasno razgraničimo značenja osnovnih pojmoveva, te razlike i odnose između njih. U ovoj knjizi društveno učešće ima šire značenje i podrazumijeva raznovrstan dijapazon aktivnosti građana u zajednici. U zapadnoj literaturi najpodudarniji termin *društvenom učešću* je *civic engagement*. Mi ga, dakle, nismo bukvalno preveli zbog preklapanja sa istim, ali užim terminom, koji se u našem kontekstu odnosi na djelovanje građana kroz građanska udruženja i akcije. U ovoj knjizi ćemo, dakle, termin *građanski koristiti* u tom užem smislu, dok *društveno učešće* ima šire značenje jer obuhvata i građansko i političko učešće. U svakom slučaju, *društveno učešće* spada u grupu termina o kojima postoji obilje definicija. Prije svega, treba imati u vidu da se društveno i građansko učešće ne odnose na ljudе koji žive u gradu, već na norme, vrijednosti i svijest o odgovornostima koje bi stanovnici neke sredine trebalo da posjeduju. Conover, Crewe i Searing (1991) ističu da je građanin fundamentalni identitet koji pomaže da se individua locira u kontekstu zajednice.

Mnoštvo definicija o društvenom učešću posljedica je nepostojanja konsenzusa između autora, ali i različitih ciljeva i perspektiva od kojih su naučnici polazili u svojim istraživanjima (Adler & Goggin, 2005). Navećemo neke najčešće kriterije i definicije društvenog učešća.

Društveno učešće kao rad za javno dobro. Dakle, u nekim definicijama ovaj termin odnosi se na individualni ili grupni volonterski rad u zajednici, koji ima za cilj rješavanje problema od opšteg interesa. Tako Diller (2001) navodi da je društveno učešće dužnost pojedinca da prihvati građanske odgovornosti i obavezu da aktivno učestvuje, sam ili u dogovoru s drugima, u volonterskim aktivnostima koje jačaju lokalnu zajednicu.

Društveno učešće kao kolektivna akcija. U ovom pristupu termin se ograničava samo na akcije koje su kolektivno preduzete sa ciljem unapređenja zajednice. Van Benshoten (2001) ističe da se aktivno građanstvo može definisati kao sredstvo kojim pojedinac, kroz kolektivnu akciju, utiče na bolje građansko društvo. Hollister, Mead i Wilson (2006) takođe su potencirali da je od individualnog ponašanja važnija grupna saradnja, te intenzivne zajedničke aktivnosti.

Društveno učešće kao politički angažman. Veoma često se društveno učešće prepiće sa političkim iz jednostavnog razloga jer se brojni problemi ne rješavaju ako ne dođe do promjena određenih politika koje opet donose političari. Ronan (2004) kaže da se društveno učešće odnosi na ponovno otkrivanje politika, rad i posao koji se obavlja javno i u dogovoru s drugima, a za opšti interes zajednice. Diller (2001) takođe ističe ulogu političkih procesa u ostvarenju građanskih inicijativa. Iz ove veze proizilazi i često izjednačavanje građanskog učešća i političke participacije.

Društveno učešće kao socijalna promjena. Društveno učešće najčešće obuhvata i podrazumijeva određenu socijalnu promjenu. Često je i motivisano željom za nekom promjenom. Crowley kaže da aktivan građanin učestvuje u životu zajednice kako bi pomogao u oblikovanju njene budućnosti. Konačno, društveni angažman mora uključivati dimenzije društvene promjene (prema Adler & Goggin, 2005).

Pored navedenih specifičnih kriterija, postoje i neke definicije opštijeg karaktera. Putnamova definicija društvenog učešća obuhvata neformalne društvene aktivnosti (npr. posjete priateljima, društvene igre), kao i formalne oblike učešća u zajednici i političkog djelovanja. Putnamov primarni interes je u „društvenom kapitalu”, on koristi građanski angažman u funkciji izgradnje društvenog kapitala (Putnam, 2000). Adler i Goggin (2005) predlažu da se

društveno učešće definiše kao interakcija građana sa zajednicom i njenom upravljačkom strukturu.

Osnovne dimenzije društvenog učešća

Postoji mnogo klasifikacija društvenog učešća. Neke klasifikacije su utemeljene na teorijskim analizama i sintezama, a neke na statističkim faktorizacijama. Postoje razlike i u nivou „usitnjavanja” i raščlanjivanja ove pojave. Društveno učešće je, svakako, multidimenzionalna varijabla. U istraživanju Flanagana, naveden je veći broj kategorija: građansko ponašanje, stavovi prema javnim zvaničnicima, konvencionalno građansko učešće, alternativno građansko učešće, politička efikasnost, stavovi prema nepravdi i nejednakostima, građansko učešće roditelja, politički diskurs, vrijednosti, izloženost medijskom uticaju, školska klima, lična uvjerenja i povjerenje, znanje o političkim sistemima i procedurama (prema Wilkenfeld, Lauckhardt, Torney-Purta, 2010).

Adler i Goggins (2005) predlažu jednostavnije definisanje društvenog učešća preko dvije dimenzije koje predstavljaju pojedinačne kontinuume. Jedna dimenzija je zasnovana na formalnosti i širini djelovanja (individualno neformalno djelovanje – kolektivno formalno djelovanje). Druga se odnosi na distinkciju između učešća u akcijama u zajednici i političkim aktivnostima (akcije u zajednici – političko učešće). Iz ove dimenzije praktično i proizilaze glavni pojmovi kojima se bavimo u ovom istraživanju.

Naime, analizirajući razne teorijske pristupe o društvenom učešću, uočavamo da dominira podjela na aktivnosti koje se odnose na građanske akcije u zajednici, te aktivnosti koje podrazumijevaju političko djelovanje. U ovom radu društveno učešće ćemo posmatrati kroz te dvije osnovne dimenzije i, u tom kontekstu, koristićemo nazive: *građansko učešće i političko učešće*.

Građansko učešće može da se ostvaruje samostalno ili organizovano, u slopu rada nekog neformalnog ili registrovanog udruženja. Ima za cilj poboljšanje položaja i rješavanje problema građana i zajednice u raznim sferama, kao što su ekologija, kultura, humanitarni problemi itd. Podrazumijeva osmišljene akcije za ostvarivanje građanskih prava, ukazivanje vlastima na aktuelne društvene

probleme, praćenje rada nadležnih vlasti i sl. (Wilkenfeld, Lauckhardt & Torney-Purta, 2010). Sprovodi se kroz konkretnе akcije na terenu, zagovaranje i lobiranje za donošenje ili provođenje politika koje su važne za život, kroz pritisak na nadležne organe koji su odgovorni za rješavanje određenih problema, potpisivanje peticija, učešće u javnim kampanjama, protestima itd.

Političko učešće obuhvata djelovanje kroz političku sferu društva. Podrazumijeva učešće u raznim političkim aktivnostima, od izlazaka na izbore do nekih intenzivnijih aktivnosti, kao što su: članstvo u političkoj stranci, učešće u političkim kampanjama, politički uticaj na poznanike, podržavanje i lobiranje za određenog političkog kandidata ili stranku, učešće u političkim skupovima, kampanjama, političkim medijskim emisijama, političko kandidovanje itd. Ove akcije obično nazivamo konvencionalnim političkim aktivnostima. U nekonvencionalne aktivnosti spada učešće u protestima i demonstracijama, te raznim akcijama kojima se iskazuje građanska neposlušnost ili nezadovoljstvo (npr. blokada saobraćaja itd). Postoji i šire shvatanje, u smislu da politička participacija obuhvata sve aktivnosti koje poduzimaju građani, a koje direktno ili indirektno utiču ili se reflektuju na vladine politike i programe i one koji odlučuju o njima (Verba et al., 1995). Dakle, po ovom shvatanju, nije nužno opredjeljenje za određenu političku opciju, već uticaj na donosioce političkih odluka.

Tipovi građana

Kroz istoriju proučavanja ovog fenomena, naučnici su predstavljali različite tipologije građanskog učešća na osnovu uočenih razlika. Conover, Crewe i Searing (1991) su ispitivali britanske i američke građane. Zaključili su da su Britanci više orijentisani ka zajednici, dok je kod Amerikanaca prisutnije liberalno samopoimanje.

Šezdesetih godina prošlog vijeka, Almond i Verba (1963), nakon istraživanja u pet zemalja, predstavili su tri tipa građana. *Parohijani* su oni koji su članovi zajednice, ali nemaju razvijenu građansku svijest i znanje, te ništa i ne očekuju od svojih lidera. *Subjekti* su zainteresovani za politički sistem, imaju određeno znanje i očekivanja od vlasti, međutim, njihovo djelovanje je uglavnom pasivno.

Aktivni učesnici su oni koji su u interakciji sa vlastima, pokušavaju da utiču na odluke, smatraju da je to njihova dužnost kao građana.

Theiss-Morse (1993) su uz pomoć metode „Q sortiranja“ identifikovali četiri građanske orijentacije. U orijentaciju *predstavničke demokratije* spadaju građani koji, prije svega, smatraju važnim izlaska na izbore. Smatraju da je važno da građani prate politiku i imaju interakciju sa političarima, jer tako mogu riješiti neki svoje važne probleme. *Politički entuzijasti* su kategorija koja smatra da politika prožima sve sfere života, te je važno učestvovati u njoj. Oni su skloni da kroz raznovrsne, pogotovo nekonvencionalne načine, učestvuju u politici. Glasanje na izborima im nije prioritetan vid učešća. Treća kategorija su *sljedbenici interesa*. Njihova orijentacija je da ljudi treba aktivno da učestvuju u grupama kojima pripadaju (porodica, posao itd.). To mogu biti i političke grupe, ali i ne moraju. Obično su konzervativni, podržavaju izlaska na izbore, ostali vidovi učešća ih toliko ne interesuju. *Ravnodušni* su kategorija koja smatra da građani treba da glasaju, da budu informisani o politici, ali su protiv ostalih formi političke participacije. U ovu kategoriju spadaju manje obrazovani ljudi sa izraženim doživljajem neefikasnosti.

Pancer i saradnici testirali su odnose između razvoja identiteta i građanskog učešća mlađih (Pancer et al., 2007). Autori su, koristeći klastersku analizu, razlikovali četiri grupe adolescenata. *Aktivisti* su imali visok nivo učestvovanja u širokom spektru političkih i društvenih aktivnosti. *Pomoćnici* su bili uključeni u pomaganje pojedincima iz njihovih zajednica, ali ne u političkim aktivnostima. *Pasivni saradnici* učestvuju na poziv, ali sami ne pokreću volonterske ili političke aktivnosti. Četvrta grupa su *neuključeni adolescenti*. Između ovih kategorija postoje značajne razlike u stavovima o raznim pitanjima. *Aktivisti* i *pomoćnici* imaju izraženiju socijalnu odgovornost. Pancer i saradnici zaključuju da postoji tendencija da mlađi koji djeluju u građanskim aktivnostima imaju razvijenije i složenije identitete, te pozitivnije društvene stavove (Pancer et al., 2007).

Marsh i Kaase (1979) došli su do zaključka kako je moguće utvrditi pet tipova političke aktivnosti ili pet tipova participanata. *Neaktivisti* su potpuno jasna kategorija: u najboljem slučaju oni će čitati o politici u novinama i možda potpisati peticije, ako se to od njih traži, ali su uglavnom potpuno neaktivni. *Konformisti* će možda participirati u kampanji, ali neće prihvati protestno političko djelovanje. *Reformisti* će takođe djelovati konvencionalno, ali će širiti

svoj politički repertoar na legalne oblike protesta (peticije, demonstracije, pa čak i bojkote). *Aktivisti* će praktikovati sve oblike konvencionalne participacije, a neki od njih čak i nelegalne oblike protesta (npr. „divlje” štrajkove). *Protestanti* će učestvovati u različitim oblicima protestnih aktivnosti (legalnim ili ilegalnim), ali neće učestvovati u konvencionalnim aktivnostima – oni su zapravo antikonvencionalisti.

Možemo zaključiti da postoje različite klasifikacije i tipologije građana kao subjekata društvenog života. To je posljedica različitih teorijskih pristupa autora, ali i rezultata različitih empirijskih istraživanja i statističkih analiza. Najčešći kriterij u tipologijama je učešće u građanskim ili političkim aktivnostima, ali pored toga kriterij može biti i učešće u nekim specifičnijim aktivnostima.

Zastupljenost građanskog i političkog učešća

Građansko učešće je složen fenomen koji varira u različitim istorijskim epohama. Npr. u američkim istraživanjima se ukazuje da je u pojedinim dekadama američke prošlosti bio različit odnos prema građanskom učešću i srodnim vrijednostima (Finlay, Wray-Lake & Flanagan, 2010). Generacija X (rođeni u periodu 1964–1976) više je cijenila individualizam i materijalizam, a imala je manje socijalno povjerenje. Generacija „Baby boomers” (rođeni 1946–1964) bili su slabije povezani sa društvenom zajednicom i političkim organizacijama nego njihovi roditelji iz generacije koja je prošla Drugi svjetski rat. Generacije „Dot Nets” (rođeni 1976–1984) i „Generacija X” manje su glasale na izborima i manje učestvovale u političkim kampanjama nego prethodne generacije. U današnje vrijeme sve je jači trend samoispoljavanja preko društvenih mreža, tzv. „online aktivizam” itd.

U periodu najvećeg stepena aktivizma u Americi, tokom 60-ih godina prošlog vijeka, procjenjuje se da je 15% mladih bilo aktivno uključeno kroz različite vrste učešća (Horn & Knott, 1971).

Neka relativno novija istraživanja ukazuju da je bar 50% Amerikanaca građanski aktivno kroz neki od vidova učešća (Adler & Goggin, 2005). Njih 20% je

angažovano kroz izborne aktivnosti, 16% kroz građanske akcije, a 16% kroz obje vrste aktivnosti.

Kakva je situacija na našim prostorima? Nažalost, ne postoje sistematična istraživanja o društvenom učešću po vremenskim dekadama, ali analizom razne dokumentacije možemo uočiti razlike i na našim prostorima. Stiče se utisak da je u periodu socijalizma bilo više elana i motivacije građana da učestvuju u raznim akcijama kojima se gradila infrastruktura bivše Jugoslavije. Ta akcije su bile poznate kao omladinske radne akcije (ORA). Međutim, zbog prilično represivne prirode tadašnjeg komunističkog i socijalističkog sistema, vidovi političke participacije bili su uglavnom siromašni i ograničeni. Ako se izuzme period demonstracija krajem šezdesetih, politička volja i prava bili su u značajnoj mjeri gušeni. U današnje vrijeme situacija je prilično obrnuta. Deklarativno i formalno, politička prava su daleko liberalnija, postoji višepartijski sistem, redovni izbori itd. Međutim, vidljivo je da veliki broj ljudi, pogotovo mladih, pasivno statira ne pokušavajući da na bilo koji način doprinese razvoju društva. Čini se da je dobar dio stanovništva u Bosni i Hercegovini u svojim glavama još uvijek u socijalizmu, očekujući da se država pobrine za njihov socijalni status. O ovome svjedoče podaci koje smo već spomenuli u uvodu. U istraživanju Fondacije Friedrich Ebert Stiftung dobijeno je da je 10% mladih volontiralo, a 16% je zainteresovano za politiku (Žiga et al., 2015). U istraživanju UNDP-a (Đipalo & Fazlić, 2012) dobijeni su podaci da je 13% mladih volontiralo; 93% nije uključeno u društveno-političke aktivnosti; 3,2% je aktivno u političkim strankama; 1,4% je učestvovalo u protestima.

Teorijski pristupi o društvenom učešću

Društveno i građansko učešće može se sagledati iz perspektive brojnih psiholoških, socioloških i politikoloških teorija. Sagledaćemo ovaj fenomen iz ugla socijalnih teorija (socijalno-kognitivna teorija, Kolbergova teorija moralnog razvoja, domenska teorija, teorija uloga), te iz psihanalitičke i kontekstualne perspektive (psihanalitička teorija, ekološka sistemska teorija). Sve ove teorije imaju nekoliko zajedničkih principa (Wilkenfeld, Lauckhardt, & Torney-Purta, 2010):

- Mladi su aktivni učesnici u procesu svog razvoja;
- Razvoj je dvosmjeran proces, zajednica utiče na pojedinca, ali postoji i povratni uticaj;
- Razvoj može biti kontinuiran, ali i isprekidan, u zavisnosti od zrelosti, učenja itd.;
- Mogućnosti za razvoj su različite u različitim društvenim kontekstima, te tokom različitih životnih faza.

Navećemo osnovne karakteristike svake teorije, te koji je njihov doprinos u objašnjavanju građanskog i političkog učešća.

Socijalno-kognitivna teorija

Osnovna postavka ove teorije je da socijalni faktori utiču na pojedinca, ali da pri tome lične karakteristike, kognitivni i afektivni faktori, određuju i doziraju taj uticaj (Bandura, 1989). Ova teorija je važna za objašnjenje građanskog učešća, zahvaljujući tome što obuhvata i koncepte samoefikasnosti i učenje putem oponašanja.

Samoefikasnost je pouzdanje u sopstvenu sposobnost kontrole i vršenja akcija u sadašnjim i budućim situacijama u pravcu ostvarenja željenih rezultata (Bandura, 1995). Grupe ljudi takođe mogu da se osjećaju efikasno. Kolektivna efikasnost predstavlja kolektivno uvjerenje da su članovi grupe dovoljno moćni da ostvare željeni cilj (Bandura, 1997). Bandura (1997) je takođe razvio i teoriju političke efikasnosti, koju je definisao kao pouzdanje da se može izvršiti politička akcija koja će dovesti do željenih rezultata. Povezivao je ove koncepte na način da razvoj opšte samoefikasnosti može uticati da se dijete ili mlada osoba počne osjećati i politički efikasno. Drugim riječima, ako dijete nauči da može da utiče na roditelje, školsko okruženje, vjerovatno će to uvjerenje generalizovati i na šire, političke sfere društva.

Za objašnjenje društvenog učešća u okviru ove teorije, pored koncepta samoefikasnosti, važno je i učenje putem modela. Ovo učenje se zasniva na direktnoj interakciji sa drugim ljudima ili indirektno preko posmatranja ponašanja drugih ljudi (Bandura, 1986). Ponašanje drugih može biti posmatrano namjerno, ali čak i kada nemamo namjeru, postoji kognitivno procesuiranje i obrada podataka. Epilog je da se mijenjaju kognitivne strukture. Ljudi, pogotovo

djeca i mлади, често usvajaju modele ponašanja koje vide kod značajnih figura u svom okruženju. U djetinjstvu su, svakako, najvažniji modeli roditelji. Opisana dinamika se može primijeniti i na aktivnije ili pasivnije građansko učešće. U brojnim istraživanjima utvrđena je kompatibilnost između roditeljskih i dječijih stavova po pitanju građanskog učešća (Andolina et al., 2003; Hart et al., 2005. itd.). Ukoliko su djeca svakodnevno izložena pesimističnom i pasivnom odnosu roditelja prema stvarnosti, svakako je veoma vjerovatno da će i djeca zauzeti takav odnos. Dobra stvar je da isto vrijedi i za optimizam, te aktivan odnos prema životu.

Teorija moralnog razvoja

Prema Kolbergu, ova teorija podrazumijeva tri stadija moralnog razvoja, a svaki ima po dvije faze (Kohlberg, 1976). Na predkonvencionalnom stadiju, moral proizilazi iz moći i autoriteta koji se treba poštovati, a potom je u funkciji zadovoljenja ličnih potreba i interesa. Na konvencionalnom nivou, moralno je ono što podržava većina ljudi i što je u skladu sa uvriježenim normama. U postkonvencionalnom stadiju nisu važni autoritet i društvene norme, već se djeluje po načelima koja su zasnovana na opštim etičkim principima. Kasnije je Turiel (1983) modifikovao teoriju moralnog razvoja, nazvavši je *teorija domena*. On smatra da se razvoj ne odvija u sukcesivnim fazama, već po domenima koji se mogu i simultano razvijati. Ključni domeni su: moralni, društveno konvencionalni i lična nadležnost.

Teorija moralnog razvoja može višestruko biti povezana sa građanskim i političkim učešćem. Dakle, postoje različite faze moralnog razvoja da bi se došlo do nivoa razumijevanja pravde, te razlikovanja dobrog od lošeg, a sve to je povezano sa društvenim učešćem. Npr. oni na predkonvencionalnom nivou slijepo će slušati autoritet, juriće sopstveni interes, svaka upravljačka struktura je dobra sve dok se oni osjećaju sigurno. Pojedinci „zakovani“ na konvencionalnom nivou i isključivo privrženi opšteprijhvaćenim normama i strukturama, svakako će rijetko biti upleteni u neke alternativnije vidove građanskog učešća, poput protesta, građanske neposlušnosti itd. Oni na postkonvencionalnom nivou daleko kompleksnije poimaju stvarnost. Tragajući za optimalnom pravdom, ne zadovoljavaju se ličnom koristi ili društvenim tumačenjima

stvarnosti. Osobe na ovom nivou moralnog razvoja teže stvarnosti u kojoj su zadovoljene temeljne ljudske vrijednosti i prava.

Teorija uloga

U ovoj teoriji Roberta Selmana (1976) ključan je koncept razumijevanja sopstvene uloge i perspektive razumijevanja stvarnosti, te perspektive drugih u kontekstu složenih interakcija. Za građansko učešće pogotovo su važni treći i četvrti nivo. Na ovom nivou adolescenti mogu da razlikuju sopstvene stavove, osjećanja i ponašanja od tuđih. Takođe, svjesni su da i drugi mogu imati drugačiju perspektivu od naše. Mogu da razlikuju i sopstvene stavove od nekih opštih, koji su dominantni i predstavljaju prosjek ukupnih stavova. Na naprednjim fazama razvoja, pojedinac može da posmatra stvari i dešavanja iz perspektive cijele zajednice, tj. zajedničkog dobra. Može da razumiye kako se određeni događaj reflektuje na druge pripadnike društva.

Iz perspektive građanskog i političkog učešća, ova teorija može da doprinese boljem razumijevanju zašto i kada su neki pojedinci usmjereni prema dobrobiti zajednice, dok su drugi dosljedno utilitarni. Takođe, važno je da pojedinac razumije da, pored individualnih ciljeva, kvalitet građanina leži i u svijesti o postojanju i zajedničkih grupnih ciljeva, za koje se takođe treba zauzimati.

Teorija psihosocijalnog razvoja

Prema Eriksonovoj psihosocijalnoj teoriji razvoja, postoji osam faza i u svakoj se javlja specifična kriza koja zahtijeva razrješenje prije nego individua pređe na iduću fazu (Erikson, 1968). Razvoj je kumulativnog karaktera, svako pozitivno ili negativno razrješenje prenosi se i utiče na sljedeće faze.

Svih osam faza mogu se odraziti na razvoj građanskog identiteta i učešća. U prvoj, oralno-motornoj fazi, javlja se izazov po pitanju razvoja povjerenja, odnosno nepovjerenja. Razvoj (ne)povjerenja između djece i roditelja kasnije se odražava i na povjerenje u širim socijalnim odnosima, pa tako i na povjerenje u političke institucije.

U stadiju latencije, koji se odvija u periodu osnovne škole, javlja se izazov na relaciji marljivost–inferiornost, tj. postavlja se pitanje: Da li sam dobar u onom što radim? Ova faza se odražava na nivo aktivnosti i (ne)kompetentnost pojedinca. Potencijal koji se stvori u ovom periodu može da određuje i nivo građanskog učešća i kompetencije pojedinca.

U adolescentnom periodu, osoba se suočava sa krizom identitet–konfuzija identiteta. U ovoj fazi izazovi su pronašak cilja u životu, tjelesno sazrijevanje, emocionalni razvoj, pripadnost vršnjačkim grupama, seksualni odnosi. Adolescenti istražuju razne uloge u nastojanju da definišu sebe. Epilog može biti stabilan identitet koji integriše različite uloge i relacije, naspram konfuznog i fragmentisanog. U ovom kontekstu razvija se i politički identitet, koji Erikson definiše kao lični (pojedinačni) doživljaj povezanosti sa drugima, te nivo investiranosti u kolektivnu budućnost (Erikson, 1994). Komponenta identiteta je i razumijevanje uloge u društvu, izgradnja odnosa prema različitim društvenim tradicijama i normama.

Ekološka sistemska teorija

Osnovni pristup ove teorije temelji se na tome da na razvoj čovjeka, tokom cijelog života, utiču njegove multiple interakcije sa različitim mikro i makronivoima okruženja kojima pripada (Bronfenbrenner, 1979). Na čovjeka utiču različiti sistemi kojima pripada, a i sami sistemi su u interakciji. Bronfenbrenner razlikuje nekoliko nivoa sistema:

- mikrosistem obuhvata porodicu, vršnjake, školu;
- mezosistem podrazumijeva interakciju pojedinca i faktora mikrosistema, npr. odnos roditelja i škole;
- ekosistem može da obuhvata, npr. roditeljsko radno okruženje, poziciju škole u zajednici, lokalne politike, udruženja građana itd.;
- makrosistem se odnosi na širi socijalni kontekst i dominantne vrijednosti i ideologije u tom kontekstu, kao što su: kolektivizam/individualizam, poštivanje ljudskih prava itd.

Svaki od ovih sistema i njihova uzajamna interakcija mogu da utiču na razvoj građanskog i političkog identiteta. Npr. zainteresovanost porodice i vršnjaka za društvena dešavanja, školski predmeti koji se bave građanskim obrazovanjem,

aktivnan rad mjesnih zajednica i građanskih udruženja, generalna društvena klima o građanskom učešću – svako na svoj način utiče na razvoj građanskog i političkog učešća pojedinca.

Specifične teorije o društvenom učešću

Teorija motivacione promjene

Pearce i Larson (2006) su pokušali kreirati teoriju koja će doprinijeti razumijevanju motivacije za građanskim učešćem i privrženosti građanskim akcijama. Po teoriji motivacione promjene, učešće u omladinskim programima podstiče samopouzdanje i odgovornost, te daje mladima mogućnost da slijede svoje izvore i očekivanja. Motivacija za građanskim učešćem javlja se ako su mladi izloženi programima, ako su privrženi misiji organizacije i ako aktivnosti, u kojima učestvuju, razvijaju u njima intrinzičku motivaciju. Dakle, prema ovoj teoriji, sama aktivnost, ukoliko je „atraktivna” za pojedinca, podstiče motivaciju za daljim građanskim učešćem.

Teorija sociopolitičkog razvoja

Sociopolitički razvoj podrazumijeva shvatanje političkih, ekonomskih, kulturnih i drugih sistemskih faktora koji oblikuju društvo, te rast odgovarajućeg znanja, analitičkih vještina neophodnih za angažman u političkim aktivnostima (Watts, Williams & Jagers, 2003; Wilkenfeld, Lauckhardt & Torney-Purta, 2010). Ključna tačka u ovoj teoriji je prisustvo kritičkog mišljenja. Prema ovoj teoriji, postoji pet faza razvoja. U prvoj fazi dominira nekritičnost, dok u drugoj i trećoj postoji svijest o nejednakosti, ali pojedinac bira adaptaciju i konformiranje grupnom mišljenju. U četvrtoj fazi kod pojedinca sazrijeva stav da su u društvu, zbog izražene nepravde, neophodne određene promjene, da bi u petoj fazi došlo i do uključivanja u konkretne građanske akcije.

Sociopolitički razvoj i građansko učešće, podstiču svijest o društvenim nepravdama, doživljaj sopstvene moći, te pogodnost društvenih prilika za pokretanje akcije.

Odrednice građanskog i političkog učešća – pregled istraživanja

U ovom dijelu teksta navećemo pojave i varijable koje se često dovode u vezu sa građanskim i političkim učešćem. One mogu biti u različitim odnosima, neke su vjerovatno odrednice, dok su druge korelati društvenog učešća. Radi preglednijeg prikaza, grubo smo ih razvrstali na psihološke i socio-demografske, a daćemo osvrt i o uticaju rane socijalizacije na društveno učešće mlađih. Na kraju ćemo predstaviti i istraživanja koja govore o efektima učešća u programima građanskog i političkog obrazovanja.

Djetinjstvo i društveno učešće

Ideja da rano djetinjstvo utiče na brojne karakteristike odraslog čovjeka, nije nova i praktično se podrazumijeva. U tom kontekstu, najčešće se spominje značaj ranih godina za razvoj stilova afektivne vezanosti, postignuća, socijalne kompetentnosti, agresivnosti. Analizirano je kako dječija igra i druge aktivnosti u djetinjstvu utiču na kasnije aktivnije ili pasivnije građansko učešće. Dječija igra može da ima značaja za kasniji razvoj, pogotovo ako je složena, tj. ako podstiče dijete da istražuje, razvija jezik, kreativnost, rješavanje problema (Astuto & Ruck, 2010). Kvalitet igre razvija radnu memoriju, kognitivnu fleksibilnost, kognitivnu kontrolu djece, što je u kasnijoj perspektivi potencijal za razvoj prosocijalnog ponašanja i produktivnijeg učešća u društvu. Npr. dijete koje se uči da uključuje drugu djecu u igru, razvija predispoziciju da i u odrasлом dobu bude prosocijalno. Ako igra omogućava djeci da se uče zajedničkom donošenju odluka, rješavanju problema, razumijevanju sopstvenih i tuđih prava i obaveza, kontroli emocija, otvorenom ispoljavanju svojih stavova, to stvara obrazac i potencijal za kasnije aktivno učešće u društvu (Astuto & Ruck, 2010). Ono što svakako nedostaje su jača empirijska potkrepljenja ovih tvrdnji kroz složena višegodišnja longitudinalna istraživanja, koja bi jasnije identifikovala odrednice razvoja građanskog i političkog identiteta.

Psihološke odrednice građanskog i političkog učešća

U istraživanjima su potvrđene hipoteze da osobe sa višim samopoštovanjem i unutrašnjim lokusom kontrole imaju viši nivo društvenog učešća (Ellison & London, 1992; Carlson & Hyde, 1980). Carlson i Hyde (1980) razmatrali su odnos samopoštovanja i političke participacije preko dvije hipoteze. Prema aktualizacionoj hipotezi, osobe sa većim samopoštovanjem biće aktivnije, jer se osjećaju sigurnije, kompetentnije vezano za njihov potencijalni uticaj u političkim procesima. Suprotno tome, prema kompenzacionoj hipotezi, osobe sa nižim samopoštovanjem pokušavaju da nadoknade tu situaciju sa većim učešćem u društvenim procesima. Većina naknadnih istraživanja je u većoj mjeri podržala aktualizacionu hipotezu (npr. Ellison & London, 1992). Veći doživljaj političke samoefikasnosti, tj. svijesti da se ličnim sposobnostima i akcijama može uticati na politički sistem, takođe se pokazalo kao važna ličnosna odrednica nivoa društvenog učešća (Niemi, Craig, & Mattei, 1991).

O odnosu političkog učešća i lokusa kontrole, prema teoriji kompetencije, osobe sa internim lokusom kontrole su visoko motivisane da učestvuju u političkim procesima jer vjeruju da svojim aktivnostima i naporima mogu da mijenjaju svijet oko sebe (Carmines, 1980). Ova hipoteza je potvrđena i u kasnijim istraživanjima (Carlson & Hyde, 1980).

Verba, Scholzman i Brady (1995) utvrdili su da je građansko učešće u Americi povezano sa uvjerenjima ljudi da imaju odgovornost da učestvuju i daju svoj doprinos za stvaranje zajedničkog dobra. Slični podaci o vezi uvjerenja i normi sa različitim aktivnostima, kao što su glasanje na izborima, učešće u radu političke partije, volontiranje, pronađeni su i u drugim državama, poput Čilea, Estonije, Finske, Grčke, Švajcarske itd. (Richardson & Torney-Purta, 2008). Dakle, uvjerenja o socijalnoj odgovornosti mogu biti preduslov za građansko učešće.

Hart i Gullan (2010) navode podatke da konvencionalne političke aktivnosti imaju drugačije izvore u odnosu na nekonvencionalne, poput političkih protesta. Ovo potkrepljuju rezultati istraživanja koje je sproveo Torney-Purta u pet zapadnoevropskih i pet istočnoevropskih zemalja (Torney-Purta, 2009). U svim tim zemljama je analizom identifikovan klaster otuđenih mladih, koji su bili skloni učešću u protestima, ali ne i u konvencionalnim političkim aktivnostima.

Paige (1971) ističe da je, za razumijevanje političkog učešća, ključno socijalno povjerenje i nivo građanske svijesti i znanja. Povjerenje u institucije, lidere, ostale građane, doprinosi većoj zainteresovanosti i političkom učešću. Takođe, politički aktivisti imaju više znanja o političkim sistemima nego oni koji su pasivniji (Sullivan, Transue, 1999). Hart i Gullan (2010) pretpostavljaju, doduše bez navođenja empirijskih dokaza, da su pojedinci sa ograničenim znanjem o građanskom društvu, otvoreniji prema radikalnijim političkim pokretima i akcijama.

Građansko učešće može biti povezano sa socijalnim povjerenjem kod pojedinaca. Socijalno povjerenje se definiše kao generalno pozitivno uvjerenje o ljudima (Flanagan, 2003). Oni koji imaju veće socijalno povjerenje, spremniji su da se više društveno angažuju. Veza je dvosmjerna, pa veći angažman dodatno pojačava socijalno povjerenje (Flanagan, Gill & Gallay, 2005).

U istraživanju Crocetti, Jahromi i Meeus (2012), ispitivana je veza između identitetskih procesa i građanskog učešća adolescenata. Koristeći pristup koji je usmjeren na osobu, otkrili su da samostvareni adolescenti pokazuju veću volontersku i građansku učinkovitost, te da imaju snažnije težnje da doprinesu razvoju zajednice. Utvrđeno je i da je veza između identitetskih procesa i političkog učešća posredovana društvenom odgovornošću.

U nekim istraživanjima utvrđena je veza građanskog i političkog učešća sa crtama ličnosti. Crta otvorenosti prema iskustvu obično je povezana sa većim društvenim učešćem (Mondak, Halperin, 2008). Takođe, utvrđena je i veza ekstraverzije i društvenog učešća (Mondak et al., 2010; Mondak, & Halperin, 2008).

Socio-demografske odrednice građanskog i političkog učešća

Putnam (2000) navodi nekoliko faktora koji doprinose manjem društvenom učešću. On smatra da je ključni uzrok manjeg učešća erozija socijalnog kapitala, tj. slabijih društvenih veza i slabijeg kontakta običnih građana sa društvenim institucijama. Navodi da je razvoj industrijske proizvodnje doprinio većoj geografskoj odvojenosti između mjesta zaposlenja i zajednice u kojoj se živi. To je uticalo na slabije kontakte i veze na mikrodruštvenim nivoima, kao što su komšiluk i mjesne zajednice, što je, u daljoj perspektivi, doprinijelo manjem

poistovjećivanju sa zajednicom i manjoj motivaciji za društvenim učešćem. Finlay, Wray-Lake i Flanagan (2010) takođe ističu da u eri globalizacije, uslijed izmještenog mesta zaposlenja, sve veći broj ljudi gubi „korijen”, manje se poistovjećuje sa zajednicom i manje učestvuje u njenom razvoju.

Metzger i Smetana (2009) ukazuju na ulogu pola kao odrednicu različitih oblika društvenog učešća. Mladići su više vrednovali važnost glasanja, dok je djevojkama bilo važnije učešće u volonterskim programima u zajednici.

Sayre (2003) je ispitivao frekvenciju bombaša samoubica u Palestini. Utvrđio je da se najviše tih tragičnih događaja dešavalo u periodima kada je nezaposlenost bila visoka. Ovo ide u prilog tezama da ekonomski uslovi, pogotovo ako su jako narušeni, mogu uzrokovati ekstremne forme političkog djelovanja.

Socijalni status porodice može imati važnu ulogu. U američkim protestima šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka, dominirali su mladi iz bogatijih porodica. Međutim, ovi rezultati nisu dosljedni u različitim vremenskim dekadama. Uloga obrazovanja i finansijskog statusa je bila jači prediktor društvenog učešća sedamdesetih, nego devedesetih godina (Hart, Gullan, 2010).

Neki autori ističu da osobe sa višim socio-ekonomskim statusom, kao što su veće obrazovanje i finansijska primanja, aktivnije djeluju u društvu (npr. Verba et al., 1995). Lefcourt (1976) smatra da socijalni status ne utiče direktno na političku participaciju. Njegov uticaj je posredovan psihološkim varijablama, kao što su niže samopoštovanje i lokus kontrole.

Takođe, određena istraživanja pokazuju da je u šezdesetim godinama glavni faktor protesta bilo siromaštvo u urbanim oblastima sa dominantnom populacijom crnih Amerikanaca (Kerner, 1988). Međutim, drugi autori nisu saglasni da su siromaštvo i rasna heterogenost dobri prediktori učešća u protestima tokom sedamdesetih (Olzak, Shanahan & McEneaney, 1996).

Postoje hipoteze da je u siromašnjim mjestima obično niži nivo građanskog učešća. To može biti povezano sa nižim obrazovanjem roditelja, što često sa sobom povlači i manju uključenost u politička dešavanja. Budući da su roditelji glavni objekti oponašanja djece, to se prenosi i na njih. Pored toga, u manjim i siromašnjim mjestima niža je i stopa zaposlenja, što smanjuje stepen

poistovjećivanja stanovnika sa zajednicom. Takođe, u siromašnijim mjestima obično je manje primjera i modela „aktivnih građana”, manja ponuda programa u koje ljudi mogu da se uključe, a i infrastruktura za njihovo organizovanje je lošija (Finlay, Wray-Lake & Flanagan, 2010). Ove tvrdnje su potvrđene u brojnim američkim istraživanjima (npr. Atkins & Hart, 2003; Wilkenfeld 2009).

Brojna su istraživanja koja su pokazala da su obrazovani ljudi društveno aktivniji (npr. McLeod et al., 2010). Zbog višeg obrazovanja, imaju veći potencijal za učestvovanje, uglavnom imaju širu mrežu kontakata, osjećaju se kompetentnijim. Istraživanje, koje su sproveli Raaijmakers, Verbogt i Vollebergh (1998), rezultiralo je zaključkom da su kod manje obrazovanih mladih, politički stavovi varijabilniji.

Pojedini autori su isticali da je za nivo društvenog učešća mladih važna i starosna struktura društva, tj. da li u društvu dominiraju mlađi ili odrasli (Hart et al., 2004). Ovi naučnici pretpostavljaju da će u društvima koja su zasićena odraslim osobama, postojati veća vjerovatnoća da mlađi budu aktivno uključeni. Naime, odrasle osobe posjeduju veće znanje o društvu, pa ako ih je više, biće i veći uticaj na mlađe. Ovakva interakcija i transmisija građanskih vrijednosti ne očekuje se u zajednicama gdje su dominantno stanovništvo mlađe osobe.

Odnos prema pojedinim vidovima društvenog učešća može da zavisi i od državnog konteksta. Torney-Purta i saradnici utvrdili su da adolescentsko učešće u programima u zajednici i političko učešće imaju drugačiju vrijednost u različitim državama (Torney-Purta et al., 2001). Navode primjer da je u SAD volontеризam mlađih više vrednovan i utkan u kulturu življjenja, nego u nordijskim i postkomunističkim zemljama.

Prediktor političkog učešća može biti pripadnost i angažovanje u raznim klubovima i organizacijama, ali ne i neformalno druženje sa vršnjacima. Učešće u vršnjačkim grupama može biti prediktor učešća u različitim vrstama protesta (Hart & Gullan, 2010).

Hart i Gullan (2010) tvrde da je povjerenje u institucije prediktor konvencionalnih političkih aktivnosti, ali da je u negativnoj korelaciji sa ilegalnim protestima i građanskom neposlušnošću. U nekoliko država je ustanovljeno da

građani pokazuju viši nivo društvenog učešća, ako imaju doživljaj veće povezanosti sa svojom zajednicom (Flanagan et al., 2007).

Flanagan i saradnici zaključuju da je adolescentsko znanje i poimanje demokratije povezano sa njihovim godinama, obrazovanjem roditelja i političkim diskusijama u krugu porodice (Flanagan et al., 2005). Pri tome, lične vrijednosti usmjeravaju i doživljaj demokratije. Adolescenti i njihove porodice, kojima je individualizam i materializam prioritetan, poimaju demokratiju u kontekstu ljudskih prava, dok će oni koji su zainteresovani za ekologiju naglašavati važnost građanske jednakosti.

Religijska pripadnost može da određuje i utiče na određene građanske i demokratske vrijednosti. Jedno istraživanje pokazuje da su mladi muslimani zatvoreniji prema slobodi govora, pogotovo ako je ona u suprotnosti sa religijskim učenjima, u odnosu na mlade Holandjane (Verkuyten & Slooter, 2008).

Flanagan i saradnici su poredili stavove mlađih o odgovornostima države. Adolescenti iz bivših komunističkih i socijalističkih zemalja (npr. Češke) u većoj mjeri očekuju socijalnu zaštitu država, nego mlađi iz kapitalističkih zemalja (npr. Amerika, Australija) (Flanagan et al., 2003).

Položaj etničke grupe može biti važan za građansko učešće. Etničke manjine u nekim istraživanjima ispoljavaju doživljaj niže političke efikasnosti. Primijećeno je i da su one sklonije volonterizmu, u odnosu na druge vidove angažmana (Metzger & Smetana, 2006).

Na osnovu predstavljenih istraživanja možemo zaključiti da postoje brojni socijalni, ekonomski i demografski faktori koji determinišu društveno učešće. Značajni mogu biti makrofaktori poput migracija, ekonomskog stanja društva, religijske pripadnosti, statusa etničke grupe, te neke konkretnije karakteristike kao što su pol, starost, obrazovanje i socijalni status porodice.

Efekti građanskog i političkog učešća i obrazovanja

Efekti građanskog i političkog učešća mogu se ispitati kroz korelacije sa sociopsihološkim osobinama aktivnih građana. Možda su podaci još

vjerodostojniji kada se ispitaju osobine pojedinaca prije i poslije učešća u određenim programima koji promovišu i podstiču građansko učešće. Ovakve evaluacije su najviše rađene sa mladima u okviru srednjih škola i fakulteta, na kojima postoje programi građanskog obrazovanja. U nekim od tih istraživanja su korištene i kontrolne grupe preko kojih se mogao jasnije identifikovati efekat građanskog obrazovanja. Navodimo rezultate nekih poznatijih istraživanja iz ove oblasti.

Almond i Verba (1963) su još prije šezdesetak godina utvrdili da su članovi udruženja politički aktivniji, više informisani o politici, više vjeruju u svoju sposobnost da utiču na politički život. U kasnijim istraživanjima, Verba i saradnici su našli da članovi dobrovoljnih udruženja imaju izraženije samopoštovanje, grupni identitet i interpersonalne vještine (Verba et al., 1995). Istraživanja ukazuju i da učešće učenika i studenata u programima u zajednici podstiču njihovo uvjerenje da mogu da kreiraju promjene u zajednici (npr. Gallini & Moely, 2003).

Sami obrazovni programi mogu direktno da podstiču građansko učešće, ako obuhvataju diskusije o kontraverznim temama, učenje o političkim sistemima, vrstama vlasti, procedurama izbora i funkcionisanja različitih nivoa uprave, izradu praktičnih radova o tim temama itd. (Gibson & Levine, 2003). Pored toga, učešće u studentskim i srednjoškolskim organizacijama je moćan prediktor kasnijeg građanskog i političkog učešća (McLeod et al., 2010).

Finlay, Wray-Lake i Flanagan (2010) ukazuju da su najbolji promotori građanskog učešća mladih razni programi u zajednici, poput javnih debata i performansa koje organizuju razna udruženja građana. Da bi se ostvario uspjeh i efekat, neophodno je da program sadrži mogućnosti za razvoj „građanskih vještina“, da bude mentorisan od nekog stručnog, da bude dobro vođen i organizovan od početka do kraja.

Eyler i saradnici, analizirajući 33 članka i doktorske disertacije, utvrdili su vezu građanskog obrazovanja sa samoefikasnošću, duhovnim rastom i moralnim razvojem (Eyler et al., 2001). Isti autori utvrdili su i vezu sa smanjenjem stereotipa, te podsticanjem međurasnog povjerenja. U rezultatima iz 18 studija ustanovljen je efekat programa na složenije razumijevanje društva, vještine, bolje analize problema, kritičko mišljenje i kognitivni razvoj. U 23 studije

građansko obrazovanje podstiče i razvoj socijalnog povjerenja, te raznih interpersonalnih vještina (npr. komunikacija, timski rad, liderstvo) koje su bitne za efikasno građansko i političko učešće (Eyler et al., 2001).

Novak, Markey i Allen (2007) su ispitivali znanje o građanskom društvu, poredeći dvije grupe mladih. Polovina je učestvovala u programima građanskog obrazovanja, a druga polovina nije. Analizom devet programa, ustanovljeno je da je znanje o građanskom učešću bilo veće za preko 50% u eksperimentalnim grupama u odnosu na kontrolne grupe.

U preglednom istraživanju Kezar, utvrđena je veza obrazovanja o uslugama u zajednici sa većom tolerancijom prema različostima, altruističnim stavovima, moralnim razvojem i samopoštovanjem (Kezar, 2002).

Rezultati pre-test i post-test istraživanja u 209 institucija, na uzorku od 12000 studenata, pokazali su da su mlađi koji su učestvovali u volonterskim programima tokom studiranja, kasnije ispoljavali veći stepen socijalizovanosti, otvorenosti prema komunikaciji sa različitim grupama, veće rasno povjerenje, veći doživljaj smisla života i češće učešće u programima u zajednici (Astin, Sax & Avalos, 1999).

Slični efekti su i po pitanju programa koji su se odnosili na političku edukaciju. Colby (2008) ističe da studenti koji su učestvovali u ovakvim programima, na kraju su pokazivali veći stepen razumijevanja političkih procesa, veću motivaciju i razvijenije relevantne vještine. Mayhew i Fernandez (2007) ukazuju na najkorisnije aktivnosti u programima političke edukacije. Analizirajući rezultate iz pet programa, zaključuju da su za socijalno povjerenje najkorisnije međugrupne diskusije, te učestovanje u kursu u kojem se uči o socijalnoj raslojenosti i mehanizmima izrabiljivanja. Rezultati su efektniji, ako programi duže traju, pogotovo ako su dio redovnog školskog kurikuluma.

Torney-Purta (2002) je analizirala ulogu škola u razvoju građanske svijesti i učešća mlađih u 28 država sa četiri kontinenta (Evropa, Sjeverna Amerika, Južna Amerika, Azija). U istraživanju je ukupno učestvovalo oko 90.000 četvrtnaestogodišnjaka. Zaključak je da škole postižu najbolje rezultate u podsticanju građanskog angažovanja, kada sistematski i kontinuirano podučavaju građanske sadržaje i vještine, osiguravaju otvorenu klimu za

diskusije, naglašavaju važnost izbornog procesa i ohrabruju demokratsku klimu u školi (npr. kroz postojanje savjeta učenika i sl.).

Campbell-Patton i Patton (2010) navode ključne faze koje je potrebno sprovesti, od organizovanja programa građanskog obrazovanja, pa do promjena u zajednici. Dakle, preduslovi su:

- Promocija programa i okupljanje mladih;
- Mladi su uključeni u program (nivo učešća);
- Mladi stiču znanja kroz učešće u programu (nivo sticanja znanja);
- Mladi razvijaju pozitivnu privrženost socijalnim promjenama (promjena stavova);
- Mladi ostaju aktivni i promovišu vrijednosti građanskog društva (nivo ponašanja);
- Pozitivne promjene u zajednici uslijed aktivnog učešća mladih (željeni rezultati).

Iz navedenih istraživanja vidimo da programi građanskog obrazovanja mogu u značajnoj mjeri da podignu građansku svijest i kulturu, a samim tim da podstaknu i učešće. Međutim, da bi se to ostvarilo, neophodne su sistemske promjene, obrazovne reforme, te posvećen rad na terenu.

PROBLEM, ZADACI I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

U ovom istraživanju polazi se od problema kojem svjedočimo gotovo svakodnevno. Veći dio populacije u Bosni i Hercegovini, a pogotovo mlađi, otvoreno izražavaju svoj pesimizam, zabrinutost i beznadežnost. Međutim, ovakvi stavovi uglavnom su praćeni inertnošću na bihevioralnom nivou, jer većina mlađih ne ulaže neki konkretan napor da taj svoj položaj promijeni. O tome svjedoče i istraživanja navedena u uvodnom dijelu. Traganje za odgovorima o razlozima pasivnosti mlađih, odvelo nas je u pravcu razmatranja društvenog učešća mlađih koje je detaljnije razrađeno kroz dva glavna teorijska konstrukta: građansko i političko učešće.

Dakle, glavni cilj našeg istraživanja je bio ispitati koji su to psihološki i socijalni faktori koji su povezani sa građanskim i političkim učešćem mlađih. Analiza literature iz ove oblasti, i uopšte iz socijalne psihologije, ukazala je na važnost brojnih pojava za koje očekujemo da su u vezi sa građanskim i političkim učešćem. Na osnovu toga, postavili smo više istraživačkih pitanja:

- Kolika je zastupljenost građanskog i političkog učešća mlađih?
- Koji motivi pokreću društveno učešće mlađih, te koji specifični faktori socijalizacije to mogu da podstaknu?
- U društvenom učešću mlađih, koja je uloga političke samoefikasnosti, znanja i zainteresovanosti za politiku?
- Da li postoje razlike u društvenom učešću, s obzirom na socijalno-demografske karakteristike (npr. pol, uzrast, tip prebivališta, nivo obrazovanja, zaposlenje, finansijski status porodice itd.)?
- Da li i na koji način percepcija društvene nepravde, zabrinutost za lični i kolektivni opstanak, te povjerenje u institucije, određuju društveno učešće mlađih?
- Da li socijalne identifikacije mogu biti važne za građansko i političko učešće?
- U kakvim su odnosima političke orijentacije, građansko i političko učešće mlađih?
- Koja je uloga vrijednosnih orijentacija mlađih iz perspektive društvenog učešća?
- U kakvom je odnosu optimizam mlađih i njihov angažman u društvu?

- Da li su pojedine crte ličnosti povezane sa građanskim i političkim učešćem?
- Koje su preporuke za razvoj građanskog i političkog učešća mlađih u Bosni i Hercegovini?

Pretpostavke o konkretnim odnosima društvenog učešća i spomenutih varijabli, detaljno su obrazložene u zasebnim poglavljima.

Svrha ovog istraživanja je višestruka. Prije svega, očekivali smo da kroz empirijsko istraživanje dođemo do pouzdanih i vrijednih podataka o zastupljenosti i korelatima građanskog i političkog učešća mlađih. Naime, o ovom problemu se mnogo priča, ali u Bosni i Hercegovini gotovo da nema istraživanja koje bi na sistematski način analiziralo njegovu strukturu. Očekivali smo da kroz ovo istraživanje provjerimo brojne teorijske pristupe, hipoteze, te rezultate međunarodnih istraživanja o prediktorima građanskog i političkog učešća. Rezultati i preporuke o brojnim psihološkim i socijalnim odrednicama društvenog učešća, poslužiće profesionalcima i entuzijastima koji rade sa mlađima (u javnim, građanskim, političkim i svim drugim institucijama) da taj posao obavljaju savjesnije, uvažavajući sve faktore koji mogu da odmognu ili unaprijede njihov rad.

METODE

U cilju potpunijeg razumijevanja fenomena društvenog učešća mlađih, u našem istraživanju smo se odlučili za mješoviti metodski pristup, i to prateći sekvensijalni eksplanatorni nacrt (Creswell, 2003). Dakle, u našem istraživanju prioritet u analizi imali su kvantitativno prikupljeni podaci, dok je svrha kvalitativnih podataka bila dopunska i ilustrativna i uvedena je u interpretativnoj fazi. Na taj način smo kombinovali prednosti objektivnijih metoda, koje mogu da daju precizniju sliku povezanosti velikog broja na velikom uzorku ispitanika sa relevantnim pojedinačnim narativima (ne)učesnika društvenih procesa.

Opis korištenih kvantitativnih metoda

Ispitanici

Istraživači koji žele istražiti društvene pojave, kao što su građanski i politički aktivizam, u Bosni i Hercegovini (BiH) nalaze se pred značajnim dilemama kada je u pitanju biranje uzorka i sposobnost generalizacije rezultata. Naime, unutrašnja politička organizacija je izuzetno kompleksna. U sastav BiH ulaze jedan distrikt, dva entiteta (od kojih Federacija BiH ima 10 kantona sa vlastitim resornim ministarstvima) i 143 opštine. Ovakva kompozicija čini vjerno reprezentovanje čitavog područja – što podrazumijeva uzorkovanje adekvatnog broja ispitanika iz svake jedinice – izuzetno zahtjevnim. Na primjer, neophodni su veliki novčani resursi kako bi se platili istraživači u svim područjima od interesa. Iz tog razloga, naše istraživanje smo ograničili na prostor Republike Srpske, jednog od državotvornih entiteta koji ima centralističku strukturu političke vlasti, ali i lokalnu samoupravu na nivou opština. Iako se iz ovoga može izvesti zaključak da naši rezultati imaju nešto ograničeniju uopštivost na nivou BiH, vjerujemo da su ekonomske, političko-ideološke i jezičke sličnosti unutar okvira BiH dovoljne da se naši nalazi o građanskom i političkom aktivizmu u razumnoj mjeri mogu ekstrapolirati na čitav njen prostor.

Naprijed navedeni nedostatak nastojali smo ublažiti pažljivim planiranjem neprobabilističkog uzorka. Konkretno, odlučili smo se za dvofazno izabran kvotni uzorak. U prvoj fazi smo teritoriju Republike Srpske podijelili na ukupno četiri bitna područja. Unutar svakog područja imali smo kvotni odabir grubo proporcionalan broju stanovnika u području. Kvote su se odnosile na polni balans (polna ekvivalentnost u svakom poduzorku), te ravnomjernu raspodjelu srednjoškolaca (četvrti razredi srednje škole), studenata i ostalih (zaposlenih i nezaposlenih mladih). Uz navedeno, osnovni inkluzioni kriteriji bili su da je osoba starosti između 19 i 26 godina i da ima stalno mjesto prebivališta u Republici Srpskoj.

Učešće u ispitanju bilo je anonimno i dobrovoljno, a anketari su bili studenti psihologije Studijskog programa psihologija Univerziteta u Banjoj Luci. Nakon što je direktnim anketnim metodom tokom aprila i maja 2017. godine ispitanovo više od 1100 ispitanika, metodom snježne grudve, putem Google Forms anketne platforme, istim upitnikom ispitate su još 63 politički aktivne mlade osobe. Iz baze podataka smo odstranili nemotivisano popunjene upitnike, te je ukupan uzorak brojao 1058 ispitanika (52% djevojaka). Najveći broj ispitanika imao je 19 godina (srednja vrijednost 21 godina), oko 70% ispitanih ima prebivalište u gradovima, a 30% u prigradskim ili ruralnim naseljima.

Agregirani uzorak, u kome se demografske varijable (npr. opština prebivališta) ne posmatraju kao izvor značajnog moderatorskog efekta, omogućava statističku snagu od barem 0.80 za detektovanje (kritički nivo $\alpha = 0.05$) nominalno malih razlika u prosječnim vrijednostima između dvije populacije ($\delta = 0.20$), odnosno za detektovanje nominalno malih populacionih korelacija ($\rho = .10$). Drugim riječima, veličina našeg uzorka adekvatna je za utvrđivanje čak i niskih statističkih veza među ispitivanim fenomenima.

Mjere

Iz uvoda je vidljivo da postoji veliki broj varijabli koje su teorijski i empirijski dovođene u vezu sa građanskim i političkim aktivizmom. Prije izvođenja istraživanja, kao istraživači smo bili pred dilemom da li da dubinski ispitamo vezu između manjeg broja konstrukata koje smo smatrali za najbitnije prediktore građanskog i političkog aktivizma ili da, s druge strane, obuhvatimo

Što je moguće veći broj konstrukata koje smo analizom literature smatrali značajnim za uspostavljanje potpunijeg teorijskog modela. S obzirom na eksplorativnu prirodu našeg istraživanja, odlučili smo se za drugi pristup. Ta odluka je podrazumijevala da baterijom procijenimo relativno veliki broj konstrukata. Znajući da motivacija ispitanika, pogotovo u slučajevima dobrovoljnog učešća, opada sa trajanjem samog ispitivanja, bili smo prisiljeni u mnogim slučajevima koristiti skraćene instrumente. U nekim slučajevima smo se odlučili za jednoajtemske mjere, a u nekim smo koristili kombinaciju metoda kojima smo svodili veći broj stavki na manji. Prilikom definisanja mjera, analizirali smo i upitnike iz brojnih međunarodnih istraživanja slične tematike, koja su nam poslužila kao koristan orientir, među kojima je posebno korisna bila baterija upitnika iz rada Flanagan i saradnika (Flanagan, Syvertsen, & Stout, 2007). U nastavku detaljnije opisujemo korištene mjere.

Građansko učešće (građanski aktivizam/angažman) je procjenjivano upitnikom kojim je od ispitanika traženo da odgovore na sedam tvrdnji koje su opisivale različite oblike aktivizma (npr. potpisivanje peticije, dobrovoljne ekološke akcije, prijavljivanje korupcije). Ponuđena skala odgovora sadržavala je tri gradirane opcije koje su odražavale učestalost aktivnosti: „Nikada”, „1 ili 2 puta” i „Više od 2 puta”. Radilo se, dakle, o formativnom konstruktu, gdje suma izvedena iz pojedinačnih indikatora definiše varijablu od interesa. Za skale datog tipa uobičajeno navođeni koeficijenti interne konzistentnosti nisu mjere od posebnog interesa, ali se ipak može napomenuti da su dobijene zadovoljavajuće vrijednosti ($\alpha = .82$, $\omega = .83$ sa potvrđenom jednodimenzionalnom strukturom).

Političko učešće (politički aktivizam/angažman) smo operacionalizovali kao sumu broja aktivnosti u kojima je ispitanik učestvovao u političkom životu. Ovim aktivnostima je obuhvaćen dijapazon aktivnosti od glasanja na prethodnim izborima, učešća u promociji političke stranke, sastanaka sa političarima, učešća u političkim protestima, do ličnog kandidovanja na političkim izborima. U obzir je uzeto ukupno 10 aktivnosti za koje ispitanik treba da odgovori da li je ikada u njima učestvovao (odgovori DA i NE), čime je teorijski raspon skorova sezao od 0 do 10. Kao i u slučaju građanskog učešća, iako koeficijenti mjere interne konzistentnosti, nemaju ključni značaj, dobijene su visoke vrijednosti ($\alpha = .86$, $\omega = .88$ za jednofaktorsko rješenje; kalkulacije izvedene na matrici tetrahoričnih korelacija).

Pored gore opisanih skala koje su se odnosile na građansko i političko učešće, uvrstili smo još nekoliko kraćih skala kojima su procjenjivane njima vrlo bliske teorijske varijable. To su: uvjerenja o djelotvornosti građanskog aktivizma, politička samoefikasnost, zainteresovanost i znanje o politici, te društveno učešće referentnog okruženja. Za sve pripadajuće stavke ispitanici su svoj stepen saglasnosti određivali na petostepenoj skali.

Uvjerenje o djelotvornosti građanskog aktivizma obuhvaćeno je sa tri stavke kojima se ispituju stavovi o ulozi i moći građana da utiču na društvene procese. Primjer stavke je: „*Svaki čovjek kada uoči problem u svojoj zajednici, treba da se uključi u njegovo rješavanje.*“

Politička samoefikasnost obuhvata četiri stavke kojima se mjere stavovi ispitanika o sopstvenim sposobnostima da promovišu političke programe, utiču na druge osobe, te održavaju kontakte i prate rad političkih predstavnika.

Zainteresovanost za politiku i znanje o politici manifestuju nivo psihološke uključenosti u političke procese. Predstavljeni su sa po tri stavke kojima se mjeri sklonost ka praćenju i razgovaranju o političkim dešavanjima, te poznavanju strukture i procedura političkog sistema. Primjeri tvrdnji su: „*Volim da razgovaram o politici*”, „*Upoznat/a sam sa strukturom političkog sistema kod nas*”.

Građansko i političko učešće referentnog okruženja procjenjivano je odvojeno sa po pet stavki koje se odnose na aktuelnost društvenog učešća u užem i širem okruženju. Stavke podrazumijevaju procjenu građanskog i političkog učešća roditelja i vršnjaka, te potenciranost ovog angažmana od strane obrazovnih radnika i medija. Primjeri stavki koje se odnose na građansko učešće referentnog okruženja su: „*Moji roditelji učestvuju u građanskim akcijama*”, „*Veći broj mojih prijatelja je uključen u rad raznih udruženja*“. Primjeri za političko učešće okruženja: „*Moji roditelji se zanimaju za politiku*”, „*Moji vršnjaci i prijatelji prate politička dešavanja*“.

Pojedinačnim stawkama ispitani su sljedeći koncepti: **percepcija društvene nepravde, lična iskustva sa nepravdom, zabrinutost za sopstvenu budućnost, zabrinutost za budućnost svog naroda, doživljaj relativne depriviranosti, te povjerenje u nadležne političke institucije**. Primjeri tvrdnji su: „*Društvo u kojem živim je nepravedno*”, „*Zabrinut sam za opstanak svog naroda*“.

Liberalnost/konzervativnost predstavlja dimenziju socio-političke orientacije, koja je kao formativna mjera procjenjivana putem tri stavke koje su se odnose na stavove o ravnopravnosti naroda, gej brakovima i abortusu. Veći skorovi ukazuju na izraženiju liberalnost. Primjeri tvrdnje su: „*Svi narodi treba da imaju jednaka prava*”, „*Gej brakove bi kod nas trebalo ozakoniti*”.

Važnost identifikacije sa socijalnim grupama ispitali smo putem liste od 7 pojedinačnih stavki. Ispitanici su trebali da označe koliko je njima lično važno to što pripadaju datoј socijalnoј grupi. Te ciljne grupe su bile: vlastita etnička grupa, vjeroispovjesna grupa kojoj pripadaju, grad u kojem žive, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina, Srbija i Evropa. Odgovori su davani za svaku pojedinačnu grupu na petostepenoj skali, na kojoj je početna tačka bila “Beznačajno”, a krajnja tačka “Izuzetno značajno”.

Optimizam i pesimizam su operacionalizovani kao dvije zasebne skale odabiranjem po tri stavke iz instrumenta ELOT (Extended Life Orientation Test) koje su imale visoka faktorska zasićenja u originalnoj validacionoj studiji (Chang, Maydeu-Olivares, & D'Zurilla, 1997). Iako se radilo o samo tri stavke, vrijednosti alfa i omega koeficijenata su zadovoljavajuće za skalu optimizma (alfa = .73, omega = .75), dok su za skalu pesimizma te vrijednosti nešto ispod vrijednosti .70 (alfa = .61, omega = .62). Međutim, s obzirom na to da se radi o skraćenim verzijama instrumenata, čije su korelacije sa punim skalamama bile .91 (optimizam) i .90 (pesimizam) u ranijem istraživanju u kojem je korišten pun instrument sa 15 stavki (Dušanić, 2013), može se prepostaviti da su date skale relativno dobra mjera ovih konstrukata.

HEXACO crte ličnosti su za svaku od šest dimenzija ovog modela (Poštenje-poniznost, Emocionalnost, Ekstraverzija, Prijatnost, Savjesnost, Otvorenost za iskustva) procjenjivane pomoću dvije stavke izdvojene iz HEXACO-PI-R 100 instrumenta (Lee & Ashton, 2016) koji ima ukupno 100 stavki. Dakle, ponovo se radilo o namjenski skraćenim verzijama, međutim ovaj put je korišten automatizovani empirijski pristup. Naime, na osnovu tzv. genetičkih algoritama (Yarkoni, 2010) na bazi podataka iz ranijeg istraživanja u kojem je korišten HEXACO-PI-R 100 (Lakić, Damjenić i Pedović, 2016), izdvojene su one stavke koje su maksimalno očuvale varijansu originalnih skala. Konvergentne korelacije između punih i skraćenih skala su sezale od .75 (Otvorenost) do .83 (Emocionalnost i Ekstraverzija). Diskriminativne korelacije između skala su bile

zadovoljavajući niske (maksimalna korelacija skraćenih skala je iznosila .26; naspram više vrijednosti .32 dobijene na punim skalama). Ispitanici su davali odgovore na petostepenoj Likertovoj skali. S obzirom na to da su se sastojale od po samo dvije stavke, mjere interne konzistentnosti nisu računate.

Mračna trijada, odnosno crte ličnosti koje je definišu (Makijavelizam, Psihopatija i Narcizam), procjenjivane su sa po jednom stavkom, koje predstavljaju kombinovane verzije stavki skale Dirty Dozen (Jonason & Webster, 2010). Makijavelizam je predstavljen stavkom: „Spreman/na sam druge lagati, manipulisati njima i laskati im kako bih došao/la do svojih ciljeva.” Narcizam je predstavljen stavkom: “Ja sam izuzetna osoba koja zaslužuje da joj se drugi dive.” Psihopatiju je predstavljala stavka: “Znam biti zao/zla prema drugima i oni koji se 'zakače' sa mnom zažale zbog toga.” Ispitanici su odgovarali na stavke koristeći petostepenu Likertovu skalu. Korelacije između stavki bile su u rasponu .26 do .42, što je tek nešto niže (ali i očekivano s obzirom na broj stavki) u odnosu na raspon od .31 do .54 dobijen u radu Jonason-a i Webster-a (2010) za pune verzije skala. Dobijeni obrazac korelacija sugerira da se radi o teorijski očekivano koreliranim, ali zasebnim konstruktima.

Bazične vrijednosti su operacionalizovane putem 12 pojedinačnih stavki. Za 10 vrijednosti koje pripadaju Schwartz-ovoј taksonomiji bazičnih vrijednosti (Schwartz, 2012) korištene su stavke iz instrumenta Portrait Value Questionnaire (PVQ; Schwartz, 2003; Schwartz et al., 2001). Tačnije, korištena je nedavno skraćena verzija sa 10 stavki (Sandy, Gosling, Schwartz, & Koelkebeck, 2016). Zadatak ispitanika je da odredi u kojoj mjeri sebe smatra sličnim osobi koja je opisana (npr. „Važna joj je tradicija. Trudi se da slijedi običaje naslijedene od svoje porodice ili naroda.“). Uz navedeno dodali smo i dvije vrijednosti koje nisu obuhvaćene pomenutom taksonomijom, a koje su nam se činile kao posebno bitne za naše istraživanje. Radi se o vrednovanju porodice i religioznog života. Te stavke smo konstruisali tako da odgovaraju PVQ formatu (npr. „Važno joj je vjerovati u Boga i živjeti u skladu sa učenjem svoje vjere. Želi u religiji pronaći mir i istinu u životu.“).

Uz sve gore navedeno, upitnik je sadržavao i pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika u vezi sa sljedećim: pol, mjesto stalnog prebivališta, stručna spremna ispitanika i roditelja, obrazovni status, zaposlenost, finansijsko stanje, nacionalna/etnička pripadnost. Takođe, ispitanici su davali odgovor i na

pitanje da li su aktivno članovi neke od organizacija koje se bave građanskim ili političkim problemima. Pri prikupljanju podataka naglašeno je da je upitnik anoniman, te su ostavljeni i kontakt podaci autora istraživanja.

Opis korištenog kvalitativnog pristupa

Kao što je navedeno na početku ovog segmenta, radi sticanja boljeg uvida u karakteristike građanskog i političkog života mладих, održane su tri diskusione fokus grupe sa mладима, te deset intervjuja sa omladinskim liderima.

Karakteristike fokus grupe

Održane su tri fokus grupe sa mладима koji su aktivni u nevladinim organizacijama (deset učesnika), sa mладим političarima iz vladajućih i opozicionih partija (devet učesnika), te sa mладима koji nisu uključeni u rad organizacija (osam učesnika). Dakle, u fokus grupama je ukupno učestvovalo 27 učesnika, od kojih je 15 ženskog i 12 muškog pola. Ispitanici su bili uzrasta od 18 do 24 godine, a prosječni uzrast je bio 21 godina.

U prvoj fokus grupi učesnici su bili mлади koji su aktivni u omladinskim nevladinim organizacijama. U drugoj, učesnici su bili mлади političari koji su bili predstavnici različitih vladajućih (pet učesnika) i opozicionih (четири učesnika) političkih stranaka. U političkoj stranci su od jedne do četiri godine. Većina su članovi opštinskih odbora stranke, ogranka za mладе. U trećoj grupi su bili mлади koje je karakterisalo da nisu članovi ni građanskih ni političkih organizacija. Uglavnom su bili studenti sa različitim fakulteta.

Osnovne teme u fokus grupama su bile:

- Uvod i upoznavanje
- Uključenost mладих u rad formalnih ili neformalnih grupa (provođenje slobodnog vremena; angažman i uloga u grupama/organizacijama)
- Faktori i motivi koji su uticali na aktivno učešće (unutrašnji motivi; uloga uticaja užeg i šireg okruženja)

- Učešće mlađih u građanskim akcijama (građanska uvjerenja; najčešće aktivnosti; prioritetne teme i problemi)
- Odnos prema političkom učešću mlađih (informisanost o političkom sistemu; stavovi o mogućnosti uticaja; nivo učešća u konkretnim političkim aktivnostima)
- Stavovi o stanju u društvu (povjerenje u institucije; važnost i ugroženost socijalnih identiteta; doživljaj društvene (ne)pravde)
- Vizija budućnosti.

Fokus grupe su održane 09.03.2017., 20.06.2017. i 21.06.2017. Trajale su od 90 do 120 minuta. Bile su snimane diktafonom, a ispitanici su dali svoj pristanak da dobrovoljno učestvuju u diskusijama.

Karakteristike intervjeta sa omladinskim liderima

Sprovedeno je deset intervjeta sa iskusnim liderima koji duži niz godina rade sa mlađima u nevladinim organizacijama ili drugim institucijama koje se bave položajem mlađih. To su organizacije: „Perpetuum mobile – institut za razvoj mlađih i zajednice”, Centar za životnu sredinu, Omladinski centar Petar Kočić, Omladinski savjet RS-a, NVO „Genesis Project”, „CARE Balkan’s”, Savez izviđača Republike Srpske, Omladinski komunikativni centar, Centar mlađih Ugljevik, Omladinska organizacija Javor Vlasenica.

Intervjuisani omladinski lideri su u prosjeku radili 14 godina sa mlađima. Intervjui su održani tokom aprila i maja 2017. godine.

Osnovna pitanja i teme u intervjuima sa omladinskim liderima:

- Faktori koji utiču na aktivno djelovanje mlađih ili pasivnost?
- Razlike između pasivnih i aktivnih mlađih u ličnosnom i socijalizacijskom kontekstu?
- Kako mlađi postaju članovi određenih udruženja ili učesnici konkretnih građanskih akcija?
- Za koje aktivnosti su mlađi najzainteresovani?
- Faktori koji utiču na motivaciju mlađih da ostanu aktivni?

U narednim poglavljima predstavljamo rezultate istraživanja. Oni su podijeljeni u logične cjeline koje su poredane na način da se daju jasni odgovori na postavljeni problem i zadatke istraživanja. Prvo će biti predstavljeni rezultati koji deskriptivno govore o građanskim uvjerenjima i nivou građanske i političke uključenosti. Nakon toga će slijediti rezultati o važnosti drugih varijabli za koje smo prepostavili da mogu da budu značajni korelati. Prilikom predstavljanja rezultata bazični oslonac je na kvantitativnom istraživanju, ali će se dobijeni rezultati obrazlagati i potkrepljivati izjavama učesnika iz fokus grupa. U okviru svake cjeline rezultata, biće predstavljen kratak uvod, zatim sami rezultati, te na kraju diskusija sa zaključcima za taj određeni dio.

ZASTUPLJENOST GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA MLADIH

Uvod

U uvodnom dijelu smo naveli da je društveno učešće multidimenzionalna varijabla, a broj dimenzija je varirao od autora do autora. Neki od autora su čak navodili 14 dimenzija ove pojave (prema Wilkenfeld, Lauckhardt & Torney-Purta, 2010). Kao što smo objasnili u uvodnom i metodološkom dijelu, u našem istraživanju smo pravili razliku između građanskog i političkog učešća.

Građansko učešće ima za cilj poboljšanje položaja i rješavanje problema građana i zajednice u raznim sferama, kao što su ekologija, kultura, humanitarni problemi itd. To podrazumijeva organizovanu individualnu ili kolektivnu akciju sa ciljem uticaja na donosioce odluka i, konačno, rješavanje pitanja od javnog interesa (Adler & Goggin, 2005). Građansko učešće može, ali ne mora, da uključuje političke aktivnosti u ostvarenju tih ciljeva. U građanskim akcijama veza sa političarima ostvaruje se u kontekstu izmjene ili primjene određenih politika koje treba da unaprijede život u zajednici. Odnos građana i vlasti može da se odvija na nekoliko nivoa. Najlabaviji nivo učešća građana je da budu informisani o društvenim procesima, dok napredniji vidovi učešća podrazumijevaju mogućnost konsultacija, dijaloga i partnerstva između građana i vladajuće strukture.

Razumijevanje političkog učešća se mijenjalo kroz vrijeme. Kako se demokratsko društvo razvijalo i usložnjavalo u svojim principima, tako je i političko učešće postajalo složeniji pojam. Ranije je fokus posmatranja bio isključivo na glasanju i izborima, a potom se širio na razne domene participacije (Van Deth, 1986). To je uslovilo i raznovrsne definicije o ovom pojmu. Neke od njih su prilično široke, pa obuhvataju i domene građanskog učešća. Budući da u našem istraživanju pravimo distinkciju između građanskog i političkog učešća, prihvativija su nam konkretnija poimanja političkog učešća koja podrazumijevaju djelovanje kroz političke strukture. Poenta takvog djelovanja je da se direktno ili indirektno utiče na izbor vladajućeg osoblja i/ili na djelovanje

vlasti. Možemo razlikovati konvencionalno i nekonvencionalno političko učešće (Meyer, 1998). Konvencionalno obuhvata političke aktivnosti, kao što su glasanje na izborima, kontakti sa političarima, kampanje, donacije itd. Nekonvencionalna participacija se odnosi na proteste, demonstracije, građansku neposlušnost, direktnе akcije, politički pritisak itd.

Barnes i Kasse (1979) su, kombinovanjem političkog interesa ljudi i orientacije na djelovanje, razradili četiri modela političkog djelovanja:

- Model političke apatije (ljudi bez interesa i djelovanja);
- Model političke pasivnosti (ljudi sa interesom, ali bez djelovanja);
- Model ekspresivnog djelovanja (bez interesa, ali s djelovanjem);
- Model instrumentalnog djelovanja (interes i djelovanje).

U okviru ovog podnaslova predstavićemo nivo učešća mladih u različitim grupama i organizacijama, a potom i deskriptivne mjere građanskih uvjerenja mladih. Nakon toga biće prikazani rezultati o nivou građanskog i političkog učešća, te korelacije između ovih mjera. Ovi podaci će biti potkrijepljeni i izjavama učesnika iz fokus grupe i intervjuja. Naša početna pretpostavka, na osnovu ranijih istraživanja i teorijskih postavki, jeste da će manjina mladih (ispod 50%) biti građanski aktivna, a procenat politički aktivnih će biti još niži. Pri tome, treba očekivati da mladi budu više uključeni u konvencionalne tipove aktivnosti, a manje u nekonvencionalne.

Rezultati

Učesnici su imali mogućnost da odaberu sve grupe ili organizacije u čiji rad su bili uključeni. Mogli su da zaokruže nekoliko odgovora, ali i da dodaju neku novu grupu ili organizaciju koja nije navedena među ponuđenim odgovorima. Rezultati pokazuju da 62% ispitanika nije uključeno u rad nijedne grupe. Dakle, oko 38% je aktivno kroz rad određene grupe ili organizacije. Njih 17% je uključeno u rad sportskog ili kulturnog udruženja, 10,6% u rad političkih stranaka, a 9,5% u rad nevladinih organizacija. Oko 6% je uključeno u rad savjeta učenika ili rad neke neformalne volonterske grupe. Možemo zaključiti da je manjina ispitanih mladih društveno aktivna. Ako se uzme u obzir da je

učešće u sportskim ili kulturno-umjetničkim društvima prilično „labav” vid istinskog građanskog učešća, dobijamo rezultat da je oko 22% ispitivanih mladih aktivno u građanskim akcijama u zajednici, a oko 10% politički aktivno. Podsjećamo da se ovaj podatak odnosi na ispitivani uzorak, a ne na cijelu populaciju.

Tabela 1: Uključenost mladih u društvene grupe/organizacije.

Grupe / organizacije	n	%
Neko drugo udruženje (npr. sportski klub, kulturno - umjetničko društvo)	180	17.0
Politička stranka	112	10.6
Nevladina organizacija koja se bavi ekološkim, humanitarnim ili građanskim pitanjima	101	9.5
Neformalna grupa mladih koja aktivno organizuje razne volonterske akcije	68	6.4
Savjet učenika ili studentska organizacija	67	6.3
Nisam uključen/a ni u šta od navedenog	656	62.0

Napomene. Bilo je moguće odabrati više od jedne grupe/organizacije.

U Tabeli 2 su predstavljeni rezultati o uvjerenjima mladih, koji ilustruju nivo građanske svijesti, tj. u kojoj mjeri smatraju da su pojedinačni građani odgovorni da se uključe u rješavanje problema u zajednici, te da su promjene moguće. Vidimo da procenti idu u prilog postojanja svijesti o građanskoj ulozi i mogućnostima. Ovakve konstatacije potkrepljuje i podatak da je prosječna vrijednost uvjerenja o djelotvornosti građanskog aktivizma $M = 3.93$ (raspon je od 1 do 5), dakle iznad teorijske središnje vrijednosti. Oko ¾ mladih (tačnije 77.6%) u našem uzorku smatra da ljudi treba da se uključe u rješavanje problema koje uoče u zajednici. Ovaj podatak ukazuje da postoji bazična svijest o odgovornosti svakog građanina. Takođe, 81% smatra da su promjene moguće ukoliko se ljudi udružuju.

Tabela 2: Deskriptivne mjere o djelotvornosti građanskog aktivizma.

<i>Tvrđnja</i>	<i>% saglasnih</i>
Kada bi se ljudi udružili, mogli bi da promijene društvo nabolje	81.0
Svaki čovjek kad uoči neki problem u svojoj zajednici, treba da se uključi u njegovo rješavanje	77.6
Smatram da običan građanin može da napravi promjenu u svojoj zajednici	53.2

Međutim, nešto manji procenat (53.2%) smatra da običan građanin može da napravi promjenu. Dakle, skoro polovina ispitanika sumnja u efektivnost pojedinačnog djelovanja. Ovo možda može biti i jedno od objašnjenja zašto se ljudi često ponašaju pasivno u građanskom smislu. Postoji uvjerenje da su pojedinačne akcije osuđene na neuspjeh, a često nedostaje inicijativa koja bi organizovala pojedince u određenu grupnu akciju.

U fokus grupama čuli smo različite stavove o mogućnostima pojedinačnih građana i da li mogu da utiču na dešavanja u okruženju. Mladi koji nisu uključeni u rad nekog građanskog udruženja, češće smatraju da pojedinac nema nikakvu moć, što ilustruju i sljedeći iskazi:

„Pa zato što, ne znam, smatram da smo inače, čitav Balkan, pomalo primitivni, i onda jedan pojedinac sam ne može ništa uraditi.“

„Ja se slažem s njom. Mislim da je kod nas teško i grupi da napravi nešto, s obzirom da smo težak narod da bismo se uopšte dogovorili da nešto zajedno pokrenemo. Male su šanse za neki, bilo samostalni ili zajednički napredak.“

„Kada smo u grupi, svako želi da nametne svoje mišljenje i onda tu dođe do neslaganja. Kad je grupa onda svi žele da budu glavni, a kad treba jedan da pokrene onda neće niko. Kada je više ljudi, svako želi istaći mišljenje, da bude vođa.“

„Ja se isto slažem da jedan pojedinac ne može da napravi neku veliku promjenu. Mislim da nema dovoljno mogućnosti. Možda nakon nekog vremena nema više ni volje.“

Mladi, koji su članovi udruženja, ističu da je uticaj pojedinca moguć, ali uz dosta truda i dobru organizaciju. Važno je poznavati prava građana, pravne i zakonske regulative koje se tiču konkretnog problema, te načine kako izvršiti pritisak na odgovorne donosioce odluka.

„Ja vjerujem da se trud i rad pojedinca mogu isplatiti. Ako je neko baš uporan, sve zavisi i od situacije, ali mislim da pojedinac može uspjeti. Ako dosta vjeruje i ako je dosta truda uložio, da.“

„Građani i te kako mogu da utiču. Primjer je sprečavanje kretanja vozila prema banjalučkom izletištu Banj brdo. Odluka je osporena zahvaljujući građanskoj inicijativi i protestima. Tu inicijativu je podržalo nekoliko hiljada ljudi. Zahvaljujući građanskim inicijativama, sačuvane su neke zelene površine i dječja igrališta u gradu.“

„Učestvovao sam u raznim građanskim akcijama. Jednom sam prijavio Gradskoj upravi autobusku kompaniju, jer njihov autobus nije vozio do stanice do koje treba. Firma je dobila upozorenje pa se to poslije nije dešavalo.“

Tabela 3: Građansko učešće mladih u zajednici u posljednje dvije godine.

Aktivnosti	1-2 puta	3 ili više puta
Aktivno prikupljaо/la donacije za siromašne ili bolesne	40.9	23.2
Učestvovao/la dobrovoljno u ekološkoj akciji	35.3	14.6
Potpisao/la peticiju u vezi društvenog problema	33.2	13.9
Učestvovao/la u kampanji koja je imala za cilj skretanje pažnje javnosti na određeni problem u zajednici	25.8	10.3
Učestvovao/la u protestima (koje nije organizovala neka politička partija) zbog nekog društvenog problema	14.4	3.5
Napisao/la članak o društvenom problemu na blogu, portalu ili u drugom mediju	9.2	4.2
Prijavio/la problem u vezi korupcije	6.5	2.1

U ovoj tabeli vidimo uključenost mladih u pojedinačne građanske aktivnosti u zajednici u posljednje dvije godine. Predstavljamo procente za potvrđne odgovore, tj. ako se u određenim akcijama učestvovalo do dva ili više puta. Primjećujemo da se u većini aktivnosti učestvovalo jednom ili dva puta. Najčešći

vidovi aktivnosti (sprovedeni jednom ili više puta) su prikupljanje donacija za bolesne ili siromašne (64%), ekološke akcije (50%), potpisivanje peticija (47%), kampanje (36%), učestvovanje u protestima (18%) itd.

Djelimično učešće u građanskim akcijama prate i raznovrsni stavovi u fokus grupama, koji variraju od podrške do skepticizma prema uspjehu tih akcija. U nekim od izjava kritikuju se i institucije i organizacije koje nisu na pravi način predstavile građanima svoj rad.

„Meni su o.k. te akcije protiv nasilja. Naravno da sam protiv toga, ali kako mi tu možemo uticati na nešto. Kako se boriti protiv toga? Ne možeš ti sad izaći na ulicu ili neke peticije potpisivati. Dođe čovjek kući i istuče ženu, nećeš ti ići kući njemu da braniš to da radi.“

„Ljudi su nepovjerljivi. Ne vjeruju u građanske vrijednosti. Političari su iznevjerili povjerenje. Ne baratamo pojmovima kako treba. Obrazovanje je rješenje u ovom slučaju.“

„Ja mislim da te organizacije treba više da se približe ljudima i da ohrabre ljude da im se obrate. Mislim da mnogi od nas ni ne znaju brojeve na koje da se obrate. Možda je neko od nas već video situaciju u okruženju koju bi mogao da prijavi nekoj instituciji. Mislim da te institucije nisu toliko pristupačne, da su ogradijene od društva, možda je to generalni problem. Trebali bismo više biti u komunikaciji sa društvom, da nam se na neki način približe.“

Što se tiče učešća u političkim aktivnostima, vidimo da je većina ispitanih mladih (80%), po sopstvenom priznanju, glasala na posljednjim izborima. Ovaj podatak nije u skladu sa očekivanjima, budući da su opšti procenti izlaska na izbole značajno manji, pogotovo kada je u pitanju populacija mladih. Učešće u drugim političkim aktivnostima je znatno manje prisutno. Oko 25% je učestvovalo u radu neke partije, a 17–20% je učestvovalo u promociji neke partije, sastajalo se sa političarima i nagovaralo ljudi da se glasa za nekoga. Manji procenat (oko 7%) je učestvovao na političkim protestima ili tribinama, a 2.7 % ispitanih mladih su bili kandidati na političkim izborima.

Tabela 4: Učešće mladih u političkim aktivnostima.

Aktivnosti	%
Glasao/la na posljednjim izborima.	80.0
Učestvovao/la u radu neke političke partije	25.5
Dobrovoljno učestvovao/la u promociji neke političke partije ili kandidata	19.8
Sastajao/la se ili na drugi način komunicirao/la sa političarima kako bi se riješio neki društveni problem	18.0
Nagovarao/la sam druge ljudе da glasaju za određenu političara ili partiju	17.2
Potpisao/la sam peticiju koja je bila političkog karaktera	13.5
Promovisao/la sam određene političke ideje preko društvenih mreža	11.2
Učestvovao/la u političkim protestima koje je organizovala neka politička partija	7.9
Aktivno sam učestvovao/la u diskusiji na političkoj tribini	7.4
Kandidovao/la sam se na političkim izborima i bio/la na izbornoj listi	2.7

U fokus grupama sagovornici su obrazlagali svoj pozitivan ili negativan odnos prema politici, pogotovo o izlascima na izbore.

„Ne izlazim na izbore zato što mene jednostavno ne interesuje politika i apsolutno ne želim da dam svoj glas nikome. Ako će ga ukrasti, neka ga ukradu. Mislim da moj jedan glas ne može ništa promijeniti. Ne vjerujem ni da hoću dok ne budem spremna i vidim da neko može napraviti nešto konkretno po pitanju grada, države.“

„Ja izlazim na izbore. Mislim da je pogrešno razmišljanje na izaći na izbore. Ako svako tako razmišlja, glas po glas, ukradoše oni masu glasova. Ne slažem se. Ja svoj glas ne dam nikome. Ako grijesim, ja grijesim.“

„Izašao sam dva puta na izbore, koliko sam i mogao. Mislim da treba izlaziti na izbore jer, na primjer, možeš biti svjedok nekih stvari u gradu. Ne kažem ja da su

političari dobri, svako ko se dočepa vlasti prvo će natrpati svoje džepove, pa će da vidi za ostale, ali ideš i od dva zla biraš bolje, čisto da se nešto novo desi.”

„Nisam do sada izlazila na izbore, tek sam dobila pravo ove godine. Ne znam, vjerovatno ću izlaziti, ali, u stvari, uopšte me to ne interesuje. Ni ko će biti na vlasti, ni ništa. Nisam uopšte zainteresovana za to.”

Mladi političari su u fokus grupama naveli najčešće aktivnosti u kojima učestvuju. Najčešće su spominjali promotivne aktivnosti i sastanke.

„Za prošle izbore sam bila jako uključena u promotivne aktivnosti stranke, ulične akcije, pozivanje građana, organizaciju i realizaciju javnih tribina.”

„Ja sam bio aktivan u organizaciji Akademije u okviru naše stranke, uključen sam stalno u online aktivnosti omladinskog dijela stranke, na društvenim mrežama aktiviramo mlade ljude.”

„Ja prisustvujem redovnim sastancima stranke i u kampanjama i izbornim sastancima. Do sada sam učestvovala u dvije izborne kampanje.”

„Učestvovao sam u kampanji i bio na listi za opštinske izbore, ali nisam prošao.”

Rezultati su pokazali da postoji povezanost između građanskog i političkog učešća ($r = .41, p <.001$). To ukazuje na to da ove dvije varijable dijele određeni zajednički prostor, ali i da se ne mogu poistovjetiti. Rezultati u svakom slučaju opravdavaju distinkciju i odvojeno posmatranje ova dva oblika društvenog učešća.

Interesantno je da građanska uvjerenja nisu u velikoj korelaciji sa učešćem u građanskim akcijama u zajednici ($r = .17, p <.001$), dok sa političkim učešćem i ne postoji značajna korelacija ($r = .06, p = .066$). Ovaj rezultat ukazuje da je put od stavova do akcije prilično dug i da na tom putu postoje, vjerovatno, još brojni drugi faktori koji moderiraju građansko učešće.

Diskusija

Kolika je zastupljenost građanskog i političkog učešća mladih? Glavni cilj ovog istraživanja odnosi se na strukturu i prediktore građanskog i političkog učešća, te je i uzorak konstruisan prevashodno sa tom svrhom. Međutim, iako uzorak ne zadovoljava sve kriterije reprezentativnosti, radi se o kvalitetnom i širokom uzorku mladih na osnovu kojeg možemo izvući i određene zaključke o zastupljenosti njihovog aktivnog učešća.

Uvjerenja mladih o djelotvornosti građanskog aktivizma, te nivoi društvenog i građanskog učešća, nisu potpuno podudarni. U stavovima o građanskoj djelotvornosti dominiraju uvjerenja koja ukazuju na prilično razvijenu građansku svijest. Oko 81% mladih smatra da udruženi građani mogu kreirati promjene u zajednici, a 53,2% smatra da to mogu i pojedinci. Ovakvi stavovi mogu biti dobra predispozicija za aktivno društveno učešće. Međutim, uvjerenja o djelotvornosti građanskog aktivizma nisu ispraćena konkretnim ponašanjima. O tome svjedoče rezultati o članstvu u građanskim/političkim grupama, te učešće u konkretnim aktivnostima.

Kao što znamo, postoje različiti kriteriji građanskog učešća. Ukoliko tu ubrajamo i aktivnosti kojima se kvalitetno ispunjava slobodno vrijeme kroz sport ili kulturu, onda možemo zaključiti da je 38% mladih uključeno u rad različitih grupa ili institucija. Ukoliko zauzmemos zahtjevniji kriterij, da građansko učešće podrazumijeva uključenost u neke grupe koje su usmjerene na rješavanje problema u zajednici, onda je oko 22% ispitanih mladih građanski aktivno kroz rad nekog udruženja. Učešće u konkretnim građanskim akcijama je nešto veće, a varira od aktivnosti do aktivnosti. Najčešći vidovi građanskih akcija u posljednje dvije godine (sprovedene jednom ili više puta) su prikupljanje donacija (64%), ekološke akcije (50%), potpisivanje peticija (47%), kampanje (36%), učestvovanje u protestima (18%) itd.

U rad političkih stranaka je uključeno oko 10% ispitanih mladih. Nešto veći procenat (17–25%) učestvovao je u pojedinačnim političkim aktivnostima konvencionalnog tipa (npr. politička promocija). Očekivano, učešće u političkim protestima je značajno manje zastupljeno, kao i kandidovanje na izborima.

Dobijeni rezultati su nešto veći nego u nekim ranijim istraživanjima u BiH (Žiga et al., 2015; Đipalo i Fazlić, 2012). U skladu su sa našim početnim pretpostavkama navedenim u uvodu. Srođni su rezultatima o aktivnom učešću mlađih u Americi, gdje je oko 50% društveno aktivno (Adler & Goggin, 2005). Treba imati u vidu da je određeni dio uzorka u našem istraživanju „namjerno“ odabran iz populacije aktivnih mlađih da bi se kvalitetnije analizirala predikcija aktivnog učešća. Dakle, možemo pretpostaviti da su u potpuno reprezentativnom uzorku, procenti mlađih koji su građanski ili politički aktivni, vjerojatno nešto manji. U svakom slučaju, ovi rezultati potvrđuju pretpostavke o niskom stepenu uključenosti mlađih u građanske i političke grupe. Podaci iz fokus grupa to potvrđuju, a učesnici su isticali da organizacije često ne znaju kako da pristupe mlađima i motivišu ih. Slika o učešću u pojedinačnim aktivnostima je nešto optimističnija, ali treba imati u vidu da su te aktivnosti uglavnom rađene jednom ili dva puta u zadnje dvije godine. Takođe, postoji dosta prostora za napredak u onoj vrsti aktivnosti koje nisu samo kreativno ispunjavanje slobodnog vremena zarad sopstvene dobrobiti, već podrazumijevaju rad i građanski pritisak u smjeru razvoja zajednice.

Predstavljeni rezultati i dobijene korelacije ukazuju na povezanost, ali i opravdano zasebno razmatranje građanskog i političkog učešća. Ove pojave imaju određeni zajednički prostor, ali svakako se ne mogu poistovjećivati, te je pristup razmatranja društvenog učešća kroz ova dva tipa prilično smislen.

Interesantno je da uvjerenja o građanskoj djelotvornosti nisu u velikoj korelaciiji sa učešćem u građanskim akcijama u zajednici, dok sa političkim učešćem i ne postoji značajna korelacija. Čini se da ove pojave ne podrazumijevaju jedna drugu. Građanska svijest je prisutnija na teorijskom nivou, nego što se realizuje u praksi. To je i logično, jer svaka praksa zahtijeva više energije, napora, hrabrosti i upornosti. Put od stava do akcije očigledno je prekriven još nekim posredujućim faktorima koji mogu da odvedu pojedince, kako u aktivizam, tako i u pasivnost. Dobijeni rezultati ukazuju na potrebu edukacije mlađih o konkretnim vidovima i aktivnostima građanskog učešća, te kako pojedinac ili grupa njih mogu ostvariti određeni uticaj i promjenu u zajednici. Za ovo je potrebno i liderstvo koje građanskim akcijama treba dati jasan smjer i strukturu.

MOTIVI GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA I ULOGA SPECIFIČNIH FAKTORA SOCIJALIZACIJE

Uvod

O motivima građanskog i političkog učešća može se govoriti sa različitih nivoa, počevši od ljudske prirode čovjeka do konkretnih interesa i potreba koji usmjeravaju mlade da na različite načine učestvuju u društvu. U uvodnom dijelu već smo naveli ključne teorije koje razmatraju izvore društvenog učešća.

Moralni i psihosocijalni razvoj reflektuju se i na odnos pojedinca prema sebi i okruženju (Kohlberg, 1976; Erikson, 1968). Teško je očekivati aktivno građansko i političko učešće ako se neka osoba nalazi na nižim nivoima moralnog razvoja, te je sklonija konformiranju nego istinskom poimanju i internalizaciji smisla društvenih normi. Takođe, teško možemo očekivati od nekoga zalaganje za zajedničko dobro, ukoliko je njegov identitet ostao zakovan u nekim fazama razvoja i nije u stanju da gradi povezanost sa drugima i investira u kolektivnu budućnost.

Građansko i političko učešće mladih često je posljedica učenja po modelu, tj. učenja od roditelja ili najbližih vršnjaka (Bandura, 1989). Roditelji koji su zainteresovani za politiku obično imaju djecu koja takođe postanu politički aktivna. Roditelji ne oblikuju politička gledišta svoje djece na neki eksplicitan način, ali ih podstiču ili obeshrabruju za određenu vrstu političkog ponašanja (Niemi & Junn, 2000). Pri tome se ne smiju zanemariti lični kognitivni kapaciteti i samoefikasnost koji mogu da moderiraju ovaj uticaj.

Pored uticaja najužeg socijalnog kruga, motivi građanskog i političkog učešća su i produkt interakcije sa drugim specifičnim faktorima socijalizacije, kao što su školsko okruženje, građanska udruženja i uopšte klima koja postoji u zajednici prema aktivnom učešću građana (Bronfenbrenner, 1979). Pogotovo može biti važan uticaj škole u kojoj način rada sa djecom može, u manjoj ili većoj mjeri, da podstiče kritičko mišljenje učenika koje je važan prediktor aktivnog učešća u društvu.

Uticaj okruženja na građansko učešće mlađih potvrđen je u brojnim istraživanjima. Lenzi i saradnici (Lenzi et al., 2012) sproveli su istraživanje na uzorku od 8077 adolescenata iz pet zemalja. Ispitivana je veza građanskog učešća sa uticajima iz porodice, demokratskom školskom klimom, kao i percipiranim socijalnim kapitalom komšiluka. Rezultati su pokazali pozitivnu korelaciju svih navedenih varijabli sa građanskim učešćem.

Nastavnici mogu podstići društveno učešće mlađih uspostavljanjem demokratske klime tokom nastave, te podsticanjem socijalne interakcije između učenika (Flanagan et al., 2007; Vieno et al., 2005). Učestvovanje učenika u izradi pravila u školi i organizovanju školskih događaja povezano je sa razvojem „demokratskih vještina”, kao što je razumijevanje i poštivanje tuđih stavova i stanovišta (Hahn, 1998).

Sve više je podataka da percepcija socijalnih resursa komšiluka i užeg okruženja, te povezanosti adolescenata sa užom zajednicom u kojoj žive, doprinosi većem unutrašnjem blagostanju adolescenata, jer im takvo okruženje uliva sigurnost (Youngblade & Curry, 2006). Iz takvog osjećaja povezanosti sa zajednicom, mlađi mogu da osjete potrebu da „vrate dug” zajednici kroz privrženije učešće u njenom razvoju.

Za građanski angažman mlađih važno je postojanje volonterskih servisa ili udruženja koja omogućavaju volontiranje. To je primjer učešća mlađih koje može kasnije da podstakne ozbiljniji građanski angažman (Youniss et al., 1997). Volontiranje u mladosti je u najsrodnijoj vezi sa građanskim angažmanom odraslih. Neka istraživanja su pokazala da volontiranje ostavlja najveći efekat kada je dobrovoljno, participativno, te u prisustvu prijateljski nastrojenog mentora (Youniss et al., 1997).

Pored uticaja strukturalnih faktora, važan faktor mogu biti i neke specifične okolnosti, kao što je postojanje građanskih udruženja u neposrednoj blizini gdje mlađi žive. Dostupnost udruženja, atraktivnost njihovih programa, te prijateljski odnos zaposlenih prema mlađima mogu biti presudni u odluci da neka mlađa osoba postane aktivna ili da ostane učahurena u svoja četiri zida (Pearce & Larson, 2006).

Određene karakteristike ličnosti i socijalna situacija u društvu mogu biti značajne odrednice aktivnog djelovanja pojedinaca. Npr. u raznim istraživa-

njima postoje ideje da je veće društveno učešće povezano sa samo-poštovanjem, internim lokusom, kontrolom, povjerenjem, većom ekstraverzijom i otvorenosću prema novim iskustvima (npr. Ellison & London, 1992; Carlson & Hyde, 1980; Mondak et al., 2010; Mondak & Halperin, 2008; Paige, 1971). Postoje različiti scenariji o uticaju ovih osobina. Moguće je da veći ličnosni i karakterni potencijal obezbjeđuje i veći doživljaj kompetentnosti za društveno učešće. Sa druge strane, deficit može podstići na djelovanje sa idejom da će se tako, trenutno nepovoljno, stanje poboljšati. Slično je i sa socijalnim uslovima življenja. Viši status daje veće mogućnosti za djelovanje, ali niži status može dodatno da stimuliše i pokreće (npr. Hart & Gullan, 2010).

Primjećujemo da među ovim faktorima nedostaje navođenje nekih specifičnih potreba i interesa mladih koje mogu djelovati motivaciono na aktivizam mladih. Ovaj aspekt je bio prilično zapostavljen u istraživanjima, a često i varira i zavisi od aktuelnog socijalnog konteksta. To je bio razlog više da u istraživanju i rezultatima koji slijede obuhvatimo i strukturalne i specifične faktore koji podstiču aktivno učešće mladih. Naša početna pretpostavka je da postoji čitav niz faktora koji podstiču građansko i političko učešće. U skladu sa predstavljenim teorijskim pristupima, očekuje se važan uticaj užeg okruženja: porodica, vršnjaci, škola i način rada u njoj. Pored toga, faktor može biti i pristupačnost građanskih i političkih organizacija. Motivi za druženjem, pripadanjem i razvojem zajednice takođe vjerovatno imaju svoj udio uticaja. Traženju odgovora na ova pitanja, pored kvantitativnog istraživanja, pogotovo će doprinijeti fokus grupe i intervjuji sa omladinskim liderima, u kojima je ova tema bila jedna od ključnih.

Rezultati

Ispitanici koji su potvrdili svoje aktivno učešće u društvu, obrazlagali su i motive svog aktivnog djelovanja. Više od polovine, oko 53%, aktivni su jer ih zanima tema kojom se bavi ta organizacija. Zbog prijatelja je aktivno 29%, a 14% zbog neke konkretnе koristi. Oko 4% je aktivno zbog uticaja roditelja ili profesora. Dakle, nešto više od polovine ispitanika je vođeno intrinzičkom motivacijom, dok su preostali aktivni zbog nečijeg uticaja ili određene koristi.

Tabela 5: Faktori koji su uticali na aktivno članstvo u organizacijama/grupama.

Faktori	n	%
Interes za temu kojom se organizacija bavi	194.0	53.0
Prijatelji koji su takođe bili članovi	106.0	29.0
Vidjeli ličnu korist od članstva	51.0	13.9
Uticaj roditelja ili profesora	15.0	4.1
Ukupno	366.0	100.0

Napomene. Bilo je moguće odabratи samo jedan faktor.

U fokus grupama je apostrofirano nekoliko važnih faktora koji podstiču građansko učešće. Ispitanici su istakli važnost i specifičnost određene situacije (npr. humanitarni problem) koja ih je podstakla da se uključe. Neki su se uključili pod uticajem prijatelja, a neki zbog mogućnosti besplatnog putovanja. To putovanje je bilo uvod u ozbiljniji rad. Postoje i oni koji su u građanskim udruženjima jer ih je tu neko konačno ozbiljno saslušao, naišli su na podršku koju nisu imali u drugim grupama. Sam povod za uključivanje može biti i informacija o aktivnostima organizacije koja je našla put do mladih preko društvenih mreža ili na neki drugi način. Razlozi za uključivanje u građanska udruženja često su slučajni, ali nakon prvih aktivnosti, veliki broj mladih otkrije neke nove, prosocijalne slojeve svoje ličnosti koji ih zadržavaju u sferi građanskog aktivizma.

„Zavisi od konteksta. Navešću primjer. Kada su bile poplave u Banjaluci, cijeli grad se skupio, napravili su nešto. Spasili su i gradili su kuće. U tako nekim situacijama ljudi mogu svašta da postignu i ostvare.“

„Već četiri godine sam u nevladinoj organizaciji. Došao sam u organizaciju jer je bila mogućnost besplatnog putovanja. Zadržala me mogućnost realizovanja nekih ideja. Projekti su se odnosili na socijalna pitanja i razvoj zajednice. Zato sam i upisao sociologiju. Kasnije sam dobijao sve složeniju ulogu. Bio sam vršnjački edukator, lider na kampovima. Profit su poznanstva i socijalni kapital, znanje, iskustvo. Materijalni dobitak je bio sekundaran.“

„Postao sam slučajno član organizacije kroz putovanja u Sarajevo. Svidjelo mi se jer je konačno bio neko ko je bio spreman da me sasluša i poštuje moje mišljenje. Trenutno sam vršnjački edukator, ali sam i vodio dio jednog projekta. Ta odgovornost mi je prijala jer širi moje granice.“

„Došao sam na nagovor druga. Počeo sam da na radionicama učim o korisnim temama o kojima se malo gdje pričalo. Kasnije sam postao lider nekih programa. Dosta sam proputovao. Bio sam i u Americi. U organizaciji me održava taj socijalni momenat.“

„U srednjoj školi sam bila volonter Crvenog krsta, pružala sam pomoć na terenu, u javnoj kuhinji, vodila radionice. U Crveni krst sam ušla tako što me profesorica uključila. Onda sam postala član jedne nevladine organizacije koja radi sa djecom. Radim u nekoliko projekata. Uključila sam se zbog „sebične“ potrebe, da naučim raditi sa djecom. Navikla sam da radim volonterski. Glavna korist mog angažmana su poznanstva, te sâm kontakt sa djecom.“

„Ja sam u nevladinoj organizaciji već sedam godina. Bio sam maloljetni delinkvent. Presuda je bila da trebam provesti neko vrijeme u dnevnom centru za djecu. Tad sam shvatio da dosta energije trošim na pogrešne stvari. Rad sa djecom mi se svidio. Učio sam ih njemački jezik, dobijali su petice. Onda sam počeo da radim u omladinskim organizacijama. Radio sam u raznim organizacijama. Organizovao proteste da BiH postane dio Erasmus + programa. Prve tri, četiri godine, nisam zaradio nikakav novac, ali sam dobio vještine, znanja i kontakte. Druga stvar koju sam dobio i koja mi je važna su putovanja. Ovo iskustvo mi je otvorilo brojna vrata, npr. za studiranje u inostranstvu itd.“

U fokus grupama smo pitali ispitanike šta je ključni razlog, zašto su neki mlađi aktivni, a neki pasivni i od čega to zavisi. Ispitanici su istakli da pasivnost može biti odraz nekih zatvorenih crta ličnosti, lijenosti, sklonosti ka „gluvarenju”, umjesto kreativnim sadržajima. Neke od tih crta se razvijaju i kroz obrazovanje koje dovoljno ne podstiče aktivnost mlađih. Druga grupa faktora je povezana sa kontekstom u kojem mlađi žive. Ukoliko od strane društva i relevantnih institucija nema liderstva, podsticaja i povratne informacije, aktivno djelovanje mlađih će lagano da utihne. Problem je veći ako postoji percepcija ljudi da će doživjeti određenu odmazdu u slučaju konfrontacije sa vladajućim strukturama.

„Pasivni su zbog neznanja, jer ne žele da izađu iz svoje zone komfora, ne žele da probaju nove stvari. Ono što ne poznaju, onda pliju i ostaju pasivni. Uzrok je, dakle, neulaganje vremena u razmišljanje i korisne stvari, već se bave glupostima.“

„Kod nas preovladavaju stavovi: 'Nemoj ti istupati, sačekaj da to neko drugi uradi, nemoj ti talasati.' Naši mlađi ljudi ne znaju sami poslati ni zahtjev za traženje posla. Imaju po 28 godina, ali čekaju da ih mama odvede na biro.“

„Problem je i što mlađi nisu podržani. Kod mlađih postoji želja da se uključe, ako ih neko podrži i da im smjernice. Oni su u početku aktivni, ali to onda opada ako institucije nisu uz njih. Onda se revoltirano isključe.“

„Mlađi su pasivni jer društvo ne podržava aktivizam mlađih. Državne ustanove takođe ne podstiču jer se boje šta će biti ako mlađi postanu aktivni.“

„Mislim da je to povezano sa obrazovanjem. Kroz frontalni vid rada, djeci se ne razvija kritičko mišljenje. Formalno obrazovanje daje okvir, dok se kroz neformalno obrazovanje izlazi iz tog okvira.“

„Društvo danas promoviše ideje individualne koristi. Zato mlađi ne žele da se uključuju u neke volonterske programe. Postoji i strah od talasanja. Uzduju se da će završiti školu, dobiti posao i to je to.“

„Kad smo organizovali proteste za Erasmus+ nije nas podržala nijedna studentska organizacija iz Banjaluke, jesu samo dvije iz Sarajeva i jedna iz Mostara. Studenti se boje talasanja i zbog ispita. Ako obnove godinu, to je gubitak i novca i vremena.“

"Pasivnost i pesimizam su povezani sa neinformisanošću o pravima, mogućnostima i procedurama. Ljudi trpe. Strah je od autokratije. Strah i neznanje su glavni problemi."

Tabela 6: Motivi ulaska u političke stranke.

Faktori	n	%
Interes za temu kojom se organizacija bavi	46.0	42.6
Prijatelji koji su takođe bili članovi	30.0	27.8
Vidjeli ličnu korist od članstva	24.0	22.2
Uticaj roditelja ili profesora	8.0	7.4
Ukupno	108.0	100.0

Napomene. Bilo je moguće odabratи samo jedan faktor.

Analizirali smo i odgovore mladih koji su isključivo članovi političkih stranaka. Slična struktura odgovora je kao i u prethodnoj tabeli. Dominira interes za temu (42,6%), uticaj prijatelja (27,8), te lična korist. Dakle, predrasuda da se u stranke ulazi dominantno zbog interesa, u našem istraživanju nije potvrđena.

Mladi političari su u fokus grupi obrazložili svoje motive ulaska u političke grupe, tj. stranke. Rezultati iz fokus grupe nadopunjuju rezultate kvantitativnog istraživanja. Dominantan faktor ulaska mladih u političke strane je uticaj užeg okruženja, prije svega roditelja. Pored uticaja roditelja, ispitanici su navodili i uticaj prijatelja i komšija.

"Deda i baka su mi članovi stranke od njenog osnivanja, tako da se te tradicionalne vrijednosti gaje u mojoj kući od kada sam se rodila i bilo mi je prirodno da i ja budem u toj stranci."

"Moji pokojni roditelji su bili aktivni članovi pa sam ja poslije njih samo nastavio."

“Mene je tata učlanio jer je i on član. Mi smo porodično članovi stranke.”

“Komšija mi je ugledni član ove partije pa nas je pozvao za izbore da radimo s njim i tako sam se učlanio.”

“Društvo je takođe jako bitno, na početku to bude druženje, a onda ide i zalaganje za nekog svog mladog kandidata koji je na listi i onda se nadaš da ćeš i ti brzo biti kandidat i da će ekipa onda raditi za tebe.”

Pored uticaja okruženja, pojedinci ulaze u stranke i da bi ostvarili neke svoje egzistencijalne ciljeve, te uopšte lakše profesionalno napredovali. Pored utilitarnih ciljeva, neki mlađi ljudi su motivisani i željom da unaprijede rad stranke, te društvo uopšte. Neki ističu da su ušli u politiku jer nisu više mogli da trpe nepravdu, pa su počeli politički da se bore za svoje ideale.

“Ja sam, kada sam upisao fakultet, bio na dva–tri seminara i upoznao ljude koji su članovi političkih partija i ja sam onda poželio da budem. Onda sam odobrao stranku koja nije vladajuća, ali je bliska sa vlastima, jer mislim da je u njoj lakše uspjeti.”

“Kod nas se u stranke učlanjuje prevashodno zbog posla, kod nas je to glavni motiv jer je to najizraženiji problem mlađih.”

“U politiku se ulazi iz dva razloga. Jedan razlog je lična korist. Stranke su interesne grupe za 'uhlijebljenje' članstva i bogaćenje rukovodstva, iza njih stoje tajkuni. Drugi razlog je bunt protiv sistema, nepravda koju trpite i trpite od djetinjstva, pa smisao života postane borba za ideale u koje vjerujete.”

“Ja sam ušla u stranku da bih unaprijedila ovo društvo jer su promjene potrebne.”

“Ja sam se učlanila da pomognem da se stranka vrati izvornim korijenima za koje se zalagala na svom osnivanju i da pokušam uticati na rad stranke.”

Mlađi političari su u fokus grupama pričali i o svojim dugoročnim političkim ciljevima. Uglavnom se vide u upravljačkim strukturama stranke ili neke javne institucije. Neki od navedenih ciljeva su:

“Želja mi je da radim profesionalno u stranci na kampanjama i promociji, trenutno volontiram u toj sferi političkog rada.”

“Cilj mi je biti narodni poslanik.”

“Želim da budem dio izvršne vlasti.”

“Očuvanje Republike Srpske, to mi je jedini politički cilj.”

“Želio bih da budem na mjestu gdje se donose odluke, ne moram biti predsjednik stranke, ali u vrhu da.”

“Da nađem posao u Vladi RS.”

Tabela 7: Korelacije percepcije društvene uključenosti referentnog okruženja i društvenog učešća mladih.

Prediktori	Građansko učešće	Političko učešće
Građanski angažman referentnog okruženja	.21	.20
Politički angažman referentnog okruženja	.16	.21

Napomena. Sve korelacije su statistički značajne na nivou .001.

U Tabeli 7 predstavljena je povezanost građanskog i političkog učešća sa srodnim uticajima iz referentnog okruženja. Pod uticajem referentnog okruženja podrazumijevamo u kojoj mjeri su roditelji, prijatelji i nastavnici ispitanika ispoljavali ili podržavali građansko i političko učešće, te koliko je ova tema potencirana u medijima i mjestu življenja ispitanika. Utvrđene su značajne i slične korelacije koje variraju do $r_{max} = .21$, $p < .001$. Dodatne analize korelacija sa pojedinačnim faktorima pokazale su da su najveće korelacije građanskog učešća sa uticajem vršnjaka i potom roditelja ($r_{max} = .27$, $p < .001$). Dobijeni rezultati su očekivani i ukazuju na ulogu i važnost socijalnog učenja za građansko i političko učešće mladih. Ukoliko su mlađi u svom okruženju izloženi modelima koji demonstriraju aktivan odnos prema sebi i društvu, veća je vjerovatnoća da će i mlađi biti aktivni.

Stavovi omladinskih lidera o društvenom učešću mladih

U intervjuima sa omladinskim liderima, pitanja su se odnosila na razumijevanje razlika između aktivnih i pasivnih mladih, koji faktori utiču na aktivno učešće mladih, te koje aktivnosti ih najviše motivišu i održavaju aktivnim. Navećemo ključne stavove o ovim pitanjima i ilustrativne citate.

Zašto su neki mladi aktivni u društvu, a neki pasivni? Prilikom odgovaranja na ovo krucijalno pitanje, dominirale su dvije kategorije odgovora. Skoro svi intervjuisani istakli su značaj socijalnog konteksta koji može da podstiče aktivnost mladih ili ih pak čini pasivnim. U kontekstu socijalnih uticaja, najvažnija je uloga porodice. Roditelji svoje aktivno učešće ili pasivni odnos uglavnom prenose i na svoju djecu. Uticaj roditelja se odvija i kroz njihov stav prema omladinskim organizacijama, koji je često negativan i obojen predrasudama. Pored porodice, na aktivno učešće utiče i škola. Nastavnici i profesori mogu da podstaknu učenike da učestvuju u vanškolskim aktivnostima. Pored toga, oblik nastave, frontalni ili interaktivni, može u manjoj ili većoj mjeri da podstiče kritičko mišljenje mladih, što je jedna od prepostavki građanskog učešća.

Pored ovih socijalnih faktora, važne su i karakteristike ličnosti. Omladinski lideri pogotovo ukazuju na važnost otvorenosti prema novim iskustvima, komunikativnosti itd.

Jednom kad postanu dio nekih udruženja ili akcija, mladi uviđaju brojne koristi koje imaju od tog članstva. To mogu biti neke nove vještine i znanja, ali i odlasci na seminare i slično. To dodatno potkrepljuje aktivan odnos mladih prema sebi i okruženju.

"Prije svega mislim da je za aktivizam važan kontekst u kojem živate. Primjetno je da su mladi koji dolaze iz porodica koje su pasivne, te koje ne promovišu niti podstiču uključivanje mladih u organizacije, manje aktivni od ostalih. Veoma važan uticaj ima školski sistem koji ne promoviše vannastavni aktivizam, a posebno uključivanje mladih u omladinske organizacije."

"Nije sporno da u početnoj fazi socijalizacije mora postojati neki lider koji će 'vući' određeni broj mladih, ali ukoliko se nakon nekog vremena ne razvije svijest da se sami angažujete i da sami podnosite inicijative i iznosite ideje, vrlo

vjerovatno ćete postati pasivni dio društva. Stava sam da u određenom trenutku trebamo podijeliti odgovornost za to što su mladi pasivni/aktivni, ali sa vremenom ako se ne javi inicijativa sa druge strane, onda razloge za pasivnost treba potražiti u samim pojedincima.”

“Za omladinski aktivizam presudan je sam sklop ličnosti mlađe osobe, ali i socijalni kontekst u kojem se mlađa osoba razvijala i odrastala. Vjerujem da je za mlađe ljudi jako važno da imaju dobre/positivne uzore oko sebe, na koje se mogu ugledati i od kojih mogu učiti. Danas puno više mlađih bira pasivnost i nezainteresovanost i tome smo često svjedoci kada organizujemo različite aktivnosti za mlađe. Aktivni mlađi se drastično razlikuju od pasivnih mlađih po načinu na koji komuniciraju, po otvorenosti, po pristupačnosti, zainteresovanosti za sve nove sadržaje koji im se nude.”

“Ono što je primjetno kod aktivnih mlađih jeste to da su prepoznali dobre strane koje im aktivizam pruža u ličnom obrazovanju i socijalizaciji, ali i u ekonomskom smislu.”

Razgovarali smo sa omladinskim liderima i konkretnim povodima koji utiču da mlađi postanu članovi udruženja ili neke konkretne akcije. Najčešći povodi za uključivanje su mogućnost besplatnog odlaska na neki seminar ili kamp u drugom gradu, druženje i upoznavanje novih prijatelja. Ponekad je presudan nagovor vršnjaka ili profesora u školi. Važan faktor je i u kojoj mjeri je neko građansko udruženje dostupno, u fizičkom ili psihološkom smislu. Pojedinci se uključuju i da bi ostvarili određeni interes. To može biti obogaćivanje CV-a sa svrhom lakšeg dobijanja posla.

“Vrlo često mlađi dolaze u grupama ili u paru tj. 'nagovoreni' od vršnjaka. Vršnjački uticaj je veoma značajan. Takođe, postoji značajan broj mlađih koji su se uključili na preporuku nekog nastavnika. Mali broj njih je preporučen od roditelja.”

“Najčešći konkretan povod su druženje i zabava, želja da se kvalitetno provede slobodno vrijeme. A pored toga i želja za učestvovanjem u nekim promjenama u zajednici.”

“Mislim da je važan prijateljski pristup koji se gaji u velikom broju udruženja. Mlađi primijete da je ljudima koji tu rade stalo do njih. Takođe i interakcija i

upoznavanje velikog broja drugih mlađih ljudi i ostvarivanje prijateljstava sa njima.”

“Dostupnost organizacija je važna. Rijetko ko od mlađih će sam doći u organizaciju i tražiti da postane član ili da se uključi u rad organizacije, ali ukoliko su aktivnosti organizacije njima dostupne i dođu do njih, onda se oni redovno uključe. Aktivnosti su dostupne kada su na primjer u školama ili u njihovoj stambenoj četvrti i slično.”

“Većina u priču uđe radi društva i želje da budu u grupi koja se bavi nečim, a s druge strane tu su ponude za putovanja na interesantne destinacije koje su u većini slučajeva besplatne.”

“Veliki broj mlađih smatra da veliki i bogat CV ima presudan uticaj na njihovu budućnost pa sa tim ciljem dolaze u udruženja. Ovdje dolazimo opet do pitanja šta znači biti aktivan? Aktivan u 'bildanju' CV-a ili aktivan u mijenjanju sredine oko sebe?”

Interesantno pitanje je za koje aktivnosti su mlađi najzainteresovani, te šta najbolje utiče na njihovu motivaciju da ostanu aktivni? Odgovori omladinskih lidera su raznovrsni i uglavnom su rečeni iz perspektive profila organizacija kojima pripadaju (npr. kultura, sport, web dizajn). Saglasni su da su putovanja, seminari i kampovi najomiljenije aktivnosti za mlađe, koje ih motivišu na duže vrijeme. Smatrali su da postoji razlika i s obzirom na uzrast mlađih. Stariji više vole aktivnosti poput debata ili susreta sa političkim predstavnicima, jer tada mogu da ispolje svoj stav. Međutim, kao najvažniji faktor ističe se pristup omladinskih radnika prema mladima. Ako mlađi učestvuju u aktivnostima u kojima ispoljavaju svoje potencijale, ako osjete da je njihovo mišljenje cijenjeno, ako se osjete prihvaćenim, ako se delegiraju da upravljaju dijelovima projekata, njihova motivacija će biti veća. Dakle, motivacija je najviše povezana sa ljudskim faktorom, sa stepenom poistovjećivanja sa organizacijom i njenim aktivnostima, a to opet zavisi od učešća mlađih u fazama planiranja i donošenja odluka, te kvalitetne supervizije.

“U ovom trenutku aktivnosti koje privlače najviše pažnje mlađih osoba su: sport, tematske radionice, studijska putovanja, volonterske akcije i slično.”

“Motivišu ih aktivnosti u kojima mogu da pokažu svoje potencijale, koje su korisne, ali i interesantne za njih i u kojima su oni važni. Treba ih podsticati, pratiti i ohrabrvati njihov aktivizam. Osjećaj da su dio tima je jako bitan, redovan kontakt s njima i podrška kada rade dobre stvari. Ali i kada grijese, potrebno je da im se na to skrene pažnja, te da im se problemi predstave kao izazovi koji su rješivi.”

“Najviše motiviše briga o mladima, svijest da njihovo mišljenje vrijedi i da su cijenjeni od strane svojih lidera. Mislim da je to presudno u aktivizmu i tome da ostanu aktivni. Ne smije se zaboravljati na njih, ne smije se desiti da budu u fokusu organizacije samo pri dolasku, već i kasnije.”

“Definitivno im udruženje mora ponuditi kvalitetan i interesantan sadržaj koji će da ih 'privuče' i zadrži kod sebe. Osim toga, mlada osoba treba sama da uvidi sve prednosti aktivizma nad pasivnošću, pa je to nešto oko čega im trebamo pomoći.”

“Interesovanja mlađih zavise od njihovih godina. Mladi najviše učestvuju u onim aktivnostima u čijem su kreiranju i osmišljavanju mogli i učestvovati. Obično su to takozvane 'ulične akcije' koje na zanimljiv način skreću pažnju na pojedina pitanja, kako građana i građanki, tako i medija. Starija grupa mlađih rado učestvuje u debatama i raspravama sa donosiocima odluka na svim nivoima, jer tu imaju priliku da pokažu svoj mlađalački bunt.”

Diskusija

O motivima građanskog i političkog učešća saznali smo kroz nekoliko pitanja iz kvantitativnog istraživanja, te diskusija iz fokus grupa i intervjuja sa omladinskim liderima. Odgovori dobijeni iz ova tri izvora prilično su podudarni, a u skladu su i sa raznim teorijskim pristupima koji su navedeni u uvodnom dijelu.

U rezultatima se nazire nekoliko glavnih kategorija odgovora. U rezultatima kvantitativnog istraživanja dominantan motiv za građansko i političko učešće je zainteresovanost za određenu temu. Dakle, nešto više od polovine ispitanika je vođeno intrinzičkom motivacijom prilikom uključivanja u neku građansku ili

političku grupu/instituciju. U kontekstu zainteresovanosti za aktivnosti, treba spomenuti da su u intervjima spomenute neke srodne karakteristike ličnosti kao važne odrednice društvenog angažmana. Omladinski lideri su ukazali na važnost komunikativnosti mladih i otvorenosti prema novim iskustvima. Ulogu otvorenosti prema iskustvu u društvenom učešću isticali su i neki drugi autori (Mondak & Halperin, 2008). Važnost crta ličnosti detaljnije je analizirana u zasebnom poglavlju.

Pored zainteresovanosti za same aktivnosti, veoma važan faktor društvenog uključivanja je uticaj roditelja ili prijatelja. Roditelji svoje aktivno učešće ili pasivni odnos uglavnom prenose i na svoju djecu. Interesantno je da roditelji dominantno utiču na političku participaciju, a prijatelji na građansko učešće. Uticaj drugih osoba i lični interes sekundarnog su karaktera. Ovaj rezultat potkrepljuju i dobijene korelacije između građanskog i političkog učešća sa uticajem referentnog okruženja, prije svega prijatelja i roditelja. Dobijeni rezultati potvrđuju važnost procesa socijalizacije i socijalnog učenja. Posmatranjem referentnih osoba iz svog okruženja mlađi se često ponašaju kao i sami modeli koji su predmet oponašanja. Dobijeni rezultati su u skladu sa pretpostavkama brojnih teorija, kao što je ekološka sistemska teorija (Bronfenbrenner, 1979), te socijalno-kognitivna teorija (Bandura, 1997). Takođe, u brojnim drugim istraživanjima utvrđena je podudarnost između roditeljskih i dječijih stavova po pitanju građanskog učešća (Andolina et al., 2003; Hart et al., 2005).

Pored porodice, na aktivno učešće utiče i škola. Oblik nastave, frontalni ili interaktivni, može u manjoj ili većoj mjeri da podstiče kritičko mišljenje mlađih. Uticaj škole je pogotovo veliki ako u školi postoje predmeti ili kursevi o građanskom obrazovanju. Brojni drugi autori takođe su utvrdili da obrazovni programi mogu da podstiču građansko učešće (Gibson & Levine, 2003; Novak, Markey & Allen, 2007).

U fokus grupama i intervjima spomenuti su slični faktori, uz više detalja i objašnjenja o načinu njihovog djelovanja. Na priču o intrinzičkim faktorima nadovezuje se i faktor atmosfere u organizaciji. Pod tim se, prije svega, podrazumijeva način ophođenja prema mlađim ljudima. Mlađima je veoma stalo da ih neko u toj organizaciji sasluša, razumije, pruži im podršku. Vrsta zadovoljstva i prijatnosti koja se pri tom oslobađa, može biti važnija od bilo koje

druge spoljašnje nagrade. Kroz takav odnos mladi zadovoljavaju neke svoje bazične psihološke potrebe za pripadnošću, poštovanjem, ljubavlju. Pored toga, važno je da mladi u takvim organizacijama imaju mentore koji će ih usmjeravati, pružati socijalnu podršku i brusiti njihov aktivizam. Važno je i da mentorи osjetе kada je mlada osoba spremna za neki napredniji i složeniji nivo angažmana. Motivacija mladih se povećava ukoliko su delegirani, tj. ukoliko imaju odgovornost da vode i organizuju određenu aktivnost ili projekat. Važnost zadovoljstva aktivnostima i međuljudskim odnosima istaknuto je i u teoriji motivacione promjene (Pearce & Larson, 2006). Po toj teoriji, učešće u omladinskim programima podstiče samopouzdanje i odgovornost, te daje mladima mogućnost da slijede svoje izvore i očekivanja. Motivacija za građanskim učešćem se javlja ako su mladi izloženi programima.

Pored "prijema" u neku konkretnu organizaciju, važan može biti i širi ambijent u zajednici. Podsticajna klima prema društvenom učešću, liderstvo, tradicija "građanstva", samo su neki simptomi pozitivnog ambijenta koji stimuliše učešće mladih.

Pored primarnih potreba i motiva mladih, konkretni "okidači" za društveni angažman mogu biti slučajnog i neplaniranog karaktera. Ponekad najobičnija informacija na društvenoj mreži, pogotovo ako je adekvatno prezentovana, stvori priliku i želju za angažmanom. Jedan od najčešćih konkretnih povoda za građansko i političko učešće je i mogućnost besplatnog putovanja u neki drugi grad ili državu. Mladi obično od prijatelja saznaju za tu opciju, a nakon putovanja mnogi ostaju aktivni u toj organizaciji. Jednom kad postanu dio nekih udruženja ili akcija, mladi uviđaju brojne koristi koje imaju od tog članstva. To mogu biti neke nove vještine i znanja, odlasci na seminare i slično. Omladinski lideri su istakli i da su upravo ove aktivnosti (putovanja, seminari, kampovi) najbolji motivatori i načini da se mladi zadrže u organizaciji na duže vrijeme. Pored toga, zrelije mlade podstiču i motivišu aktivnosti u kojima mogu da ispolje svoj stav (debate, sastanci sa predstavnicima vlasti itd.).

Pored navedenih socijalnih i stručnih benefita, pojedinci postaju društveno aktivni i da bi lakše zadovoljili neke svoje egzistencijalne potrebe (najčešće za zaposlenjem) i profesionalno napredovanje. Ovaj motiv se pogotovo odnosi na učešće u političkim grupama. Prema navodima iz fokus grupe, brojni mladi

ulaze u političke stranke da bi se lakše zaposlili ili ostvarili neku drugu ličnu korist.

Možemo zaključiti da je važna predispozicija za učešće mladih u građanskim i političkim grupama zainteresovanost za temu kojima se te institucije bave. Samo uključivanje je najčešće podstaknuto uticajem ili primjerom iz užeg okruženja ili nekom konretnom aktivnošću koja podrazumijeva druženje i putovanje. Za ostanak u organizaciji i dugoročni angažman mladih, pored zanimljivih aktivnosti, najvažniji je prijateljski odnos upravljačkih struktura od kojih se očekuje razumijevanje, poštovanje, konstruktivna povratna informacija. Socijalni uticaji i interesovanja pojedinca determinišu ulazak mladih u svijet aktivizma, a međuljudski odnosi ih tamo održavaju.

DRUŠTVENO UČEŠĆE I ULOGA POLITIČKE SAMOEFIKASNOSTI, ZNANJA I ZAINTERESOVANOSTI ZA POLITIKU

Uvod

Značajan aspekt građanskog, a pogotovo političkog učešća, predstavlja psihološka uključenost i politička samoefikasnost, odnosno kompetentnost.

Psihološka uključenost je najčešće prethodnica bilo kakvog aktivnog društvenog djelovanja. To je u psihološkom smislu nivo u kojem se građani uključuju i zanimaju za javne politike i poslove (Milbrath & Goel, 1977). Psihološka uključenost se odnosi na nivo lične uključenosti i zainteresovanosti za društvena zbivanja, a ispoljava se i kroz znanja o društveno-političkim pitanjima. Galston (2001) navodi nekoliko karakteristika građanskog znanja. Građansko znanje pomaže građanima da razumiju svoje interese kao pojedinca i kao člana grupe. Ono povećava dosljednost političkih pogleda kroz vrijeme, osim ako građani ne poseduju samo osnovni nivo građanskog znanja jer im je onda teško da razumiju političke događaje. Opšte građansko znanje može promijeniti naše stavove o određenim javnim pitanjima (npr. migrantima, pravima homoseksualaca itd.). Što veći dio populacije građana ima znanje, vjerovatnije je i da će ih više učestvovati u građanskim aktivnostima.

Nivo psihološke uključenosti je povezan sa izlascima na izbore, te učešćem u akcijama u zajednici (Verba et al., 1975). Veći nivo psihološke uključenosti povećava predispoziciju za veće građansko učešće, ali to ne mora da bude obavezan slučaj. Možemo reći da su društveno aktivne osobe psihološki uključene u društvena zbivanja, ali da nije nužno da psihološki uključene osobe budu i aktivne u društvu.

Samoefikasnost se kao koncept u istraživanjima počeo koristiti 50-ih godina prošlog vijeka. Korijen koncepta je u Kantovom poimanju važnosti ljudske autonomije koja počiva na moralnim uvjerenjima i kritičkom mišljenju. Čovjek je obavezan i odgovoran prema sebi da djeluje u skladu sa svojim uvjerenjima čak

iako je svjestan da u potpunosti neće ostvariti željeni cilj. Politička efikasnost je pouzdanje u naše sposobnosti da razumijemo političku stvarnost, te uvjerenje da su političke promjene moguće i da imamo kapacitet da tome doprinesemo kroz različite akcije (Beaumont, 2010). Do političkih akcija dolazi kada je politička samoefikasnost povezana sa nezadovoljstvom i nepovjerenjem prema političkim institucijama. Možemo razlikovati internu i kolektivnu političku efikasnost. Interna se odnosi na uvjerenja o sopstvenim mogućnostima, a kolektivna na kolektivnu snagu i moć da se politička stavrnost razumije i mijenja.

Za sam pojam samoefikasnosti veoma je zaslужan Albert Bandura. Koncept samoefikasnosti predstavlja važan element Bandurine socijalne kognitivne teorije (Bandura, 1986). Prema Bandurinoj teoriji, uvjerenja o mogućnostima lične kontrole i učinka zavise od raznih aktivnosti i iskustava pojedinca, te okolnosti u okruženju. Politička samoefikasnost je povezana sa vlastitim iskustvima sa političkim učešćem ili percepcijom o iskustvima drugih. Takođe, važni su i samopouzdanje i vjerovanje u konačan pozitivan ishod. Bandura (1993) napominje da je politička samoefikasnost uvjerenje da se određeni cilj može ostvariti kroz političko djelovanje.

Beaumont (2010) navodi nekoliko grupa faktora koji utiču na političku samoefikasnost. Veza sa političkim učešćem je dvosmjerna. Samoefikasnost stvara predispoziciju za građansko i političko učešće, ali i učešće povratno doprinosi većem doživljaju samoefikasnosti, pogotovo ako je urodilo rezultatima. Socio-ekonomski status, koji obuhvata i obrazovanje, rasu, pol, takođe može biti važna odrednica. Veće političko znanje, vještine, motivacija i povezanost sa drugima, doprinose većem doživljaju političke samoefikasnosti. Politička socijalizacija, prije svega ako se odvija u krugu porodice i škole, takođe djeluje stimulativno.

Za političku efikasnost su važni i naši kognitivni, informativni i motivacioni resursi koje stvaramo kroz kvalitetno obrazovanje, vrednovane poslove, te članstvo u referentnim grupama (Verba, Schlozman & Brady, 1995).

U različitim istraživanjima je ustanovljeno da je politička efikasnost povezana sa odrastanjem u porodici u kojoj se razgovaralo o politici. Takođe, povezano je sa pohađanjem škole i časova u kojima se diskutovalo o politici, učilo o donošenju

odluka, učestvovalo u savjetu učenika (Jennings & Stoker, 2004; Torney-Purta, Wilkenfeld, & Barber, 2008).

Politička samoefikasnost se reflektuje kroz specifične kognitivne, motivacione i emocionalne procese. U teškim i neizvjesnim situacijama, u kojima većina osoba postaje zbumjena, osobe sa visokom efikasnošću prevazilaze stres i bespomoćnost, te pronalaze rješenja. Važan faktor je i atribucija prilikom interpretacije događaja. Nakon eventualnog neuspjeha, osobe sa visokom samoefikasnošću ne osuđuju sebe i ne odustaju, već naprotiv, ulažu još više energije da dođu do željenog rezultata (Beaumont, 2010).

Treba napomenuti i da se termin političke samoefikasnosti često izjednačava sa terminom političke kompetentnosti. Politička kompetentnost, u kontekstu našeg istraživanja, odnosi se na doživljaj lične umještosti i sposobnosti da se u sferi politike poduzmu određene aktivnosti.

Na osnovu svega navedenog, pretpostavljamo da će politička samoefikasnost, zainteresovanost i znanje, biti u pozitivnoj korelaciji sa društvenim učešćem, a pogotovo sa političkom participacijom. Navedene varijable su važan resurs koji doprinosi plodonosnjem društvenom učešću.

Rezultati

Tabela 8: Deskriptivne mjere političke samoefikasnosti.

Mogao/la bih...	% saglasnih
Efikasno informisati i uticati na ljude da se pridruže i podrže neku inicijativu u koju vjerujem	46.0
Održavati lična poznanstva i kontakte sa javnim dužnosnicima i političarima	39.0
Promovisati inicijative koje podržavaju političke programe koje smatram pravednim	37.7
Kritički pratiti rad političkih predstavnika kroz korištenje građanskih prava i legalno raspoloživih mehanizama	32.6

U Tabeli 8 su predstavljeni rezultati o doživljaju političke samoefikasnosti mlađih. To se odnosi na sposobnost promovisanja političkih inicijativa, održavanje kontakata sa političarima, uticaj na druge građane, te praćenje rada političkih predstavnika. Rezultati ukazuju na djelimičnu samoefikasnost mlađih. Procenti saglasnosti sa tvrdnjama koje ukazuju na samoefikasno poimanje variraju od 32% do 46%. Najveći procenat (46%) odnosi se na informisanje i uticaj na druge ljudе. Dobijene rezultate potkrepljuje i podatak da aritmetička sredina političke samoefikasnosti iznosi $M=3.04$ (teoretski raspon od 1 do 5) što je na nivou središnje teorijske vrijednosti. Možemo zaključiti da kod mlađih postoji dosta prostora za unapređenje političkih kompetencija koje su važna odrednica za građansko i političko učešće.

U skladu sa očekivanjima, politička samoefikasnost je u pozitivnoj korelaciji sa građanskim učešćem ($r= .32, p<.001$) i političkim učešćem ($r= .37, p<.001$). Pouzdanje u lične sposobnosti i vještine doprinosi da mlađi hrabrije i odlučnije učestvuju u društvenim procesima. Dakle, jedan od mogućih načina podizanja nivoa građanskog i političkog učešća je razvoj doživljaja lične kompetencije i efikasnosti.

Tabela 9: Deskriptivne mjere psihološke uključenosti u društveno-političke procese.

<i>Tvrđnje</i>	<i>% saglasnih</i>
Upoznat/a sam sa strukturom političkog sistema kod nas	44.4
Poznata mi je procedura biranja poslanika i ministara	44.2
Poznate su mi pravne i praktične procedure putem kojih se kod nas donose zakoni	30.6
Redovno pratim emisije kao što su "dnevnik" i druge emisije političkog sadržaja	27.2
Volim da razgovaram o politici	26.1
Čitam političke rubrike u medijima	22.2

Psihološka uključenost je predkorak građanskog i političkog učešća. Ona podrazumijeva zainteresovanost za društvene procese, ali i konkretno znanje o političkom sistemu, ličnostima, procedurama. Što se tiče zainteresovanosti mladih za politiku, ona nije na visokom nivou. Oko 22–27% mladih prati razne aspekte političkih dešavanja tako što čita, prati emisije ili razgovara o tome. Kada je u pitanju znanje o politici, oko 44% ističe da je upoznato sa strukturu političkog sistema, te načinom biranja političkih predstavnika. Manji procenat ispitanika (30,6%) kaže da je upoznato sa procedurom donošenja zakona. Ovi rezultati su saglasni sa prosječnim vrijednostima ove dvije varijable. Aritmetička sredina zainteresovanosti za politiku je $M= 2.50$, a za znanje o politici $M= 3.01$ (rasponi su od 1 do 5). Možemo zaključiti da nivo psihološke uključenosti mladih u politiku nije na velikom nivou, što se reflektuje i na niži nivo građanskog, a pogotovo političkog učešća.

U fokus grupama smo čuli nekoliko stavova i objašnjenja o nešto slabijoj zainteresovanosti mladih za politiku. Brojni mladi su razočarani jer stranke robuju svojim liderima i pojedincima, a ne prate ideologiju i sopstvene statute. Pri tome, smatraju da su trenutni politički lideri prilično istrošeni, te da je potrebna "svježa krv" koja bi ih motivisala. Razočarani su i jer smatraju da su stranke postale obične interesne grupe.

"Kod nas je problem što ljudi prate ličnosti, a ne ideje. To nije karakteristično za demokratsko društvo. Nijedna stranka se ne pridržava svog statusa."

"Zvali su me u brojne partije. Ali ja ču se uključiti kad se bude pratila ideja, a ne čovjek. Neophodna je smjena generacija."

"Kod nas je prvi politički motiv lična korist, 'ima li mene tu'. Više i ne gledaju koja je ideja već samo interes. Većina mladih koji su u stranci ne znaju koja je to ideologija."

Važnost psihološke uključenosti za društveno učešće se ispoljava i kroz značajne korelacije ovih pojava. Obje varijable, zainteresovanost za politiku i političko znanje, u korelaciji su sa oba tipa građanskog učešća. Korelacije su slične i variraju do $r_{max}= .47$, $p<.001$. Ovaj rezultat ukazuje i na to da građansko učešće može biti povezano sa izloženošću obrazovnim programima u kojima se obrađuje ova tema. Ukoliko se u nekom društvu želi podstaći veći stepen

građanske odgovornosti i učešća, uvođenje građanskog obrazovanja je jedan od načina.

Tabela 10. Povezanost varijabli psihološke uključenosti i društvenog učešća.

Varijable	Građansko učešće	Političko učešće
Zainteresovanost za politiku	.32	.47
Političko znanje	.32	.38

Napomena. Sve korelacije su statistički značajne na nivou .001.

Diskusija

Politička samoefikasnost, znanje i zainteresovanost, važni su korelati političkog i društvenog učešća. Moglo bi se čak reći da oni mogu biti i strukturalne dimenzije društvenog učešća, pogotovo političke komponente učešća. O ovome svjedoče i korelacijske srednjeg intenziteta ovih pojava sa građanskim i političkim učešćem. Pogotovo je očekivana i izražena korelacija sa političkim učešćem. Pouzdanje u lične sposobnosti, nivo znanja i zainteresovanosti doprinosi da se mlađi odlučnije uključuju u društvene procese. Veza između ovih pojava je vjerovatno obostrana. Veća motivacija i znanje podstiču efikasnost i veće učešće povratno djeluje na dodat u motivaciju i znanje. Beaumont (2010) je takođe ukazivao na dvosmjernu vezu između političke samoefikasnosti i društvenog učešća.

Što se tiče zastupljenosti ovih varijabli, ona je na djelimičnom nivou. To svjedoče procenti za pojedinačne tvrdnje, ali i aritmetičke sredine. Zainteresovanost mlađih za politiku nije na visokom nivou. Oko 22–27% mlađih prati razne aspekte političkih dešavanja. Znanje o različitim apektima politike je nešto veće i varira za različite segmente od 31% do 44%. U prilog procentualnih podataka idu i rezultati o prosječnim vrijednostima ove dvije varijable. Aritmetička sredina za znanje o politici je na nivou središnje teorijske vrijednosti, a za zainteresovanost je još niža. Kroz kvalitativni aspekt istraživanja, dobili smo detaljnija objašnjenja o odnosu mlađih prema politici. Brojni

mladi su razočarani jer smatraju da političari i stranke uglavnom prate sopstvene interese, a da stranke ne poštuju ni sopstvene ideologije. Brojne ih i nemaju. Pored toga, smatraju da je politička scena prilično zasićena istim likovima koji ih ne inspirišu i ne ulivaju im povjerenje.

Prosječna vrijednost samoefikasnosti je takođe na nivou središnje teorijske vrijednosti. Primjećujemo da je najbolji rezultat postignut za sposobnost uticanja na druge ljudе, a sve druge tvrdnje iz skale samoefikasnosti, koje podrazumijevaju kontakte sa političarima, imale su niži, tj. lošiji rezultati. Pretpostavljamo da je osrednji nivo procjene političke samoefikasnosti, u stvari, refleksija nezainteresovanosti za sferu politike. Za brojne mlade politika nije glavna sfera interesovanja, te je očekivano i niža samoefikasnost u toj oblasti.

Postoji nekoliko načina kako razvijati političku samoefikasnost (Beaumont, 2010). Jedan od njih je da se mladima obezbijede mogućnosti za razvoj vještina i pouzdanja da bi mogli postati značajni "igrači" u političkoj arenici. Drugi način je preko učenja po modelu, tj. posmatranjem i oponašanjem "važnih drugih" (roditelja, vršnjaka, profesora itd.) kako učestvuju u nekim političkim aktivnostima. Dodatni stimulator je ako su pri tome te akcije bile sa pozitivnim rezultatom. Važan faktor je i pozitivna povratna informacija koja se dobije za urađene akcije od članova grupe kojojima se pripada.

Možemo zaključiti da je djelimična politička zainteresovanost, znanje i samoefikasnost najčešće odraz psihološke distanciranosti mlađih od politike uslijed njenog lošeg imidža. Brojni edukativni programi bi mogli unaprijediti političko znanje, a samim tim, zbog uzajamne povezanosti, i političku samoefikasnost i participaciju. Dakle, u operativnom smislu je jasno kako bi se mogla unaprijediti politička kompetentnost mlađih, ali veći problem je kako mijenjati političku kulturu koja u startu odbija mlađe od bilo kakvog političkog ulaganja u sebe. Ove konstatacije podupiru brojni svakodnevni primjeri u kojima su političari sa naših prostora često glavni promoteri agresivne retorike, bahatog trošenja javnih sredstava, kršenja normi koje su sami donijeli. Ranije smo naveli da do političkih akcija dolazi kada je politička efikasnost povezana sa nezadovoljstvom i nepovjerenjem prema političkim institucijama (Beaumont, 2010). Međutim, čini se da to može biti začaran krug. Nepovjerenje prema političkim institucijama odbija ljudе od politike, što uslovjava manju političku efikasnost, tj. manji kapacitet za sprovođenje promjena. Nezadovoljstvo ljudi

često ostane fiksirano na nepostojanom instinkтивно-afektivnom nivou, bez jasne ideje i strategije kako ga prevazići.

SOCIO-DEMOGRAFSKI KORELATI GRAĐANSKOG I POLITIČKOG UČEŠĆA

Uvod

U ovom dijelu će biti predstavljeni odnosi različitih socio-demografskih karakteristika sa građanskim i političkim učešćem. Brojna ranija istraživanja ukazuju na svrshodnost povezivanja ovih varijabli. Nekad su one u direktnoj vezi, a nekada su posredovane nekim drugim sociopsihološkim pojavama.

Pripadnost muškom ili ženskom rodu jedno je od najbazičnijih identitetskih obilježja. Rod, pored biološke osnove, podrazumijeva i socijalnu konstruisanost u smislu da se brojne osobine i očekivanja pripisuju muškarcima i/ili ženama. To doprinosi formiraju specifičnih socijalnih uloga. Socijalne uloge muškaraca kompatibilnije su većem društvenom učešću, nego što su to socijalne uloge žena. Ovo je potvrđeno i u nekim istraživanjima. Metzger i Smetana (2009) su ukazali na ulogu pola kao odrednicu različitih oblika društvenog učešća. Mladići su više vrednovali važnost glasanja, dok je djevojkama važnije bilo učešće u volonterskim programima u zajednici.

Kada je u pitanju veza društvenog učešća i pripadnosti mladih različitim društvenim slojevima, Jankowski ističe da ona nije tako jednostavna i prosta. Roditelji promovišu ili pokušavaju da spriječe različite vrste građanskog i političkog angažovanja, ali ti uticaji variraju u zavisnosti od socioekonomskog statusa porodice. Roditelji srednje klase obeshrabruju aktivnosti koje mogu ometati uspjeh, dok roditelji niže klase odvraćaju mlade od aktivnosti koje mogu dovesti do bilo kakve štete ili problema (Jankowski, 2002). Neki mlađi, pogotovo iz bogatijih porodica, kalkulišu sa svojim angažmanom, a u funkciji uspjeha i boljih društvenih pozicija (Kasser & Ryan, 1993). Generalno, orijentacija na profesionalni i materijalni uspjeh značajno determiniše građanski aktivizam i političke ideje mlađih.

U sociološkom pristupu istaknuto je da osobe sa višim socio-ekonomskim statusom, kao što su veće obrazovanje i finansijska primanja, aktivnije djeluju u

društву (npr. Verba et al., 1995). Osobe sa višim statusom imaju više potencijala za političko učešće, imaju više kontakata, obrazovanja koje je korisno u procesima građanskog učešća. Oni se, takođe, u većoj mjeri osjećaju dužnim i obaveznim da učestvuju i utiču na političke i društvene proceze (Verba et al., 1995).

Brojna su istraživanja koja su pokazala da su obrazovani ljudi društveno aktivniji (npr. McLeod et al., 2010). Pojedinci višeg obrazovanja imaju veći potencijal za učestvovanje, uglavnom imaju širu mrežu kontakata, osjećaju se kompetentnijim. Istraživanje koje su proveli Raaijmakers, Verbogt i Vollebergh (1998), rezultiralo je zaključkom da su kod manje obrazovanih mladih politički stavovi varijabilniji.

Neki autori navode da je u siromašnjim mjestima obično niži nivo građanskog učešća (Finlay, Wray-Lake,& Flanagan, 2010). To može biti povezano sa nižim obrazovanjem roditelja, što često sa sobom povlači i manju uključenost u politička dešavanja. Pored toga, u manjim i siromašnjim mjestima i stopa zaposlenja je niža, što smanjuje stepen poistovjećivanja stanovnika sa zajednicom.

U našem istraživanju poredili smo odnos građanskog i političkog učešća sa polom, uzrastom, obrazovanjem, tipom prebivališta, finansijskim statusom, zaposlenjem, te iskustvom porodice sa izbjeglištvom uslijed ratnih dešavanja. Na osnovu različitih teorijskih pristupa i istraživanja navedenih u uvodnom dijelu i prethodnim poglavljima, očekujemo da veće društveno učešće karakteriše mlade muškog pola, starijeg uzrasta, koji žive u urbanijim sredinama i koji su iz obrazovаниjih porodica. Ekomska porodična situacija, izbjeglištvo uslijed rata, te zaposlenost mladih, mogu dvojako uticati na njihovo društveno učešće, te pretpostavljamo da neće postojati značajne razlike s obzirom na te karakteristike.

Rezultati

Pol i društveno učešće

Analiza je pokazala da ne postoji značajna razlika u građanskom učešću u zajednici, s obzirom na pol ($t = 0.88, p < .001, d = .06$), međutim političko učešće je više zastupljeno kod mladića ($t = 4.31, p < .001, d = .27$). Ovaj rezultat je u skladu sa očekivanjima, budući da je generalno, a pogotovo na Balkanu, veći procenat muškaraca uključen u politiku. O tome svjedoči rodni sastav svih parlamentara i vlada u regionu, jer u svim dominiraju muškarci (Milosavljević, 2005). Politika se na našim prostorima često percipira kao "muško zanimanje", što se reflektuje i kroz dominaciju muškaraca na političkim funkcijama.

Uzrast i društveno učešće

Dobijeni rezultati ukazuju da su građansko i političko učešće pozitivno povezani sa uzrastom ispitanika (građansko učešće: $r = .08, p = .014$; političko učešće: $r = .15, p < .001$). Dakle, društveno su aktivnije mlade osobe koje imaju više godina. Ovo je i očekivano jer sa uzrastom mogu da se razvijaju građanska uvjerenja i svijest, a jačaju i kompetencije za sprovođenje konkretnih građanskih akcija. Osobe koje su bliže 25. godini imaju više potencijala za djelovanje od mlađih koji su tek punoljetni.

Značaj nivoa obrazovanja

Tabela 11: Nivo obrazovanja, građansko i političko učešće.

Nivo obrazovanja	Građansko učešće	Političko učešće
Ispitanika	.12***	.14***
Oca	.13***	.04
Majke	.13***	.06*

Napomena. * $p < .05$; *** $p < .001$.

U ovoj tabeli vidimo povezanost društvenog učešća sa sopstvenim obrazovanjem, te obrazovanjem majki i očeva. U većini slučajeva su utvrđene pozitivne korelacije, u smislu da veće obrazovanje prati i veće građansko i političko učešće. Korelacije nisu velike i kreću se do vrijednosti .14. Kao što smo naveli u uvodu, veće obrazovanje prati veći informacioni potencijal, obično širi dijapazon društvenih kontakata, što sve može da podstakne veće i aktivnije učešće u društvenim procesima.

Uloga finansijskog statusa

Rezultati pokazuju da građansko i političko učešće nije povezano sa finansijskim statusom porodice (građansko učešće: $r = -.02$, $p = .538$; političko učešće: $r = -.04$, $p = .159$). To može biti iznenađenje jer veći finansijski resursi mogu doprinijeti i većem socijalnom kapitalu koji je važan za građansko i političko učešće, ali to nije slučaj u ovom istraživanju. Moguće objašnjenje je da osobe koje su situirane nemaju motiv da se dodatno angažuju u društvene akcije jer su njihove lične potrebe uglavnom zadovoljene.

Zaposlenost i društveno učešće

Analize odnosa nivoa zaposlenosti, građanskog i političkog učešća, rađene su samo na uzorku ispitanika koji se više ne školuju ($N=303$). Rezultati pokazuju da postoje statistički značajne razlike u pogledu učešća s obzirom na nivo zaposlenja kada se testiraju linearni trendovi. Kada je u pitanju građansko učešće, zaposlenost objašnjava 2.0% varijanse ($F = 5.51$, $p < .001$, $\eta^2 = .02$); zaposleni na puno radno vrijeme ($M = 0.47$) su više angažovani od ispitanika koji su zaposleni na pola radnog vremena ili manje ($M = 0.42$), dok su nezaposleni najmanje angažovani ($M = 0.36$). Slična situacija postoji u pogledu političke angažovanosti, mada je procenat objašnjene varijanse nešto veći ($F = 8.30$, $p < .001$, $\eta^2 = .03$), ali iako su ponovo najangajažovani zaposleni na puno radno vrijeme ($M = 0.27$), nema razlika između povremeno zaposlenih ($M = 0.18$) i nezaposlenih ($M = 0.19$).

Veličina prebivališta

Analiza je pokazala da veličina prebivališta ne стоји у вези са политичким учешћем ($F = 0.38$, $p = .685$), али да постоји извесна повезаност када је у пitanju грађанско учешће (тест линеарног тренда: $F = 3.91$, $p = .048$). Испитаници из градова ($M = 0.46$) су нешто више активни од испитаника из прigradskih насеља ($M = 0.42$), и поготово од испитаника који живе на селу ($M = 0.39$). Међутим, количина објашњење варијансе је изузетно мала, нижа од 1% ($\eta^2 = .005$).

Ratno izbjeglištvo i društveno učešće mladih

Izvršili smo и анализе да ли постоје разлике у друштвеном учешћу с обзиrom на искуство са изbjeglištvom uslijed ratnih dešavanja. Резултати покazuju да нема значајних разлика у друштвеном учешћу младих, с обзиrom на ову карактеристику (грађанско: $t = -.35$, $p = .730$, $d = -.02$; политичко: $t = -1.22$, $p = .223$, $d = -.08$). Овај резултат је очекиван, будући да је већина младих у периоду изbjeglištva била веома млада или чак ни рођена, те се већина испитаних ових догађаја и не сјећа.

Diskusija

Резултати о вези socio-demografskih карактеристика и друштвеног учешћа младих потврдили су већину наših prepostavki. Неке од карактеристика, попут пола, узраста, образovanja и зaposlenja, могу бити важне одреднице грађanskog i političkog učešća.

Nisu utvrđene razlike u грађanskom учешћу између младића и дjevojaka, али зато постоје разлике u политичком учешћу. Ови резултати су очекивани. У грађanskim акцијама су уједначено prisutni i младићи i дjevojke. Možda su u nekim aktivnostima младићи dominantniji, ali дjevojke su tradicionalno uključene u volonterske i humanitarne акције. Ipak, u политичким aktivnostima веће је учешће младића. Politika је сфера u којој традиционално dominiraju muškarci, како u svijetu, tako i kod nas (Milosavljević, 2005). Ukoliko pogledamo rodni sastav lokalnih i državnih парламената i izvršnih власти, u svakom je više muškaraca nego žena. Budući da nema zakonske diskriminacije i prepreka, најлогičnije објашњење је да је то zbog uvriježenih rodnih uloga. Rodne улоге које предви-

đaju upravljanje i incijativu, uglavnom se pripisuju muškarcima. U posljednjih dvadesetak godina postoje određene promjene, ali jasno je da je politika i dalje "muško utvrđenje".

Rezultati su pokazali da je građansko i političko učešće povezano sa većim uzrastom. Ovaj rezultat je takođe očekivan. Imajući u vidu raspon godina ispitanika (18–25), logično je da će zreliji mlađi biti društveno angažovaniji. U periodu "kasne" mladosti, veća je mogućnost razumijevanja smisla građanskog i političkog učešća. U tim godinama mlađi ulaze u godine kad im zabava i druženje nije predominantno, počinju sve ozbiljnije da razmišljaju o kontekstu u kojem žive. To je i u skladu sa brojnim, pogotovo razvojnim teorijama koje ukazuju na važnost moralnog i psihološkog razvoja za društveno učešće. Kohlberg (1976) je ukazivao na važnost moralnog razvoja da bi ljudi bili zreli za građansko učešće, tj. zreli da autonomno promišljaju o društvenim normama, izdižući se iznad utabanih konformirajućih šablonata. Slično njemu, Erikson je takođe ukazivao na nužnost prevazilaženja nekih unutrašnjih razvojnih kriza da bi se razvio stabilan identitet i mogućnost povezanosti sa drugima (Erikson, 1968).

Mlađi koji su obrazovani i imaju obrazovane roditelje, pokazuju i veće nivo društvenog učešća. Rezultat je očekivan, jer obrazovaniji vjerovatno imaju više relevantnog znanja, zainteresovanosti i samoefikasnosti. To im automatski daje veći potencijal i kapacitet da aktivnije učestvuju u društvu. Taj intelektualni kapacitet može biti važan i kroz posjedovanje šire mreže društvenih kontakata. Brojna su istraživanja koja su pokazala srođan rezultat, da su obrazovaniji ljudi društveno aktivniji (npr. McLeod, Shah, Hess, Lee, 2010).

Rezultati pokazuju da postoje statistički značajne razlike u društvenom učešću s obzirom na nivo zaposlenja. Politički su aktivniji oni koji su zaposleni puno radno vrijeme u odnosu na one koji su nezaposleni ili djelimično zaposleni. Građansko učešće je značajno zastupljenije kod zaposlenih u punom radnom vremenu, u odnosu na nezaposlene. Ovo je razumljivo sa aspekta ličnog kapaciteta i efikasnosti za društveno učešće. Međutim, absurdna je činjenica da najniži nivo učešća pokazuju oni koji su nezaposleni i vjerovatno žive u težim uslovima od ostalih. Ovo potvrđuje navode iz hipoteze o relativnoj depriviranosti, da za akciju nije presudan nivo deficitata, već percepcija istog koja je zasnovana na poređenju sa nekim standardom (Brown, 2006). Često su

društveno i najpasivniji oni koji najteže žive, što zbog totalne preopterećenosti egzistencijom, što zbog niske samoefikasnosti i građanske svijesti.

Rezultati pokazuju da građansko i političko učešće nije povezano sa finansijskim statusom porodice. Ovo je u skladu sa našim očekivanjima jer o ovom odnosu postoje različiti teorijski pristupi i istraživanja. Neki očekuju veću uključenost bogatih, zbog potencijalno veće građanske i političke samosvjesnosti i kompetentnosti. Tako npr. u američkim protestima šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka, dominirali su mlađi iz bogatijih porodica. Međutim, ovi rezultati nisu bili dosljedni u različitim vremenskim dekadama. Uloga obrazovanja i finansijskog statusa bila je jači prediktor društvenog učešća sedamdesetih, nego devedesetih (Hart, Gullan, 2010). Možda je najbolje objašnjenje dala Jankowski koja je istakla da svi socijalni slojevi kalkulišu sa svojim društvenim učešćem u zavisnosti od moguće koristi, odnosno štete (Jankowski, 2002). Drugim riječima, onima koji imaju stabilan finansijski status često i ne odgovaraju potencijalne promjene, jer mogu da uzdrmaju njihove interese.

Nisu utvrđene velike razlike u građanskom i političkom učešću s obzirom na tip prebivališta, mada je uočeno da su ispitanici iz grada najviše uključeni u građanske akcije. Ovo je logično jer je u urbanim sredinama više stanovništva, ali i daleko više povoda i prostora za građansku akciju.

Nismo pronašli razlike u društvenom učešću, s obzirom na iskustvo porodice sa izbjeglištvom uslijed ratnih dešavanja. Početna ideja je bila da promjena prebivališta utiče na niži stepen poistovjećivanja sa zajednicom, te niži nivo građanskog učešća. U našem istraživanju to nije potvrđeno. Jedno od objašnjenja je da su ispitanici u istraživanju mlade osobe koje, u većini slučajeva, nisu direktno i u punoj mjeri osjetile sam proces izbjeglištva. Taj efekat bi bilo korisno ispitati kod starijih ispitanika sa iskustvom izbjeglištva.

Možemo zaključiti da pojedine socio-demografske karakteristike poput pola, uzrasta, i obrazovanja mogu značajno da podstiču nivo građanskog i političkog učešća. Njihov uticaj je posredovan socijalnim ulogama te građanskom i političkom kompetentnošću koju im obezbjeđuje njihov socijalni status. Međutim, treba imati u vidu da je u nekim slučajevima ekonomski status veoma

relativan prediktor, što zbog zaokupljenosti sopstvenim interesima ili, pak, izostanka svijesti o depriviranosti.

GRAĐANSKO I POLITIČKO UČEŠĆE I PERCEPCIJA

STANJA U DRUŠTVU

Uvod

U ovom poglavlju ćemo razmatrati kako percepcija društvenih odnosa može da determiniše građansko i političko učešće. Konkretno, razmatraćemo kako iskustvo i doživljaj društvene (ne)pravde, relativne depriviranosti i zabrinutosti za budućnost, može uticati na društveno učešće. Prije nego detaljnije predstavimo relacije sa građanskim učešćem, predstavićemo saznanja o strukturi i efektima depriviranosti.

Uz pojam depriviranosti obično se vezuje i riječ „relativna”, upravo zbog toga što depriviranost nema neku utvrđenu mjeru ili prag, već se zasniva na poređenju sa nekom normom. Relativna deprivacija se javlja kada ljudi percipiraju nesklad između trenutnog standarda življenja i standarda koji misle da bi trebali imati (Brown, 2006). Što je veći jaz između postignuća i očekivanja, relativna depriviranost je veća. Dokaz za ovo su brojni nalazi da socijalne nemire uglavnom ne počinju najsiromašnji slojevi, već oni koji su najsvjesniji društvene nepravde. Npr. u crnačkim nemirima tokom rasnih konfliktova, pristaše „Crne moći” uglavnom su dolazile iz redova crnaca sa srednjim i visokim primanjima (Caplan, 1970). Davies (1969) navodi primjere da je u društвima najprije dolazilo do pobune kada, nakon godina blagostanja, dođe do naglog pada standarda. Standardi poređenja mogu biti izvedeni iz ranijih iskustava ili saznanjem kako neke druge grupe ili države žive. Relativna depriviranost može biti individualnog i kolektivnog karaktera. Individualna deprivacija obično završava psihosomatskim problemima, dok kolektivna može da preraste u socijalni nemir (Brown, 2006).

U globalu, u literaturi dominiraju hipoteze da veći doživljaj nepravde i društvenog nezadovoljstva obično utiče na manje građansko i političko učešće (Uslaner, Brown, 2005). Posrednik je često pesimizam koji se javlja i koji onda dalje utiče na niži nivo povjerenja u vladajuće institucije. Epilog je povlačenje iz društvenog života i niži nivo građanskog učešća. Veća društvena ravnopravnost

i viši nivo povjerenja važni su za učešće građana. Nejednakost može ugroziti učešće, bilo direktno ili indirektno, kroz svoje efekte na povjerenje. Prvo, gdje je nejednakost veća, siromašni mogu da se osjećaju nemoćno. Oni će shvatiti da njihovi stavovi nisu predstavljeni u političkom sistemu i oni će se povući iz građanskog angažovanja. Drugo, povjerenje u druge počiva na temeljima ekonomske jednakosti. Kada se resursi nejednako rasporede, ljudi sa vrha i dna ne dijele zajedničku sudbinu. Zbog toga će oni imati manje razloga da vjeruju ljudima različitog socijalnog statusa. Takođe, povjerenje počiva na psihološkim osnovama optimizma i kontrole nad okruženjem. Gdje je nejednakost veća, ljudi manje vjeruju u budućnost, te da su gospodari sopstvene sreće. Nejednakost vodi do nižih nivoa povjerenja i stoga može indirektno djelovati na niže građansko učešće. To se pogotovo odnosi na manje učešće u volonterskim i humanitarnim akcijama. Alesina i LaFerrara (2000) zaključuju u svom istraživanju da u zajednicama sa većom socijalnom nejednakošću je više građanskih kategorija koje ne učestvuju u građanskim akcijama.

Međutim, postoje shvatanja da doživljaj nezadovoljstva i nepravde obrnuto djeluje na političku participaciju. Neki autori smatraju da građanske akcije počivaju na društvenom povjerenju, dok su političke akcije zasnovane na nezadovoljstvu i nepovjerenju (Warren, Pearse, 2008). Društveno nezadovoljstvo i percepcija nepravde mogu da podstaknu političko učešće i bunt. Ljudi se politički uključuju kad postanu ljuti i svjesni da se političkim liderima ne može vjerovati.

Pregledom ranije literature uviđamo da postoje različite hipoteze o refleksijama percepcije društvene (ne)pravde i zabrinutosti za budućnost građanskog i političkog učešća. To je razlog više da i u našem istraživanju ispitamo zastupljenost i odnos između ovih varijabli. Na osnovu nekih nalaza očekujemo da veća percepcija nepravde i veća zabrinutost za budućnost budu povezani sa većim građanskim i političkim učešćem.

Rezultati

Tabela 12: Deskriptivne mjere doživljaja nepravde i depriviranosti.

Tvrđnja	% saglasnih
Smatram da zaslužujemo da nam društvo obezbijedi bolje uslove za život	84.9
Društvo u kojem živimo je nepravedno	74.9
Lično sam doživio/jela mnogo nepravde u životu	54.7

Rezultati u Tabeli 12 ukazuju na izraženu percepciju lične i društvene nepravde, jer je 54.7% mladih saglasno da je doživjelo mnogo nepravde, a oko 75% je saglasno da je društvo u kojem žive nepravedno. Oko 85% smatra da zaslužuje da im društvo obezbijedi bolje uslove za život. Dakle, uslijed izuzetno izražene percipirane nepravde, većina ispoljava svijest da zaslužuje bolje uslove za život. Ova tvrdnja ide u pravcu percepcije relativne depriviranosti koja može biti povod za nekonvencionalno građansko učešće koje se ispoljava kroz građanske proteste i sl.

Na probleme nepravde u društvu ukazivalo se i u fokus grupama. Postojali su i oprečni stavovi.

„Kao što je rekla Katarina, postoje razlike među ljudima. Nismo svi ravnopravni. Tipa, živimo u toj nekoj demokratiji, a tu nema ni 'D' od demokratije. Da krenemo od bilo koje ustanove, ljudi, pojedinaca.”

„Iz mog ugla, neki generalni stav je da je društvo pravedno. Mislim, kad uzmem u obzir neku bezbjednost koju imamo, neke generalne stvari, mislim da je društvo o.k., pravedno. Zavisi iz kojeg ugla gledamo.”

Značaj dio ispitanika smatra da su i sami krivi za težak položaj u društvu.

„Zaslužili smo. Dobio si to za koga si glasao. Naš rad kreira našu okolinu. Sve što mi radimo, to i jeste to.”

Interesantno je da su se svi mladi političari u fokus grupama izjasnili da je društvo nepravedno. Podsjćamo da su učesnici bili članovi i vladajućih i opozicionih stranaka. Smatraju da je trenutna situacija veoma loša, da je kvalitet života na niskom nivou i da svakako zaslužuju bolje uslove za život. Pojedinci ističu i da su sami građani krivi za ovakvo stanje u društvu, jer su slab korektivni faktor.

“Naravno da zaslužujemo bolje, niko nije zaslužio da ovako živi.”

“Zaslužili smo da živimo milijardu puta bolje. Gore ne može.”

“Ja mislim da je ovaj narod ovca i da ne zaslužuje ništa bolje. Ne kaže se džaba: kakav narod - takva vlast.”

Tabela 13: Povezanost doživljaja nepravde i depriviranosti sa društvenim učešćem.

Variable	Građansko učešće	Političko učešće
Lično iskustvo nepravde	.14***	.02
Percepcija društvene nepravednosti	.04	-.12***
Doživljaj relativne depriviranosti	-.01	-.09**

Napomena. * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Podaci o korelacijama između percepcije društvene nepravde i društvenog učešća su interesantni, a neki su suprotni očekivanjima. Lično iskustvo sa nepravdom nije u značajnoj vezi sa političkim učešćem, ali jeste sa građanskim učešćem ($r = .14$, $p < .001$). Interesantno je da ne postoji značajna veza građanskog učešća sa percepcijom društvene nepravednosti i doživljajem relativne depriviranosti. Međutim, utvrđena je negativna povezanost političkog učešća sa percepcijom društvene nepravednosti ($r = -.12$, $p < .001$) i doživljajem relativne depriviranosti ($r = -.09$, $p < .01$). Iako su korelacije niske, one ukazuju da se ispitani mladi više aktiviraju u građanskom smislu ako imaju lična negativna iskustva, a ne zbog nepravde u društvu. Suprotno teorijskim pretpostavkama, čini se da percepcija društvene nepravednosti, umjesto da

podstakne, može da umrvi političko učešće. Kao da se mladima kroz percepciju nepravednih odnosa politika "ogadi", te se distanciraju od nje, ne uviđajući da kroz učešće ona može biti i način rješavanja problema. Ovakvoj relaciji vjerovatno doprinose još neki faktori koji utiču da se na nezadovoljstvo društvom reaguje pasivnošću, a ne akcijom.

Na prethodne podatke nadovezuju se i rezultati o percepciji lične i kolektivne budućnosti. Velika većina mladih, 72.4%, zabrinuta je za svoju budućnost, a 65.1% za opstanak svog naroda. Ovi podaci takođe ukazuju na nepovoljan socijalni ambijent u kojem odrastaju mladi.

Zabrinutost za opstanak izražena je i u fokus grupama. Ispitanici to sagledavaju prilično trezveno i navode nekoliko uzroka pesimistične budućnosti. Navode i da je budućnost, pogotovo profesionalna, dobrom dijelom determinisana poznavanjem ljudi koji imaju moć u društvu.

"Zato što je narod ograničen. Doći će pred izbore, udariti dva metra asfalta i dobiće vlast. Evo ti rasvjeta, ja ću glasati za tebe, boli mene briga što mi dijete sutra neće imati jesti ili druge stvari koje su veoma bitnije."

"Ja bih se složila da je dobra ideja jako važna, ali mislim da je tu i trud najbitniji. Mnogo ljudi ima dobru ideju, ali se ne potrude da to ostvare, nego čekaju. Pored truda, važna je i informisanost. Treba biti informisan na svim poljima, da bi se nešto uspjelo."

"Ovdje, nažalost, nema perspektive, mada bih voljela ostati ovdje. Država nam je takva kakva je, ali je bar naša. Naš je narod oko nas, meni je to najvažnije, a posla će valjda biti. Realna situacija u društvu nam to pokazuje svaki dan."

"Ovdje možeš uspjeti ne ako si član vladajuće partije, nego samo ako si član vladajućeg klana. Mislim na sve partije, jer zavisi gdje koja vlada. Ako nisi dijete funkcionera ne možeš uspjeti. Svi samo guraju svoju djecu, takvi nam sada rade i na fakultetima, a niko ne gleda ko ima kakve kompetencije."

Mladi političari su u fokus grupama posebnu zabrinutost iskazali za opstanak naroda i entiteta kojem pripadaju. Budući da je većina njih srpske etničke pripadnosti, iskazivali su zabrinutost za opstanak Republike Srpske. Osjeti se

strah od nekih "vanjskih" potencijalnih "neprijatelja", koji se najčešće povezuju sa Federacijom BiH ili "strancima".

"Ozbiljno je doveden u pitanje opstanak RS, i mislim da će toga biti sve više i više. Trebamo zauzeti neki stav da branimo Republiku Srpsku, kakva je takva je, naša je."

"Kako su se naši preci borili za Republiku Srpsku, mi je bar moramo očuvati. Nadam se da mi nećemo morati da se borimo za nju u ratovima."

"Uvijek su svi protiv nas i to sa svih strana. Postoji veliki pritisak iz Federacije BiH, naravno po zadatku stranaca – viših sila."

Tabela 14: Povezanost brige za ličnu i kolektivnu budućnost sa društvenim učešćem.

Varijable	Građansko učešće	Političko učešće
Zabrinutost za sopstveni opstanak	-.01	-.10*
Zabrinutost za opstanak naroda	.07*	.02

Napomena. * $p < .05$; ** $p < .01$.

Zabrinutost za sopstvenu budućnost je u negativnoj korelaciјi sa političkim učešćem, dok nema značajne korelaciјe sa građanskim učešćem. Zabrinutost za opstanak naroda je u pozitivnoj korelaciјi sa građanskim učešćem, a sa političkim učešćem nema korelaciјe. Dakle, i ovi rezultati nadopunjaju prethodne, u smislu da negativna percepcija budućnosti umrtvljuje političko učešće, ali može biti povezana u određenoj mjeri sa građanskim učešćem.

Diskusija

Razmatrali smo kako iskustvo i doživljaj društvene (ne)pravde, relativne depriviranosti, te zabrinutosti za budućnost, može uticati na društveno učešće.

Percepcija društvenog stanja je prilično konzistentna, a glavni "nazivnik" ove percepcije je nezadovoljstvo. Mladi su veoma nezadovoljni sadašnjom situacijom u društvu. Oko 75% je saglasno da živi u nepravednom društvu, a 85% smatra da zaslužuje da im društvo obezbijedi bolje uslove za život. Interesantno je da su se mladi političari, koji dolaze iz svih, vladajućih i opozicionih stranaka, izjasnili da je društvo nepravedno. Smatraju da je trenutna situacija veoma loša i da zaslužuju bolje uslove za život. 72.4% je zabrinuto za svoju budućnost, a 65.1% je zabrinuto za opstanak svog naroda, pogotovo Republike Srpske. Svjesni su da su građani i sami krivi za ovakvo stanje u društvu, jer su pasivni i ne doprinose promjenama. Navode i da je budućnost, pogotovo profesionalna, dobrim dijelom determinisana poznavanjem ljudi koji imaju moć u društvu.

Između nekih od ovih pojava utvrđene su značajne, niske korelacije. Neke od tih korelacija nisu očekivane. Lično iskustvo sa nepravdom je u vezi sa većim građanskim učešćem. Utvrđena je negativna povezanost političkog učešća sa percepcijom društvene nepravednosti i doživljajem relativne depriviranosti. Iako su korelacije niske, one ukazuju da se ispitani mladi više aktiviraju u građanskom smislu ako imaju lična negativna iskustva, a ne zbog nepravde u društvu. Suprotno teorijskim prepostavkama, čini se da percepcija društvene nepravednosti, umjesto da podstakne, može da umrtvi političko učešće. Koji su uzroci društvenog, pogotovo političkog nereagovanja u uslovima percipirane društvene nepravde? Nezadovoljstvo društvenim stanjem je jedan od preduslova, ali da bi se to pretvorilo u neku vrstu otpora, očigledno je potrebno da se još neki uslovi ispune.

Dio odgovora možda proizlazi i iz veza sa zabrinutošću za ličnu i kolektivnu budućnost. Zabrinutost za sopstvenu budućnost je u negativnoj korelacijsi sa političkim učešćem, a zabrinutost za opstanak naroda je u pozitivnoj korelacijsi sa građanskim učešćem. Dakle, i ovi rezultati nadopunjaju prethodne, u smislu da zabrinutost za sopstveni opstanak i opstanak naroda umrtvљuje političko učešće. Moguće je da kod ljudi postoji uvjerenje da u uslovima ugroženosti

naroda, ne treba doći do političkog talasanja i potencijalnih podjela. Strah i zabrinutost može eventualno da se ispolji kroz neku građansku akciju u manjim i kontrolisanim okvirima.

Moguća objašnjenja proizilaze i iz nekih ranijih istraživanja. Paige (1971) je u svom istraživanju utvrdio da političko znanje korelira sa učešćem u pobunama. Dakle, nezadovoljstvo nije dovoljno. Da bi došlo do akcije potreban je veći nivo političke samoefikasnosti, zasnovan na većem političkom znanju i informisanosti. Potrebno je, dakle, poznavati mehanizme kako formulisati i usmjeriti svoje nezadovoljstvo u pravcu nekog konkretnog rezultata.

Soule (2001) ističe da su korelati manjeg političkog učešća, visok nivo nezadovoljstva vladajućim strukturama i veliko socijalno i političko nepovjerenje. Nepostojanje veze između nezadovoljstva i većeg društvenog učešća možda je posredovano padom povjerenja u institucije. Socijalno nepovjerenje može da rezultuje nemiješanjem, neuključivanjem, "dizanjem ruku" od bilo kakve akcije, građanske i političke.

Fung (2001) ističe važnost još jednog faktora. Nezadovoljstvo može podstaći veću mobilizaciju građana, ali pod uslovom da postoji snažno liderstvo. Dakle, da bi iz stanja nezadovoljstva došlo do većeg građanskog i političkog učešća, potrebno je da neko strukturiše i organizuje djelovanje građana. Bez liderstva, nezadovoljstvo ostaje "razlivena tinta" koja ne proizvodi bilo kakav konkretni efekat.

Da bi nezadovoljstvo i relativna depriviranost doveli do građanske ili političke akcije, potrebna je i vjera u uspjeh, tj. uvjerenje da će takva akcija dovesti do neke socijalne promjene (Van Stekelenburg & Klandermans, 2013). Problem na našim prostorima je i taj što u posljednjih dvadesetak godina na političkoj sceni postoje uglavnom isti političari. Većina ih je u nekim fazama već bila na vlasti. Kod građana postoji ideja da promjene neće imati nekog stvarnog efekta, jer postoji percepcija "svi su oni isti". Zbog niže političke informisanosti i samoefikasnosti, u glavama građana izostaje spoznaja da, uprkos sličnosti političara, promjene su važne jer preveniraju svaku političku opciju da uđe u fazu političke bahatosti koja je onda uglavnom praćena korupcijom, nepotizmom i jedno-umljem.

Možemo zaključiti da je percepcija društvene stvarnosti zabrinjavajuća, dominiraju nezadovoljstvo, zabrinutost i percepcija društvene nepravde. Ovo stanje se ne odražava značajno na veće građansko i političko učešće, naprotiv, čak ga u određenim domenima i umrtvљuje. Mogući pravci rješavanja ove paradoksalne situacije, zasićene građanskom bespomoćnošću, su demaskiranje straha od nekih imaginarnih vanjskih nerijatelja, razvoj građanskog liderstva i uopšte političke kompetentnosti koja će doprinijeti da građani jasnije percipiraju stvarne od nametnutih potreba, te odgovorne za takvu situaciju.

POVJERENJE U INSTITUCIJE I GRAĐANSKO I POLITIČKO UČEŠĆE

Uvod

Društveno povjerenje je jedan od ključnih faktora za funkcionisanje demokratskog društva. Dosta ranijih istraživanja je demonstriralo kako generalno povjerenje u druge može dovesti do većeg učešća građana u društvenim procesima (Putman, 2000; Uslaner, 2002). Društveno povjerenje nije neka konstrukcija s kojom se rodimo, već je u pitanju razvojni cjeloživotni proces. Jasno je da povjerenje ima motivacionu snagu kad su u pitanju društveni i politički angažman. S te strane, način na koji će mlađi (pa i kasnije potpuno formirani) građani doživljavati povezanost s drugima i povjerenje u institucije nekog društva, jako su nam interesantni. Generalno, istraživači društvenog povjerenja slažu se u tome da se prilikom istraživanja povezanosti povjerenja i društvenog učešća može govoriti o dva tipa povjerenja: povjerenje u političke i društvene institucije, te povjerenje u druge ljudе i zajednicu (Anderson, 2010). Političko povjerenje, odnosno povjerenje u političke institucije, označava opšti evaluativni odnos prema tome kako funkcionišu političke institucije u odnosu na očekivanja građana. U našem slučaju, mjerili smo političko povjerenje u institucije Republike Srpske. Koncepti političkog povjerenja i interpersonalnog povjerenja mogu biti međusobno povezani, ali istraživači koji su se bavili ovim fenomenima sugerisu da ih je preporučljivije razmatrati kao odvojene determinante društvenog ponašanja (Putman, 2000; Uslaner, 2002).

Po nekim istraživanjima, školske institucije su jedan od ključnih faktora u formiranju osjećanja povezanosti sa ostatkom društva (Flanagan, Stoppa, Syvertsen & Stout, 2010). Kroz školu, mlađi prvi put imaju priliku da se identifikuju sa većim grupama, razvijaju osjećaj solidarnosti i pripadanja. Takođe, roditeljski uticaj na razvoj povjerenja prema institucijama ogleda se u njihovom stavu prema školama kao predstavnicima državnih struktura. Budući da su škole uklopljene u čitavu mrežu društvenih institucija, ukoliko roditelji pokazuju nepovjerenje prema obrazovnom sistemu, to može dovesti do niskog

povjerenja mladih, ne samo prema školi, već i prema ostatku društvenih institucija (Bronfenbrenner & Evans, 2000). U jednom skorijem istraživanju nađeno je da su politička i građanska participacija tek posredno povezane, i to putem opšteg društvenog povjerenja (Boeckmann & Tyler, 2002), što nam govori da društveno povjerenje učestvuje u kompleksnom klasteru stavova, uvjerenja i političkog ponašanja u demokratskim društvima. Političko učešće nije moguće, kao što su neki autori pretpostavljali (Putnam, 1995), direktno pokrenuti akcijama vezanim za lokalno građansko učešće, već se političko učešće u velikoj mjeri povećava razvojem procesa društvenog povjerenja. Tako, autori zaključuju da lokalni građanski aktivizam može da potakne političko učešće putem povećanja generalnog povjerenja u druge. Na osnovu svih istraživanja rađenih u različitim društvima, mogli smo očekivati da će i u našem kontekstu postojati pozitivna povezanost između političkog povjerenja i političkog i građanskog učešća mladih.

Rezultati

Tabela 15: Stepen povjerenja u institucije Republike Srpske.

<i>“Imam povjerenja u političke institucije koje upravljaju Republikom Srpskom.”</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
U potpunosti netačno	521	48.2
Uglavnom netačno	256	23.7
Niti tačno niti netačno	204	18.9
Uglavnom tačno	59	5.5
U potpunosti tačno	41	3.8

Povjerenje u institucije mjereno je na petostepenoj skali slaganja uz pomoć tvrdnje „Imam povjerenja u političke institucije koje upravljaju Republikom Srpskom.“

Iz Tabele 15 vidimo da među mladima vlada izuzetno nisko povjerenje u institucije Republike Srpske. Svega 9.3% ima djelimično ili potpuno povjerenje u institucije, 18,9% ih je neodlučno, dok 71.9% to povjerenje nema. Sa stanovišta društvenog povjerenja, ovo je zabrinjavajući podatak.

Kao što smo i očekivali, rezultati nam pokazuju da postoji pozitivna i statistički značajna povezanost između povjerenja u institucije RS i političkog angažovanja ($r = .25$, $p < .001$). Takođe, postoji nešto niža pozitivna i statistički značajna korelacija između povjerenja u institucije RS i građanskog angažovanja ($r = .13$, $p < .001$).

Podaci iz fokus grupe sa mladima koji su politički aktivni, pričaju nam sličnu priču o različitim pogledima na društveno učešće iz ugla onih koji su već uključeni i drugih grupa mlađih. Navodimo jedan od primjera iz fokus grupe neaktivnih mlađih, gdje ispitanici navode zašto se ne bi usudili da uzmu učešće u sprečavanju nasilja u društvu:

“Kada je u pitanju nasilje, mislim da je tu malo veći problem, jer jedinka kad se susretne sa nasiljem, dovodi u pitanje da li da zove policiju zbog svoje sigurnosti, tako da tu nisam sigurna. Tu se javlja i problem povjerenja u institucije. On će ležati 24 h, izaći i onda će je ubiti. S obzirom da nam je društvo takvo kakvo jeste, čak će ga neko možda i potapšati po ramenu, što se i ne dešava baš u svijetu.”

Kao što vidimo u ovom primjeru, ispitanici izražavaju nepovjerenje u pravosudni sistem. U navedenom primjeru bilo je riječi o tome da u slučajevima nasilja u porodici, ispitanica smatra da ne bi reagovala, ne samo zbog opasnosti po sopstvenu sigurnost, već i zbog prepostavke da počinilac ne bi odgovarao. Ista ispitanica detaljnije obrazlaže svoje viđenje problema:

“Mislim da mnogi od nas ni ne znaju brojeve na koje da se obrate, centar za socijalni rad i slično. Možda je neko od nas već video situaciju koju bi mogao da prijavi. Mislim da nisu toliko pristupačni, da su ograđeni od društva, možda je to generalni problem. Trebali bi više biti u komunikaciji sa društvom, da nam se na neki način približe. Primjer: na Zapadu su djeca već od malih nogu naučena da imaju komunikaciju sa policijom, da znaju brojeve i, na primjer kada se nađu u nekoj situaciji, ona su već naučena da nazovu i uspostave kontakt sa policijom. Kod nas to nije tako.”

U ovom navodu vidimo da ispitanici ne smatraju da je samo pravosudni sistem nepouzdan, već i da su društvene institucije, poput centara za socijalni rad, otuđene i izolovane od ostatka društva.

Na pitanje moderatora da li smatraju da u našem društvu važe jednaka prava za sve, ispitanici kažu:

“U suštini ne važe. Nismo svi ravnopravni. Tipa, živimo u toj nekoj demokratiji, a tu nema ni 'D' od demokratije. Da krenemo od bilo koje ustanove, ljudi, pojedinaca.”

Na pitanje moderatora da li vjeruju političkim institucijama Republike Srpske, jedan od ispitanika odgovara:

“Pa, ne baš. Ne znam, jednostavno ne vjerujem. Takvi su, svi su namazani, gledaju svoju korist.”

Diskusija

Na osnovu ranijih istraživanja (npr. Putnam, 1995; 2000; Boeckmann & Tyler, 2002; Uslaner, 2002), ono što smo svakako očekivali je da nađemo povezanost između mjera društvenog povjerenja i političkog i građanskog učešća. Tu vezu smo i utvrdili, za obje vrste društvenog učešća, nešto jače za mjeru političkog učešća. Ono što nismo očekivali je da opšte povjerenje u institucije sistema bude tako nisko: čak 72% mladih nema povjerenja u institucije Republike Srpske. Ovo može biti važan faktor u objašnjavanju relativne apatije i mladih u pogledu društvene participacije. Očigledno je da, bez adekvatnog razvoja povjerenja u institucije sistema, ne može biti ni učešća u političkim i građanskim procesima konkretnog društva. Kako se razvija to povjerenje kod mladih? Kao što smo mogli vidjeti iz nekih ranijih istraživanja (Flanagan et al., 2010), obrazovni sistem je jedan od najvažnijih faktora u formiranju osjećanja povezanosti sa ostatkom društva. Kao prva formalizovana socijalizacijska institucija, škola za djecu predstavlja prvi konstantni dodir sa širom društvenom zajednicom. U školi djeca prvi put imaju priliku da se identifikuju sa većim grupama, kao i da razvijaju osjećaj solidarnosti i povezanosti sa drugima koji ne

pripadaju porodičnoj ili vršnjačkoj grupi. Treba imati na umu da na školskom uzrastu nalazimo i roditeljski uticaj na razvoj povjerenja prema institucijama. Ukoliko roditelji imaju povjerenja u obrazovni sistem i njegove predstavnike, taj efekat se u velikoj mjeri generalizuje i na ostale državne institucije. Sljedeći važan faktor u vezi sa socijalnim povjerenjem i društvenim učešćem je i poštovanje koje osoba osjeća da dobija od društvene zajednice. Neka istraživanja su već pokazala da su osobe koje percipiraju da su tretirane od strane drugih pošteno i bez predrasuda, više uključene u aktivnosti lokalne zajednice, te da se doživljavaju poštovanim (Huo, Smith, Tyler & Lind, 1996; Tyler, 1994; Tyler & Lind 1992). Uslaner i Brown (2005) nalaze da je percepcija nejednakosti najsnažnija determinanta društvenog povjerenja, te da povjerenje ima jači efekat na građansko, nego na političko učešće. Neka druga istraživanja pokazuju da se osjećanje poštovanja pojavljuje kao bitna odrednica razvoja demokratskih procesa (Boeckmann & Tyler, 2002). Takođe, pokazuje se da osjećaj zajedništva uveliko doprinosi interpersonalnom i političkom povjerenju (Anderson, 2010).

Na osnovu navedenih nalaza, jasno je da društvo u RS i BiH mora učiniti veliki korak na polju uključenja mladih u političke i građanske procese. Problem koji se uočava ogleda se u veoma niskom stepenu povjerenja u društvene institucije, što čini i važan faktor smanjivanja učešća mladih u civilnim aktivnostima. Kao što smo već diskutovali, povjerenje se može razvijati konti-nuiranim radom kroz obrazovni sistem, ali i većim uključivanjem mladih u političke i društvene procese. Mladi moraju osjetiti da politički sistem, i društvo u cjelini, želi i cjeni njihov doprinos, što u ovom trenutku, izgleda, nije slučaj. U okvirima Republike Srpske i Bosne i Hercegovine moraju se desiti značajne promjene u komunikaciji političkog i društvenog sistema sa mladima, ukoliko sistem želi da kod mladih razvije osjećaj za zajednicu i njihovo uključivanje u društvene procese.

POVEZANOST SOCIJALNIH IDENTIFIKACIJA SA GRAĐANSKIM I POLITIČKIM UČEŠĆEM

Uvod

Socijalni i politički angažman danas je, u velikoj mjeri, vezan sa socijalne identifikacije, poput etničkih, religijskih, klasnih, regionalnih i slično (Gutmann, 2009). Ne treba da idemo van našeg konteksta, da bismo vidjeli u kojoj mjeri je političko ponašanje zasnovano na nekim grupnim identitetima. U političkom životu Bosne i Hercegovine, stranke su gotovo isključivo diferencirane po etničkom principu, te pripadnici tri konstitutivna naroda skoro ekskluzivno glasaju za određene partije, dok su rijetke stranke koje okupljaju glasače po nekom drugom principu (Puhalo, 2007). BiH se i pravno definiše kao država zasnovana na etničkim grupama i njihovoj interakciji, te se jasno definišu učesnici društvenog života države – „Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (zajedno sa ostalima), i građani Bosne i Hercegovine“ (Ustav Bosne i Hercegovine, 2012). U nastavku se definije politička organizacija državnih organa, gdje parlamentarnu skupštinu čine Dom naroda i Predstavnički dom, dok Dom naroda čine „pet Hrvata“, „pet Bošnjaka“ i „pet Srba“. Ovo navodimo samo kao primjer političke organizacije zasnovane na socijalnim (u ovom slučaju etničkim) identifikacijama.

Socijalne identifikacije (ili socijalni identiteti, kako se češće kaže) mogu se odrediti kao stepen u kome su određena grupna članstva inkorporirana u samopoimanje (Schmid, Hewstone & Al Ramiah, 2011). To su oni dijelovi individualnog samopoimanja koji dobija iz svog doživljaja članstva u socijalnoj grupi (ili grupama), zajedno sa vrijednošću i emocionalnim značajem vezanim za to grupno članstvo (Tajfel, 1981). Ove identifikacije mogu varirati od osobe do osobe, ali i u zavisnosti od konteksta. Navedena uključenost u čovjekovo samopoimanje znači da pripadnost određenoj grupi ima stvarno značenje i važnost za osobu, te da se osoba osjeća povezanom sa grupom. U teoriji socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 1986) ukupni čovjekov identitet se razmatra kao sačinjen od ličnog i socijalnog identiteta. Iako se ranijim određenjima često govorilo o identitetskoj dimenziji, na čijem jednom ekstremu

se nalazi isključivo lični, a na drugom isključivo socijalni identitet, u svakodnevnom životu osoba uvijek kombinuje ove identitete. Tako, socijalni identitet obezbeđuje uniformnost grupnog ponašanja, dok lična komponenta identiteta utiče na varijabilnost ponašanja članova grupe. Socijalni identitet se danas ne shvata kao jednostavna dimenzija ili kategorija, već kao više-dimenzionalan konstrukt. Ashmore i saradnici (Ashmore, Deaux, & McLaughlin-Volpe, 2004), razmatraju sedam faktora procesa socijalne identifikacije, od kojih se važnost socijalne identifikacije najčešće i najjednostavnije mjeri u istraživanjima. Važnost govori o stepenu u kome osoba procjenjuje određeni socijalni identitet važnim za samopoimanje, a ovo je obično ono što se naziva i jačinom socijalne identifikacije.

Društvene grupe nikad nisu izolovane od šireg društvenog konteksta u kojem se nalaze. Pored samih grupa, u ovakvim odnosima postoje i drugi činioci, poput samog političkog sistema, te drugih unutrašnjih i vanjskih faktora. U takvom kontekstu dešava se proces politizacije kolektivnih identiteta. Taj proces se odvija kroz odnose društvenog identiteta, međugrupne borbe za društvenu moć i šireg socijalnog konteksta (Simon & Klandermans, 2001). Politizuju se različiti društveni identiteti, od seksualnih manjina, ekoloških pokreta, pa do etničkih grupa. Dakle, politizacija se odvija tako što se ljudi kroz svoju svijest o grupnoj pripadnosti uključuju u političku borbu za društvenu moć, uz znanje da se ta borba mora odvijati u zajedničkom političkom i društvenom kontekstu. Društvena moć se obično u socijalnoj psihologiji određuje kao ishod socijalnih odnosa, gdje jedna strana može uticati na ishode društvenih akcija (Haslam, 2001). Ova moć može biti zasnovana na raspodjeli materijalnih nagrada i kazni, ali i na drugim resursima, poput kontrole informacija, znanja ili statusa. Najčešće se društvena moć reguliše u okviru političkog sistema jednog društva. Borba za moć između grupa se u većini slučajeva dešava u društвima gdje već postoji određena raspodjela ove moći, i to uglavnom nejednaka, ili se bar percipira kao nepravedna (Ng, 1980). Iako koncentrisana društvena moć povlaštene grupe ne mora rezultovati otvorenom diskriminacijom druge grupe, u najboljem slučaju ona se iskazuje u prostom favorizovanju pozitivnijih ishoda za vlastitu grupu. U ovakvim situacijama obično je manje povlaštena grupa ta koja inicira preispitivanje ovih odnosa moći. S druge strane, grupe se mogu zateći i u situaciji gdje raspodjela moći nije jasno definisana, gdje ni pravila nisu jasno definisana, što opet dovodi do međugrupne borbe, jer svaka od grupe je

motivisana da preuzme što veći dio te neraspoređene moći. Naravno, ova moć nije bitna isključivo sama po sebi ili zbog materijalnih dobitaka, već u velikoj mjeri zbog svog psihološkog sadržaja. Članovi povlaštene grupe će imati društveno i simbolički viši status, poštovanje i uopšteno pozitivniju sliku od članova grupe nižeg statusa. Kontekst u kome se dešava međugrupna borba za moć uključuje više faktora od samo dvije grupe. Simon i Klandermans pretpostavljaju da svaka ovakva borba mora uključiti i borbu za treći faktor, obično širu društvenu javnost, čija podrška je neophodna za ostvarenje ciljeva (Simon & Klandermans, 2001). Najčešće se ovo odvija tako što svaka grupa predstavlja svoje interese kao ključne za većinu članova društva, odnosno predstavlja svoj grupni identitet kao više prototipan i više normativan za društvo u cjelini, a identitet druge grupe se diskredituje. To često možemo vidjeti kod nas u političkom životu, kad članovi političkih partija pokušavaju zadobiti unutaretničku javnost odredbama šta "pravi" Bošnjak, Hrvat ili Srbin jeste, a šta nije. Onaj ko jeste "pravi predstavnik", smatra da ima pravo i upravljanja političkim procesima zajednice. Tako one političke ili druge socijalne grupe koje uspiju nametnuti svoju viziju prihvatljivog identiteta za širu zajednicu imaju najveću šansu da mobilisu građane i zadobiju njihovu podršku. Ne smatra se svaki društveni identitet koji navodi ljudi na socijalnu akciju politizovanim. Pod politizovanim identitetom obično se smatra onaj društveni identitet koji se svjesno shvata kao bitan u političkom nadmetanju grupa oko socijalne moći. Tačnije, ako članovi grupe ulaze u borbu oko političke moći na bazi svog grupnog članstva, onda njihov grupni identitet zasigurno možemo nazvati politizovanim.

Dakle, osoba može učestvovati u političkom i društvenom životu sa stanovišta racionalne procjene vlastitog interesa, ali i sa stanovišta potvrde određenog grupnog identiteta. Neki autori smatraju da, u današnje vrijeme, društvene i političke identifikacije imaju jedinstvenu mobilizacijsku snagu, koja prevazilazi angažman na utilitarnoj bazi. Pretpostavlja se da u pozadini ovog tipa angažmana leži osjećanje dužnosti da se izrazi socijalni identitet grupe sa kojom se identifikujemo (Simon, Trötschel, & Dähne, 2008). Dakle, u našem slučaju možemo očekivati veće učešće onih koji se identificiraju sa etničkim i entitetskim obilježjima jer se politička participacija može posmatrati ne samo kao interesna aktivnost, već i kao ekspresivni čin, pomoću koga se potvrđuje vlastita

identifikacija sa određenim socijalnim entitetima (Fowler i Kam, 2007; Verkuyten, 2007).

Rezultati

Socijalne identifikacije su mjerene pomoću 7 stavki u kojima se ispitanici izjašnjavaju u kojoj mjeri su za njih značajne društvene institucije, odnosno entiteti različite opštosti, od etniciteta i mjesta u kome žive, do Evrope.

Za naše ispitanike su, u prosjeku gledano, najvažnije identifikacije sa nacijom (tj. etničkom grupom) i vjeroispovješću ($M = 3.70$), a zatim sa Republikom Srpskom ($M=3.50$), mjestom prebivališta ($M = 3.28$), te Srbijom ($M = 3.10$). Najmanje važne identifikacije su sa BiH ($M = 2.52$) i Evropom ($M = 2.63$).

Tabela 16: Povezanost društvenih identifikacija sa političkim i građanskim učešćem.

Važnost identifikacije prema...	Građansko učešće	Političko učešće
Svojoj naciji	.02	.11***
Svojoj vjeroispovjesti	.00	.10**
Gradu/selu u kojem živi	.05	.12**
Republici Srpskoj	.06	.17**
Bosni i Hercegovini	.06	.05
Srbiji	.06*	.13**
Evropi	.03	.05

Napomena. * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Iz Tabele 16 možemo vidjeti da građansko angažovanje nije u značajnoj vezi sa socijalnim identifikacijama mladih. Od 7 mogućih, samo jedna korelacija (identi-

fikacija sa Srbijom) pozitivno je povezana sa građanskim angažovanjem, ali veoma nisko i tek ispod granice statističke značajnosti ($r = .06, p = .044$). S druge strane, većina socijalnih identifikacija pokazuje pozitivne i statistički značajne korelacije sa političkim angažovanjem. Najizrazitije korelacijske veze se ostvaruju između identifikacije sa RS i političkog angažovanja ($r = .17, p < .001$), zatim identifikacije sa Srbijom ($r = .13, p < .001$) i identifikacije sa mjestom življena ($r = .12, p < .001$), identifikacije sa etnicitetom ($r = .12, p < .001$) i vjeroispovješću ($r = .10, p = .001$).

Mladi koji su sačinjavali uzorak u fokus grupama aktivista, jasno su izražavali svoju identifikaciju, prvenstveno sa Republikom Srpskom. Na pitanje u kojoj mjeri im je važno u kom gradu, entitetu i državi žive, te da li su ponosni na pripadnost tim grupama, ispitanici navode:

“Jako mi je važno gdje živim. Republika Srpska mi je jako važna. Bitno mi je da pripadam srpskom korpusu. Jako mi smeta kada nas u Srbiji zovu Bosanci, mislim da smo mi Srbi iz RS, a ne Bosanci. Bitnije mi je iz kog sam entiteta nego iz kog sam grada, a to što živim u BiH mi je jako nebitno.”

“Jako sam ponosna što sam Srpinka i što su moji svi Srbi. Mislim da mi je svaki dio identiteta bitan, zavisi u kom kontekstu, nekada kada pričam sa ljudima iz Bijeljine bitno mi je što sam Banjalučanka, a kada pričam sa nekim iz Sarajeva, onda mi je bitno što sam iz RS.”

U prethodnom primjeru je vidljivo da ispitanici pokazuju identifikaciju sa RS, kao i sa srpskim etnicitetom, dok im lokalni identitet biva važan tek u okviru granica RS. Takođe, možemo vidjeti da se identifikacija sa državom BiH ne smatra značajnom, kao što smo mogli vidjeti i u anketnom dijelu našeg istraživanja.

Kakva je veza između identifikacija i političkog aktivizma, vidimo u sljedećem primjeru, u kojem moderator postavlja pitanje ispitanicima da li je identifikacija sa mjestom/entitetom/državom uticalo na njihovo bavljenje politikom:

“Nije ključan faktor, ali mi je draga da sam član stranke koja je osnovala RS. Nije mi presudno, ali je jako bitno. Meni su baka i deda bili presudni što sam član ove političke partije, ali mi je draga da se ta partija istinski bori za očuvanje RS.”

“Jeste, jako mi je bitno to što sam Srbin i stanovnik RS, i to me je opredijelilo da baš uđem u ovu stranku u kojoj sam sada. Pa ne mogu biti Srbin i član neke bošnjačke stranke.”

Vidimo da ispitanici jasno povezuju svoju etničku pripadnost i vezanost za RS sa političkom opcijom kojoj pripadaju. Kao što smo ranije napomenuli, u domaćem političkom životu, distribucija glasača po strankama je skoro isključivo vezana za etničke diferencijacije. Tako, pripadnici etničkih grupa skoro ekskluzivno glasaju za partije koje su eksplicitno nazvane etničkim imenima (SDS, HDZ, BOSS), ili one koje su implicitno vezane za etničke grupe (SNSD, SDA). Naravno, BiH se i pravno definiše kao država zasnovana na etničkim grupama i njihovoj interakciji, pa, s te strane, nije ni čudo što se politička organizacija veže za etničke zajednice. U vezi sa prethodnom temom, kao još jedan narativ u grupi aktivista pojavljuje se pitanje ugroženosti RS. Na pitanje da li su zabrinuti za opstanak RS i naroda kojem pripadaju, ispitanici u grupi politički aktivnih navode:

“Ozbiljno je doveden u pitanje opstanak RS, i mislim da će toga biti sve više i više. Trebamo zauzeti neki stav da branimo Republiku Srpsku, kakva je takva je, naša je. Kako su se naši preci borili za Republiku Srpsku mi je bar moramo očuvati. Nadam se da mi nećemo morati da se borimo za nju u ratovima.”

“Uvijek su svi protiv nas, i to sa svih strana. Mislim da je bitno gdje se nalazimo i ovdje su uvijek neki pritisci. Postoji veliki pritisak iz Federacije BiH, naravno po zadatku stranaca – viših sila.”

Ovdje možemo vidjeti kako i među nekim od mladih koji su politički aktivni postoji percepcija izrazite ugroženosti, prvenstveno iz Federacije BiH, ali i šire. Kad ispitanik kaže “uvijek su svi protiv nas, i to sa svih strana”, on, u stvari, apeluje na političku mobilizaciju u pravcu kohezije u okviru RS. Generalno gledajući, očigledna je podudarnost anketnih nalaza sa podacima iz fokus grupe, što ćemo detaljnije prodiskutovati u narednom odjeljku.

Diskusija

Mogli smo vidjeti da su za naše ispitanike navažnije identifikacije sa etničkom grupom i vjeroispoviješću, a zatim sa Republikom Srpskom, mjestom prebi-

vališta, te Srbijom, a najmanje važne su im identifikacije sa BiH i Evropom. Podatak da je mladima u RS najmanje važan oblik identifikacije sa državom BiH nije nov, već smo ga nalazili i u ranijim istraživanjima (Turjačanin, Dušanić & Lakić, 2017; Turjačanin, 2011). Međutim, ovo može biti pokazatelj problema u usklađivanju etničkog identiteta sa obuhvatnjim državnim identitetom. Veća važnost vezanosti za Evropu nego za državu BiH, govori nam da se na identitetskom nivou ta vezanost doživljava kao manje ugrožavajuća po opstanak etničkog identiteta. Usklađivanje subdržavnih identiteta sa državnim je komplikovan proces, što je uočljivo i iz istraživanja rađenih u kontekstima različitim od našeg (Gaertner & Dovidio, 2000). Često se dešava da nadređeni državni identitet nosi više osobina većinske etničke grupe, te onda članovi manjinske grupe doživljavaju da novi državni identitet ugrožava njihov originalni etnički identitet (Hornsey & Hogg, 2000). Sa stanovišta istraživanja političkog ponašanja u SAD (ali i brojnim drugim sredinama), ispostavlja se da političke podjele, bazirane na identitetskim odlikama, poput etničkih, imaju paradoksalne efekte na demokratske procese. S jedne strane, ove vrste organizacija političkog života obezbjeđuju politička prava etničkim zajednicama, ali, s druge strane, ove podjele sprečavaju razmjenu ideja između zajednica, pa i osjećanje zajedništva (DeLuca, 1995).

Na osnovu urađenih korelacija, mogli smo vidjeti da građansko angažovanje nije u značajnoj vezi sa socijalnim identifikacijama mlađih. Ovo je neočekivan podatak, jer bismo očekivali da su povezani. Ipak, treba uzeti u obzir da identifikacija sa socijalnim kategorijama nije isto što i osjećaj zajedništva i solidarnost. To su potvrdila i neka istraživanja, gdje je utvrđeno da jaču prediktivnu vrijednost za političko i društveno učešće ima upravo osjećaj zajedništva, u odnosu na osjećaj grupnog članstva (Anderson, 2010). S druge strane, većina socijalnih identifikacija pokazuje pozitivne i statistički značajne korelacije sa političkim angažovanjem. Najjača veza se ostvaruje između identifikacije sa RS i političkog angažovanja, zatim identifikacije sa Srbijom i identifikacije sa mjestom življenja, identifikacije sa etnicitetom i vjeroispoviješću. Ovi podaci nam prilično eksplisitno pokazuju politizaciju etničkih identiteta u BiH. Nije novina da je politički život u našem društvu organizovan po identitetskom principu: dominantne stranke su profilirane kao političke organizacije etničkih zajednica. BiH se i pravno definiše kao država konstituisana oko etničkih zajednica, što se jasno definiše i u Ustavu BiH. Već

smo spominjali u kojoj mjeri politika, zasnovana na identitetima, može biti problematična sa stanovišta stvaranja ideja zajedništva i povjerenja. Ono gdje identitetska politika vjerovatno demotivise mlade da se značajnije uključe u društvene procese, jeste činjenica da oni, osim identitetskih, imaju i mnoge druge potrebe: za obrazovanjem, sigurnošću, poslom, budućnošću. Politizovani etnički identiteti mogu mladima biti zanimljivi do izvjesne mjere, ali se najčešće ne bave stvarnim problemima mladih, niti se njima obraćaju. Zauzvrat, mladi se slabo bave politikom, te ostavljaju utisak apatije, što je nalaz sličan i drugim sredinama (De Luca, 1995). Potencijalni izlaz iz ove situacije može se potražiti u idejama teorije kompleksnosti socijalnog identiteta, gdje se naglašava značaj interpretacije ukrštanja socijalnih identiteta kojima osoba pripada (Roccas & Brewer, 2002). Studije kompleksnosti socijalnog identiteta u velikoj mjeri pokazuju da ovaj konstrukt zaista korelira sa različitim mjerama međugrupne tolerancije (Brewer & Pierce, 2005; Miller, Brewer, & Arbuckle, 2009; Turjačanin et al., 2017). Sa stanovišta veze između socijalnih identiteta i društvenog učešća mladih, čini se da bi produktivna strategija mogla biti ona koja ne insistira na politici isključivih etničkih identiteta. Da bi se mladi aktivnije uključili u političke i građanske procese, oni moraju prepoznati ili instrumentalni interes ili jasnu identitetsku odrednicu, koja bi im omogućila jača osjećanja povezanosti sa širom zajednicom, što u ovom trenutku ne nalaze.

SOCIO-POLITIČKA LIBERALNOST/KONZERVATIVNOST I DRUŠTVENO UČEŠĆE MLADIH

Uvod

Građanska i politička participacija zavise od mnogih faktora, što sredinskih, što ličnosnih. Jedno od zanimljivih pitanja koje se nameće, jeste: da li ove participacije imaju veze sa društveno-političkom liberalnošću, odnosno konzervativnošću. U prevodu, ono što nas konkretno zanima u lokalnom kontekstu i na našem uzorku je da li su građanski i politički aktivniji mlađi koji imaju liberalne ili konzervativne stavove u pogledu nekih društvenih pitanja. Ovo je zanimljiv problem sa društvenog stanovišta, jer nam na izvjestan način sugeriše u kojem pravcu bi se mogla kretati politička atmosfera u društvu. Psihološki gledano, konzervativnost je posmatrana ponekad kao ličnosna varijabla (Eysenck, 1954), ali češće kao mješavina ličnosnog i stavskog sadržaja (Wilson, 1973; Sniderman & Tetlock, 1986; Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003). Uopšteno govoreći, konzervativnost u sebi sadrži suprotstavljanje promjenama i preferenciju za ustaljene sigurne i tradicionalne načine življenja i ponašanja u društvu (Wilson, 1973). Različite perspektive gledanja na dimenziju liberalnost/konzervativnost ipak imaju zajednički pogled na to da, u poređenju sa liberalnim, konzervativne osobe karakteriše manje zanimanje za društvene jednakosti, one se bolje osjećaju u održavanju socijalnog status quo sistema, te da preferiraju hijerarhijsku organizaciju društva i manje su zabrinuti za grupe nižeg statusa ili deprivirane grupe (Nosek, Banaji & Jost, 2009). U značajnoj meta-analitičkoj studiji, Jost i saradnici (2003) nalaze da politički konzervativizam pozitivno značajno korelira sa strahom od smrti, nestabilnošću sistema, dogmatizmom, potrebom za poretkom, osjećajem prijetnje, dok negativno korelira sa otvorenosću za promjene, tolerantnošću za nejasnoće, integrativnom kompleksnošću i samopoštovanjem. Novija istraživanja nalaze i da osjećaj prijetnje grupnom statusu mobilije glasače ka konzervativnijim opcijama (Craig & Richeson, 2014; Hibbing, Smith, & Alford, 2014). Istraživanja rađena u SAD, nalaze da su liberalnije osobe češće pokretale društvene promjene u pravcu ostvarivanja jednakosti, što je i očekivano, imajući na umu

prethodne nalaze (Jost et al., 2003; Nosek et al., 2009). U stvari, autori navode, da konzervativnije osobe nisu u potpunosti protiv društvene jednakosti, već da je vjerovatnije da će liberalnije osobe pokrenuti takve aktivnosti, dok se konzervativnije osobe uključuju kasnije. Na osnovu ovoga možemo i pretpostaviti da se na osnovu povezanosti stavske dimenzije liberalnost/konzervativnost sa političkim i građanskim učešćem kod mladih, možemo pretpostaviti da li njihove aktivnosti idu više u pravcu status quo-a ili društvenih promjena.

Nisu nađeni jasni podaci o tome da li su skloniji političkom i građanskom angažmanu oni koji su više na liberalnom ili konzervativnom kraju spektra, ali to je i očekivano, budući da pretpostavljamo da je u velikoj mjeri vezano za konkretni kontekst u kojem se izvodi istraživanje. Ipak, imajući na umu činjenicu da je društveni kontekst u kome živimo izrazito nestabilan i zasićen osjećajem prijetnje i opasnosti, koji se između ostalog koristi i u političke svrhe, možemo pretpostaviti da će ispitanici konzervativnijih stavova biti više politički i građanski angažovani.

Rezultati

Društvena liberalnost, nasuprot konzervativnosti, varijabla je formirana na osnovu sumiranja tri tvrdnje: "Svi narodi u Republici Srpskoj trebaju imati ista prava", "Gej brakove bi trebalo ozakoniti kod nas" i "Osim u izuzetnim slučajevima zdravstvenih problema, abortus bi trebalo zakonom zabraniti." Veći skor na ovoj skali označava veću sklonost ka društvenoj liberalnosti, dok manji skor govori o većoj konzervativnosti u pogledu socijalnih stavova.

U Tabeli 17 prikazali smo deskriptivnu statistiku za pojedinačne stavke liberalnosti, nasuprot konzervativnosti, tako da smo prikazali samo rezultate djelimičnog i potpunog slaganja sa navedenom tvrdnjom. Izrazita većina ispitanika saglasila se sa stavkom "Svi narodi u Republici Srpskoj trebaju imati ista prava", zatim nešto manje od polovice uzorka sa stavkom "Osim u izuzetnim slučajevima zdravstvenih problema, abortus bi trebalo zakonom zabraniti", dok je vidno najmanje slaganje sa stavkom "Gej brakove bi trebalo ozakoniti kod nas" (19,9%).

Tabela 17: Stepen slaganja sa stavkama liberalnosti/konzervativnosti.

Tvrđnja	n	%
Svi narodi u Republici Srpskoj trebaju imati ista prava	868	81.9
Gej brakove bi trebalo ozakoniti kod nas	205	19.3
Osim u izuzetnim slučajevima zdravstvenih problema, abortus bi trebalo zakonom zabraniti	491	46.4

Kad su u pitanju veze između društvene liberalnosti/konzervativnosti i političkog i građanskog učešća, rezultati nam pokazuju da na cijelokupnom uzorku mladih ne postoji značajna povezanost između društvene liberalnosti i građanske uključenosti ($r = .01$, $p = .673$). S druge strane, postoji niska, ali statistički značajna, negativna korelacija između liberalnosti i političke uključenosti ($r = -.10$, $p = .001$). Ovo znači da su oni ispitanici koji su restriktivniji, odnosno konzervativniji, u pogledu društvenih stavova skloniji da se politički angažuju. Treba imati na umu da, budući da je u pitanju korelacija, moguće je i da oni koji su u većoj mjeri politički angažovani poprimaju više konzervativnih opredjeljenja, ali moguće je i da je u pitanju obostran uticaj. Detaljnije analize nam otkrivaju da je za ovu povezanost ključan ajtem "Svi narodi u Republici Srpskoj trebaju imati ista prava", koji jedini ima značajnu vezu sa konzervativnošću ($r = -.10$, $p = .001$), dok druga dva ajtema ne koreliraju značajno. Dakle, postoji tendencija, istina slaba, da se oni koji nisu za jednakost etničkih grupa, više angažuju u političkom životu društva. Ovo je, u izvjesnom smislu, i očekivan nalaz, imajući na umu da je politički život u BiH u najvećoj mjeri zasnovan na preraspodjeli moći između tri dominantne etničke grupe (Turjačanin, 2015).

Diskusija

Odakle potiče veća politička uključenost mladih koji imaju konzervativnije stavove? Ili, da budemo precizniji, otkud povezanost između anti-egalitarnih stavova prema pravima etničkih grupa i političke uključenosti? Jedna od ključnih karakteristika u kojima se javljaju konzervativnija opredjeljenja, ili tzv. retradicionalizacija društva, obično su uslovi društvene i ekonomskе nestabilnosti, te osjećanja prijetnje (Baćević, 1990; Jost et al., 2003). Konzervativnije društvene orientacije najčešće nude jednostavnija i očiglednija

rješenja uzroka nestabilnosti. To se obično odnosi na interpretaciju da je druga etnička ili nacionalna grupa izvor nestabilnosti. Politička i socijalna rješenja koja nude konzervativnije političke opcije su, kao što to primjećuje Worchel (1999), jednostavnija i brža. Fromm nalazi uzrok sklonosti ka konzervativnim i desnim identifikacijama u nestabilnom kontekstu, kroz činjenicu da je novi neograničeni kapitalizam razorio ustaljene identitete nekadašnjih tradicionalnih društava (Fromm, 1942). On smatra da je promjena društvenog i ekonomskog sistema, te preseljenje iz tradicionalnih sredina u potrazi za poslom, dovela do mogućnosti da ljudi kreiraju nove izrazito individualističke identitete koji dotad nisu postojali. Ove nove slobode ponekad donose nesigurnost u pogledu viđenja sebe i svijeta, pa često motivišu ljudi da bježe u čvrste i jasno definisane identitete društvenih zajednica. Istraživanja desničarske autoritarnosti dijele dosta sa određenima konzervativnih socijalnih i političkih orientacija (Altemeyer, 2004). Smatra se da su uzroci desničarske autoritarnosti (kao i konzervativnih stavova) opažanje svijeta kao punog opasnosti, osjećanje samoispravnosti, te procesi socijalnog učenja. Prema autoru, strah neće sam po sebi proizvesti agresivnu reakciju prema dostupnim metama, ali u kombinaciji sa socijalnim učenjem i percepcijom ispravnosti vlastitih postupaka, vjerovatno hoće. Konzervativni politički i društveni stavovi forsiraju identifikacije sa tradicionalnim etničkim i vjerskim grupama. Što je grupa politizovanija i što članovi grupe vide prijetnju po grupni identitet ozbilnjjom, to su spremniji da odluku za ponašanje premjeste sa ličnog na kolektivni nivo, odnosno da se definišu u grupnom smislu (Moghaddam, 2005). Međugrupna dinamika daje mogućnost da unaprijedimo identitet kroz pozitivniju evaluaciju grupe, pa nije teško vidjeti da, u situacijama kad postoji ranija istorija međugrupnih konfliktnih odnosa i kolektivni strah, potreba da vidimo "sebe" bolje od "njih" veoma lako motiviše osobe za političku i socijalnu akciju u pravcu ostvarenja grupne dominacije. Takođe, u tradiciji teorije socijalne identifikacije leži objašnjenje snage privlačnosti konzervativnih orientacija, koje se poziva na smanjenje nejasnoće i nesigurnosti u pogledu na svijet oko nas i našeg mesta u tom svijetu (Hogg, 2005, 2007). Konzervativne političke opcije, u uslovima nestabilnog društvenog okvira, najefikasnije redukuju nejasnoću u pogledu sopstvenog identiteta, jer nude jasne granice, visoku homogenost, jasnu strukturu i zajedničku sudbinu grupe kojoj pripadamo.

Dakle, kao što smo i pretpostavili, u društvenom kontekstu u kome živimo, zasićenom ekonomskim i političkim poteškoćama, konzervativne političke opcije imaju veću motivacionu snagu, kako za opšti uzorak građana, tako i kod mladih. Iako korelacije nisu visoke, možemo sa određenom sigurnošću govoriti o tendenciji da se mladi konzervativnijih shvatanja više politički angažuju. U prvom redu, uočava se veza između anti-egalitarnosti prava naroda u RS i političkog angažmana. Praktično, ovo znači da mladi koji preferiraju ne-egalitarne grupne stavove pokazuju veću političku participaciju, odnosno da politički sistem kod mladih koji se angažuju razvija takve stavove. Sa stanovišta redukcije međugrupnog konflikta ovo nije idealan scenario, ali je potpuno razumljiv imajući na umu da čitav društveni kontekst BiH na neki način pruža podršku ovakvoj vezi. Nestabilnost društvenog i političkog konteksta s jedne strane, te sama konstrukcija političkog sistema, s druge strane, daju podlogu razvoju ovakvih tendencija kod mladih.

BAZIČNE VRIJEDNOSTI KAO KORELATI DRUŠTVENOG UČEŠĆA MLADIH

Uvod

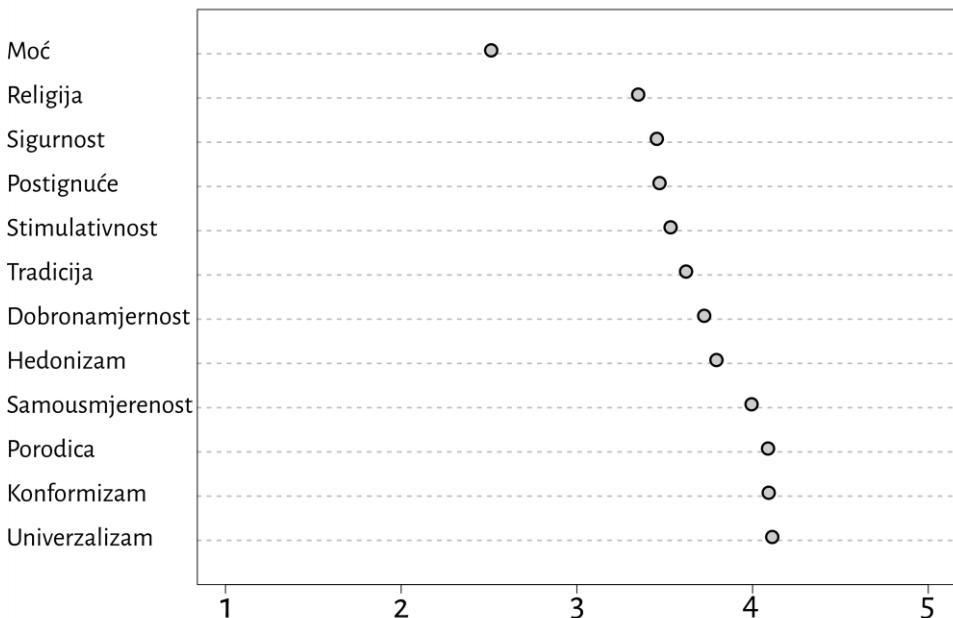
Vrijednosti su jedan od temeljnih pokretača ljudskih aktivnosti uopšte, te se iz tog razloga može očekivati da u velikoj mjeri one pokreću i društveni angažman. Psiholozi se već dugo, teorijski i empirijski, bave fenomenom vrijednosti i obično ih konceptualizuju kao "saznajne predstave o poželjnim, apstraktnim ciljevima koji nadilaze pojedinačne situacije i koji služe kao vodeća načela ljudskih života" (Caprara et al., 2017). U zadnjim decenijama, dominantno mjesto u naučnom izučavanju vrijednosti zauzima taksonomija Shalom-a Schwartz-a koji smatra da postoji deset univerzalnih, bazičnih vrijednosti za koje je zajedničko da počivaju na biološkim potrebama, da zahtijevaju koordinisanu socijalnu aktivnost i da predstavljaju potrebe grupe za preživljavanjem i blagostanjem (Schwartz, 2012). Tih deset vrijednosti su: *Samousmjerost*, koja predstavlja nezavisnost u mišljenju i djelovanju; *Stimulativnost* životnih događaja u smislu izazova i uzbuđenja koje osoba doživljava; *Hedonizam* vezan za sticanje vlastitih uživanja; *Postignuće* manifestovano kroz pokazivanje vlastite kompetentnosti u odnosu na društvene standarde; *Moć* koja odražava društveni status, prestiž i kontrolu nad drugima; *Sigurnost* vlastite ličnosti i društva u kojem se živi; *Konformizam* kao uzdržanost od impulsa kojim bi se narušavale društvene norme ili povrijedili drugi; *Tradicija* kao poštovanje i posvećenost idejama koje prenose kultura i religija; *Dobronamjernost* predstavljena kao održavanje i podizanje dobrobiti grupe kojoj osoba pripada; *Univerzalizam* koji predstavlja cijenjenje i podizanje tolerancije, jednakosti i dobrobiti svih ljudi. Schwartz-ova taksonomija je izuzetno mnogo korištena na globalnom nivou (vidjeti npr. Schwartz, 2006) i njegove operacionalizacije vrijednosti su postale standardni instrument u brojnim transnacionalnim istraživanjima (npr. www.europeansocialsurvey.org). Kako je navedeno u metodskoj sekciji, i mi smo se odlučili za skraćenu verziju Schwartz-ovog upitnika PVQ, kojeg smo blago modifikovali, tako što smo u upitnik uključili zasebne vrijednosti *Porodica* i *Religija* koje smo smatrali kao posebno bitne za naše istraživanje, a koje su samo indirektno procjenjivane u originalnoj operacionalizaciji koja ima 10 osnovnih vrijednosti.

Kada je u pitanju veza vrijednosti sa društvenim angažmanom, nekoliko nedavnih naučnih radova precizira prirodu te povezanosti, među kojima se, svojom obimnošću i relevantnošću za naše ispitivanje, posebno izdvaja kross-nacionalno istraživanje Vecchione-a i saradnika (Vecchione et al., 2015). Uzorak ovog istraživanja je sačinjavalo više od 40 000 ispitanika iz 28 država sa četiri kontinenta, od čega su u 20 država ispitanici dolazili iz uzorka reprezentativnih za populaciju i brojali su po više od 1000 ispitanika. U datom radu ispitivane su veze između političkog aktivizma koji predstavlja kombinaciju naše operacionilizacije političkog i građanskog učešća i različitih nivoa Schwartz-ovih bazičnih vrijednosti (autori su koristili i hijerarhijski nadređene nivoe, kao što je *Samoprevazilaženje*, što predstavlja kombinaciju *Univerzalizma* i *Dobronamjernosti*, kao i nivoe nižeg reda kao što su *Nezavisnost misli* i *Nezavisnost djelovanja* unutar vrijednosti *Samousmjerenošć*). Kada su u pitanju uobičajene bazične vrijednosti, kao pozitivni prediktori su se pokazali *Samousmjerenošć*, *Univerzalizam*, *Stimulativnost* i *Dobronamjernost*, dok su negativni prediktori bili *Konformizam*, *Sigurnost* i *Tradicia*. Sve ostvarene korelacije su bile niskog intenziteta, u apsolutnom rasponu od .07 do .16. Autori napominju da su korelacije bile snažnije kada su u pitanju bile nekonvencionalne aktivnosti (odnosno građansko učešće), nego kada se radilo o konvencionalnim političkim aktivnostima (političko učešće). Slijedeći navedene nalaze, očekivali smo da dobijemo korelacije za navedenih sedam vrijednosti, kao i da će ukupna prediktivnost biti nešto veća za građansko učešće.

Rezultati

Našu analizu započinjemo deskriptivnim prikazom izraženosti različitih vrijednosti na našem uzorku. Slika 1 pokazuje prosjeke za svih 12 vrijednosti koje smo uzeli u obzir. Kao prvo, vidljivo je da grupu od tri najviše vrednovane stavke čine *Univerzalizam*, *Konformizam* i *Porodica*, a što prati *Samousmjerenošć*. S druge strane, kao ubjedljivo najniže vrednovana izdvaja se jedna vrijednost, *Moć*. U prostoru između se nalazi grupa od sedam vrijednosti koje su naši ispitanici izdvajali kao umjereni značajni, u rasponu od 3.3 (*Religija*) do 3.8 (*Hedonizam*).

Slika 1. Prosječna zastupljenost ispitivanih vrijednosti.

Smatrali smo potrebnim da ispitamo postoje li polne razlike u izraženosti vrijednosti, i zaista su neke uočene mada treba odmah naglasiti da su sve one niskog intenziteta. Djekoju nešto više ističu *Univerzalizam*, *Samousmjerenoš* i *Dobronamjernost* (Cohen-ovo d u opadajućem opsegu od .37 do .19), dok mladići nešto više vrednuju *Moć* ($d = 0.22$). Za navedene vrijednosti su Bonferroni korigovane p-vrijednosti dostigle nivo statističke značajnosti na nivou .05, te su Bayes-ovi faktori sa objektivnim prethodnim vjerovatnoćama bili veći od 6. S druge strane, za vrijednosti *Postignuće*, *Hedonizam*, *Stimulisanost* i *Sigurnost*, imamo neke dokaze o polnoj ekvivalentnosti ($BF_{01} > 6$ za nulte hipoteze o nepostojanju razlika), dok za *Porodicu*, *Tradiciju*, *Religiju* i *Konformizam* naši podaci nisu dovoljni da bismo sudili o nepostojanju razlika; međutim, ako razlike i postoje, one sigurno spadaju u domen malih razlika.

Povezanost pojedinačnih vrijednosti sa političkim i građanskim angažovanjem smo ispitivali korelacionim i regresionim analizama na uzorku od 1046 ispitanika koji su imali potpune skorove za sve varijable od interesa. Tabela 18

nam najprije prikazuje da, ukupno gledano, vrijednosti zaista stoje u sistematskoj povezanosti sa društvenim angažmanom (prosječna korelacija sa političkim učešćem $r = .07$, $p < .001$, te sa građanskim učešćem $r = .08$, $p < .001$). Zanimljivo je da se među njima može izdvojiti grupa od tri vrijednosti koja dosljedno pozitivno predviđa oba angažmana. Tu grupu sačinjavaju sljedećim redom: *Moć*, *Postignuće* i *Sigurnost* (sve veličine korelacija u rasponu od .10 do .18).

Kada je u pitanju politički angažman, nivo značajnosti (korigovan za 12 obavljenih testova putem Bonferroni korekcije) je dostigla i *Tradicija*, dok *Religija* na uzorku takođe pokazuje pozitivnu korelaciju, ali suviše malu da bi se smatrala dokazom u prilog postojanja pozitivnog efekta u populaciji. Rezultati regresione analize (Tabela 19) – u koju su uključene i varijable pol, starost, kao i građansko učešće (ovim putem smo htjeli i potpuno razdvojiti predikciju političkog i građanskog aktivizma) koji predstavljaju značajne prediktore političkog angažmana – pokazuju da *Moć* ostaje bitan prediktor iz skupa vrijednosnih orijentacija, te se potvrđuje i uloga *Tradicije*, dok se ovim modelom i *Konformizam* dovodi u negativnu vezu sa političkim učešćem. Ukupan model koji uključuje i pol, starost i politički angažman, objašnjava 22.3%, dok same bazične vrijednosti objašnjavaju 6,3% varijanse građanskog učešća.

Tabela 18: Povezanost bazičnih vrijednosti sa društvenim učešćem.

Vrijednosti	Građansko učešće	Političko učešće
Konformizam	.00	-.03
Tradicija	.03	.12***
Dobronamjernost	.11***	.04
Univerzalizam	.07*	-.02
Samousmjerenoš	.11***	.01
Stimulativnost	.09**	.01
Hedonizam	.06*	-.01
Postignuće	.15***	.11
Moć	.17***	.19***
Sigurnost	.12***	.10**
Religija	-.02	.08**
Porodica	.00	.05

Napomena. * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

S druge strane, u sistemskoj vezi sa građanskim angažmanom stoje i sljedeće varijable: *Dobronamjernost*, *Samousmjerenoš* i *Stimulativnost*. Regresiona analiza – u koju su kao dodatne varijable takođe uvršteni pol, starost i politički angažman – ponovo izdvaja kao najsnažniji prediktor varijablu *Moć*, koja očito i u ovom slučaju prekriva varijabilitet dvije prateće varijable *Postignuće* i *Sigurnost* čije se prediktivne snage gube u regresionoj formuli. Uz *Moć*, značajna ostaje i *Dobronamjernost*, te to postaje, u negativnom smjeru, *Religija*. Ukupan model objašnjava 20,5% varijabiliteta građanskog angažmana, a slično građanskom učešću, bazične vrijednosti objašnjavaju 6,1% političkog učešća.

Tabela 19: Rezultati regresione analize povezanosti bazičnih vrijednosti sa društvenim učešćem.

Varijable	Građansko učešće		Političko učešće	
	β	sr	β	sr
Konformizam	.03	.02	-.08*	-.07
Tradicija	-.02	-.02	.09*	.07
Dobronamjernost	.08*	.07	-.02	-.02
Univerzalizam	.03	.02	-.02	-.02
Samousmjerenošć	.03	.03	.00	.00
Stimulisanost	.05	.04	-.02	-.02
Hedonizam	.00	.00	-.03	-.03
Postignuće	.05	.04	.03	.02
Moć	.09**	.07	.10**	.08
Sigurnost	.04	.04	.00	.00
Religija	-.10**	-.08	.06	.04
Porodica	-.03	-.03	.04	.04
Ženski pol ^a	.03	.03	-.10***	-.10
Godine starosti ^a	.03	.03	.11***	.11
Učešće ^{a,b}	.39***	.37	.38***	.37
R ²		.21***		.22***

Napomene. ^aVarijable unesene u prvom koraku hijerarhijske regresije. ^bPrediktor je političko učešće kada je kriterij građansko učešće, i obrnuto. β = standardizovani regresioni koeficijenti. sr= semi-parcijalni koeficijenti korelacija sa kriterijskom varijablom. ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Diskusija

Ovom studijom potvrdili smo da vrijednosti mladih stoje u vezi sa političkim i građanskim aktivizmom. Kao i u slučaju crta ličnosti prediktivnost nije velika, te se ponovo može reći da među društveno aktivnima postoji velika raznolikost po pitanju vrijednosnih orientacija, te da se oni – gledano kao grupa – ne razlikuju mnogo od ostatka populacije mladih. Ovaj nalaz ne predstavlja iznenađenje s obzirom da i u radu Vecchione-a i saradnika (Vecchione et al., 2015) procenat objašnjene varianse putem vrijednosti se kreće od 1% do 25%, prema čemu bi naš uzorak bio svrstan u grupu država sa nižim procentom objašnjene varianse. Ono što je različito u odnosu na nalaze Vecchione-a i saradnika jeste da je na našem uzorku prediktivnost podjednaka za dva oblika učešća, za razliku od njihovog istraživanja gdje vrijednosti teže da bolje predviđaju građansko, u odnosu na političko učešće. Uz navedeno, naši rezultati odstupaju u pogledu ključnih vrijednosti koje igraju ulogu u predikciji društvenog angažmana.

Naime, suprotno nalazima Vecchione-a i saradnika (Vecchione et al., 2015), naš najbolji prediktorski skup predstavlja trojstvo sastavljeno od *Moći* (u najvećoj mjeri), *Postignuća* i *Sigurnosti*, od čega su prve dvije vrijednosti imale praktično nulte korelacije sa društvenim učešćem u radu Vecchione-a i saradnika. Postoje osnove da se dobijeni rezultat uklopi u logičku šemu kada je u pitanju bavljenje političkim aktivnostima kod nas, ali je izvjesno da je – barem za laike – nalaz svakako iznenađujući kada je u pitanju građanski aktivizam. Naravno, postavlja se pitanje zašto su dobijeni ovakvi rezultati.

Objašnjenje koje se nameće je to da su političko učešće i građansko učešće međusobno umjereni snažno povezani. Međutim, regresionim analizama statistički smo kontrolisali efekat te povezanosti na objašnjenje veze sa vrijednostima, a rezultati su ostali vrlo slični. U pokušaju da objasnimo nalaze, podsjetićemo najprije da se vrijednost *Moć* – onako kako je ona operacionalizovana u našem istraživanju – odnosi na društveni uticaj, a ne na druge njene aspekte (npr. finansijska, fizička). S obzirom na to, rezultati ove studije zapravo samo potvrđuju nalaz prikazan u kasnijem poglavlju, gdje je ustavljena negativna povezanost crte *Poštenje-poniznost* i oba ispitivana aspekta društvenog angažmana. Kako će već tamo biti rečeno, aspekt poniznosti – odnosno njegovog suprotnog pola – odgovoran je za datu vezu. Dakle, u većoj mjeri su društveno angažovani oni mladi koji žele da utiču na druge i koji

natprosječno vrednuju svoju ličnost, te žele druge da impresioniraju svojim uspjehom (vrijednost *Postignuće* odnosi se na taj aspekt). Na društveni angažman nadovezuje se vrijednost *Sigurnost* koja predstavlja želju da društvo/država budu adekvatno uređeni i osnaženi. Nemoguće je na osnovu dostupnih podataka zaključiti da li ova želja proizilazi iz objektivno-racionalnih potreba naše društvene stvarnosti ili ona odražava puku tendenciju ka konzervativnoj, desnoj ideološkoj orientaciji.

Osim sličnosti u korelacionoj strukturi političkog i društvenog učešća sa vrijednostima, uočene su i određene razlike koje se dijelom nadovezuju na prethodnu dilemu. Kao prvo, učesnici političkog života u nešto većoj mjeri cijene tradicionalne i religijske vrijednosti, što s jedne strane govori u prilog uočenom povišenom konzervativizmu unutar grupe političkih aktivnih, bar kada se radi o etničkim pitanjima. U djelimičnom kontrastu sa naprijed rečenim, stoji negativni efekat *Konformizma*, to jest nešto niže vrednovanje poslušnosti. Međutim, ovaj efekat je nastao u kontekstu regresione analize i izuzetno je nizak, što pokazuje i deskriptivni pregled podataka (npr. oko 12% ispitanika izražava nekonformizam među visoko aktivnima, dok je taj procenat oko 10% među politički neaktivnima; s druge strane, većina visoko političkih aktivnih visoko vrednuje poslušnost: njih 71% se saglasilo sa tim da ih tvrdnja o poslušnosti dobro opisuje, naspram 74% među neaktivnima). Takođe, smjer korelacije je saglasan sa većom prediktivnom snagom ego-usmjerenih vrijednosti *Moć* i *Postignuće*.

Suprotno spomenutim konzervativnim tendencijama unutar političkog aktivizma, građanski aktivisti su češće mladi koji su orijentisani ka liberalnijim individualnim vrijednostima, što podrazumijeva nešto izraženije vrednovanje nezavisnijih i uzbudljivijih života; a istovremeno češće obuhvata i želju da se pomaže drugima (69% izuzetno aktivnih se saglasilo sa tvrdnjom, dok je taj broj bio 50% među građanski neaktivnima). U kontekstu regresione analize, dobijen je i blagi negativni efekat religioznosti gdje je, primjera radi, među izrazito građanski aktivnim mladima 19% onih koji izuzetno vrednuju religioznost u vlastitim životima, dok je u grupi neaktivnih taj broj 24%. Dakle, radi se ponovo o neznatnom, ali logički saglasnom efektu.

Da ponovimo, možemo zaključiti da su naši najbitniji prediktori drugačiji od nalaza Vecchione-a i saradnika (Vecchione et al., 2015). Prepostavljamo da

barem dio objašnjenja leži u socioekonomskim i političkim razlikama između našeg i ispitivanih društava (većina država u kojima je izvođeno pomenuto istraživanje politički su stabilna visokoindustrializovana društva). To bi mogao biti razlog zašto je na našem uzorku dobijen obrazac korelacija koji više odgovara aktivistima desničarskih političkih ideologija (uporediti sa Caprara et al., 2017). Treba ipak imati na umu da su u studiji Vecchione-a i saradnika – kojom je ispitivana ukupna politička aktivnost bez obzira na ideološku orijentaciju – podaci bili potekli većim dijelom iz arhivskog istraživanja izvedenog tokom 2002. i 2003. godine, a da je dosta manji dio podataka prikupljen neposredno prije 2014. godine. U kontekstu nedavnih sociopolitičkih dešavanja, koja ukazuju na porast desničarskog populizma i polarizacije zapadnih društava (Greven, 2016), bilo bi zanimljivo provjeriti da li promjene vrijednosti prate i promjene opšte strukture korelacije sa građanskim i političkim učešćem.

Bez obzira na naprijed rečeno, veoma ohrabruje podatak da je *Univerzalizam* najviše isticana vrijednost među mladima u našem uzorku, pa i onima koji su politički aktivni. Naravno, dobijeni rezultat može biti plod metodske ograničenja (samoprocjena vrijednosti je podložna manipulaciji utiskom ili samozavaravanju), ali sasvim je moguće da se tu nalazi dio istine. Moguće je čak i da je tako visoka izraženost varijable – odnosno “efekat plafona” asimetrične distribucije rezultata – dovela do nepostojanja bitnijih korelacija sa građanskim učešćem. Naime, detaljniji pregled podataka pokazuje da su, među visoko politički aktivnima ($n = 133$), čak tri četvrtine onih koji tvrde da visoko ili veoma visoko vrednuju *Univerzalizam*. Naravno, buduća naučna istraživanja, a još mjerodavnije i buduće političke prilike, pokazaće u kojoj mjeri su ovi rezultati odgovarali istini.

LIČNI OPTIMIZAM I PESIMIZAM KAO PREDIKTORI DRUŠTVENOG UČEŠĆA

Uvod

Jednostavna, i vrlo često korištena definicija optimizma, kao individualne dispozicije, kaže da je to tendencija da se uopšteno vjeruje da će osoba doživjeti povoljne ishode u svom budućem životu (npr. Carver, Scheier, & Segerstrom, 2010). Iz takve definicije direktno slijedi da se pesimizam se može odrediti kao nešto potpuno suprotno, odnosno kao uopštena tendencija da se vjeruje u loša buduća životna scenarija. Uprkos tome, među ekspertima postoji dilema u vezi sa konceptualnim definisanjem ove varijable koje se tiče toga da li ovu varijablu treba tretirati kao jednodimenzionalnu (sa dva pola: optimizam i pesimizam) ili kao dva razdvojena, međusobno negativno povezana konstrukta, optimizam i pesimizam. Mada ovo zvuči logički zbumujuće, kako za laike, tako i za mnoge istraživače, zaista postoje raznorodni empirijski argumenti za dvodimenzionalni pristup (Benyamin, 2005; Chang, Maydeu-Olivares, & D'Zurilla, 1997; Herzberg, Glaesmer, & Hoyer, 2006; Hinz et al., 2017; Marshall, Wortman, Kusulas, Hervig, & et al, 1992; Ribeiro, Pedro, & Marques, 2012; Segerstrom, Evans, & Eisenlohr-Moul, 2011). Kao prvo, faktorsko-analitičke procedure pokazuju bolju saglasnost podataka dobijenih na različitim operacionalizacijama sa dvodimenzionalnim modelom. Uz to, u kontekstu tzv. superfaktorskih modela ličnosti, optimizam se teorijski i empirijski svrstava u prostor ekstraverzija–introverzija i ima osnovu u pozitivnom afektivitetu, dok je pesimizam bliži crti emocionalna stabilnost–labilnost i negativnom afektivitetu osobe. Konačno, u navedenim istraživanjima za neke eksterne varijable uočena je bolja kriterijska valjanost kada se optimizam i pesimizam tretiraju odvojeno. Mada postoje ekspertri koji smatraju da je teorijski opravdano optimizam i pesimizam tretirati kao jednu varijablu (Segerstrom et al., 2011), na osnovu naprijed navedenog, mi smo se odlučili za dvodimenzionalni pristup.

Kada je u pitanju odnos dispozicionog optimizma–pesimizma sa društvenim angažovanjem, pronašli smo vrlo mali broj istraživanja koja su istraživala veze između ovih varijabli. Uslaner (1998) i Schwabsky (2014) ustanovili su pozitivnu povezanost aspekata optimizma i građanskog učešća, barem kada su u pitanju

neki specifični aspekti angažovanja (npr. školski aktivizam). Iako se na osnovu njihovih rezultata čini da bi date korelacije mogle biti stabilne, mora se naglasiti da je i dalje otvorena teorijska dilema u vezi mehanizma iz kojih proističu te relacije. Dok Uslaner i saradnici (Uslaner, 1998; Uslaner & Brown, 2005; Uslaner & Conley, 2003) zasnavaju svoje prepostavke na sociopsihološkim varijablama – tvrdeći da je dejstvo optimizma na društveni angažman posredovano opštim povjerenjem koje osoba ima prema svom okruženju, a za šta dobijaju i empirijsku potvrdu u istraživanju Schwabsky (2014) – Mondak i Halperin (2008), pokušavaju objasniti datu relaciju putem crta ličnosti, pri čemu smatraju da je ekstraverzija ono što predisponira ličnost da bude istovremeno i optimističnija i društveno angažovanija. Nadalje, konkretno političko angažovanje se spominje u istraživanjima Uslaner-a i saradnika, međutim veza sa optimizmom čini se nestabilnjom nego što je to slučaj za opštiji građanski aktivizam. Obrazloženje za to moglo bi se naći u hipotezi da politički aktivizam ne podrazumijeva opšte povjerenje prema zajednici, nego partikularizovano povjerenje ka grupi kojoj osoba pripada.

U našem istraživanju nismo bili primarno zainteresovani za rasvjetljavanje ove hipotetičke veze, jer je prvo potrebno potvrditi da sama veza postoji. Uz to, željeli smo ispitati i to kakva je distribucija optimizma–pesimizma među mladima. Prepostavili smo da su – uprkos generalno gledano negativnim socioekonomskim okolnostima – mladi ljudi mahom optimistični zahvaljujući dobi u kojoj se nalaze, u kojem se životni ciljevi i uloga u društvu tek formiraju. Na osnovu malog broja relevantnih istraživanja, očekivali smo da dispozicioni optimizam pozitivno korelira sa građanskim učešćem, te da je – shodno hipotezi o partikularnom povjerenju – ta korelacija slabija kada je u pitanju političko učešće.

Rezultati

Kako je već naglašeno, u našoj bateriji instrumenata upotrijebili smo dvije skale – jednom je procjenjivan lični optimizam, a drugom lični pesimizam. Očekivano, distribucije ovih varijabli vidno su asimetrične, što je konkretno značilo da natpolovičan broj mlađih sebe svrstava među optimistične, odnosno nisko pesimistične. Ipak, postoji i značajan broj ispitanika koji se nalazi na sredinama

ovih skala, što pokazuje umjerenu izraženost mjerenih varijabli, te je tu i 26,3% ispitanika koji bi se mogli svrstati među sklone pesimizmu (samo njih 8,6% izraženo niskog optimizma). Korelacija između ove dvije varijable jeste negativna, ali tek umjerenog intenziteta ($r = -.36$, $p < .001$, $95\%CI [-.31, -.41]$). Dati rezultat opravdava njihovo tretiranje kao dvije različite varijable, a ne kao dva pola jedne dimenzije. S obzirom na ovaj nalaz, i u narednim analizama odvojeno smo tretirali optimizam i pesimizam.

Analize su pokazale da su obje varijable povezane sa građanskim, ali ne i sa političkim učešćem. Konkretno, korelacije sa političkim učešćem su, u praktičnom smislu, jednake nuli (optimizam: $r = .04$, $p = .24$, $BF_{01} = 12.9$; pesimizam: $r = .02$, $p = .62$, $BF_{01} = 23.0$). S druge strane, za optimizam smo dobili ubjedljive dokaze o njegovoj pozitivnoj povezanosti sa građanskim učešćem ($r = .12$, $p < .001$, $95\%CI [.06, .18]$, $BF_{10} = 73.8$), dok je korelacija pesimizma i građanskog učešća bila slabija ($r = -.08$, $p = .012$, $95\%CI [-.02, -.14]$, $BF_{10} = 0.92$). Kada se koristi regresioni pristup, dodavanje varijable pesimizam nije doprinijelo boljoj prediktivnosti modela. Sam optimizam predviđa 1,4% građanskog učešća, a dodavanjem pesimizma dobija se pomak od tek 0,2%, što predstavlja statistički neznačajan porast ($p = .23$).

Na kraju, u sklopu razmatranja dimenzionalnosti konstrukta optimizma, interesantno je to da nisu dobijene korelacije između optimizma i zabrinutosti za ličnu budućnost u sredini u kojoj mladi žive ili zabrinutost za budućnost naroda (oba koeficijenta korelacija su bila niža od .03), dok su sa pesimizmom dobijene vidne korelacije (lična budućnost: $r = .23$, $p < .001$; budućnost naroda: $r = .25$, $p < .001$).

Diskusija

Cilj ovog dijela istraživanja je bio ispitati odnos između ličnog optimizma–pesimizma mladih i društvenog učešća. Naši rezultati pokazuju da su mladi pretežno optimistični, te da izraženost optimizma–pesimizma nije povezana sa političkim angažmanom mladih, ali da postoji veza slabijeg, ali nezanemarivog intenziteta sa građanskim angažmanom. Dakle, optimističniji mladi češće su građanski aktivni.

Kada je u pitanju objašnjavanje dobijene korelacije, nameću nam se dva moguća mehanizma. Kao prvo, vjerovatnim izgleda da je za građanski aktivizam poželjno da osoba ima generalni stav prema budućnosti kao svjetloj – bez obzira na percepciju trenutnih okolnosti – te da je takva dispozicija vodi ka aktivizmu. U prilog ovome govori i očekivana korelacija koju smo dobili između optimizma i ekstraverzije, kao jedne od bazičnih crta ličnosti koja obuhvata i generalni aktivitet i energičnost osobe ($r = .37$, $p < .001$). Istovremeno, dobijene su podjednake vrijednosti korelacija ekstraverzije i optimizma sa građanskim učešćem, te uzimajući u obzir da je korelacija između ekstraverzije i optimizma tek umjerena, isključena je mogućnost potpune medijacije, odnosno potpunog objašnjenja veze optimizma i učešća putem ekstraverzije (vidjeti sljedeće poglavlje o problemima mjeranja i efektima crta ličnosti na društveni angažman). Iz tog razloga, dobijaju na značaju i drugi mogući mehanizmi, od kojih bi jedan bio da građanska angažovanost, kroz osjećanja samoefikasnosti i smislenosti sopstvenih akcija, doprinosi rastu ili održavanju opšteg optimističnog stava prema životu. Nažalost, anketna priroda istraživanja nije nam dopustila da se takav mehanizam u potpunosti provjeri ovim istraživanjem.

Za razliku od građanskog učešća, korelacije sa političkim angažmanom su praktično nepostojeće. Drugačije rečeno, politički aktivni i politički neaktivni mladi ne razlikuju se u pogledu njihovih temeljnih dispozicija prema budućnosti, uprkos činjenici da građansko i političko učešće međusobno koreliraju. Dakle, očito je da različiti motivi navode mlade na uključenost u ova dva segmenta društvenog života (o čemu se više raspravljalo i u prethodnim poglavljima). Primjera radi, podsjetićemo na ovom mjestu da i cinizam prema društvenim aktivnostima negativno korelira sa građanskim aktivizmom, a da ostvaruje zanemarive korelacije sa političkom aktivnošću. Moglo bi se zaključiti da je među politički aktivnim nešto veća raznolikost motiva, generalnih stavova i ličnosnih dispozicija, a što će biti jasno vidljivo i iz narednih poglavljja (analiza efekata crta ličnosti i bazičnih vrijednosti). Sve u svemu, navedena grupa varijabli u nešto većoj mjeri predviđa građanski u odnosu na politički angažman.

Na ovom mjestu potrebno je naglasiti da je varijabla pesimizma bila nešto slabije operacionalno definisana od optimizma, te da bi to mogao biti razlog za ostvarivanje nešto nižih korelacija sa građanskim angažmanom. Ne samo da je dobijena niža interna konzistentnost skale (mada u principu, to za skraćene upitnike može biti i prednost ukoliko teorijska varijabla ima širi obuhvat), nego

se čini da su problematični neki aspekti tvrdnji: postojanje dvostrukе negacije "Stvari se nikad ne odvijaju kako ja želim" i upotreba odrednice *rijetko* u samoj tvrdnji "Rijetko očekujem da će se dogoditi nešto dobro", što je moglo da zbuni pojedine ispitanike. Iz tog razloga, za buduća istraživanja preporučujemo odabir neke druge skale pesimizma. Bez obzira na navedeno, različite korelacije optimizma i pesimizma, sa zabrinutošću za sopstvenu sudbinu i sudbinu naroda, uvjeravaju nas da postoji prednost razdvojenog posmatranja optimizma i pesimizma – te da uprkos spomenutim manama skale pesimizma, ova empirijska potvrda može se posmatrati kao poseban doprinos našeg istraživanja.

Nakon što je utvrđeno da povezanost optimizma i građanskog učešća postoji, skrenuli bismo pažnju na to da postoje nalazi o efektima manipulacija nivoom optimizma kao stanja na različite aspekte funkcionalisanja (Peters, Flink, Boersma, & Linton, 2010) i promjene ličnosne dispozicije (Meevissen, Peters, & Alberts, 2011). Bilo bi interesantno izvesti istraživanje kojim bi se ispitao eventualni efekat takvih intervencija na spremnost na društveni angažman. Ovo bi posebno imalo smisla izvesti u školskom kontekstu, kada se raspravlja o pitanjima od interesa zajednice.

CRTE LIČNOSTI KAO PREDIKTORI DRUŠTVENOG ANGAŽMANA

Uvod

Jednostavna definicija kaže da su crte ličnosti karakteristični obrasci mišljenja, osjećanja i ponašanja (Funder, 2013, str. 135). Ta definicija često se nadograđuje nešto detaljnijim opisivanjem relevantnih uzroka i manifestacija, pa bi u tom slučaju glasila: "Crte ličnosti su neuropsihološke strukture koje uzrokuju relativno trajne, automatizovane obrasce misli, osjećanja i ponašanja koji teže da se manifestuju na određene načine u određenim okolnostima" (prema Jackson, Hill & Roberts, 2012, str. 746). Od osamdesetih godina prošlog vijeka naovamo, paradigma suštinskih crta ličnosti – kojom se postulira manji broj obuhvatnih crta koje u zadovoljavajućoj mjeri opisuju osobu – postaje dominantna paradigma unutar čitave psihologije ličnosti i ostaje to sve do danas. Daleko najveću popularnost je postigao model Velikih pet, koji kao bitne izdvaja sljedeće crte: *Ekstraverzija, Neuroticizam* (poznat i kao emocionalna labilnost), *Savjesnost, Prijatnost* i *Otvorenost za iskustva*. Ovaj model svoju popularnost može zahvaliti, kako ogromnom broju istraživanja širom svijeta koja u velikoj mjeri potvrđuju da se ličnosni pridjevi grupišu u pet navedenih klastera, tako i velikom broju istraživanja koja su pokazala prediktivnost ovog modela u različitim životnim aspektima (npr. pregled daje Funder, 2013, str. 226).

Uprkos indikacijama o univerzalnosti modela Velikih pet, tokom prošle decenije je na popularnosti i ugledu dobio šestofaktorski model ličnosti, poznat pod engleskim akronimom HEXACO. Najveća novina ovog modela je uvođenje nove crte ličnosti, *Poštenje-poniznost* (vidjeti Ashton & Lee, 2008), koja se mahom odnosi na razlike vezane za narušavanje moralnih načela prilikom saradnje sa drugima, i blaga adaptacija još dvije crte ličnosti (npr. *Neuroticizam* se u HEXACO modelu naziva *Emocionalnost* i ne obuhvata facet koji se odnose na ljutnju, ali zato obuhvata facet sentimentalnosti; Ashton, Lee, & de Vries, 2014). HEXACO model je takođe naišao na leksičke potvrde u kros-kulturalnim istraživanjima (Ashton et al., 2006; Lee & Ashton, 2008), kao i na potvrde

povećane kriterijske valjanosti u odnosu na Velikih pet (za pregled vidjeti Ashton, Lee, & de Vries, 2014).

Paralelno sa uvođenjem *Poštenja–poniznosti* u okvir superfaktorskih teorija ličnosti, na značaju je dobila i konceptualizacija socijalno neprihvatljivih ličnosnih obrazaca, poznata pod imenom Mračna trijada. Radi se o subkliničkoj grupi konstrukata koja obuhvata *Narcizam* (samozavaravajuće osjećanje superiornosti), *Makijavelizam* (manipulativan odnos prema drugima) i *Psihopatiju* (impulsivno traženje senzacija praćeno sniženom sposobnošću em-patijske i straha) (Paulhus & Williams, 2002). Pregled različitih operacionalizacija i velikog broja istraživanja koja su utvrdila korelacije Mračne trijade sa različitim domenima funkcionalisanja, daju Furnham i saradnici (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013). Povezanost HEXACO modela i Mračne trijade sažimaju Lee i Ashton (Lee & Ashton, 2014) koji tvrde – i za to prikazuju i empirijske dokaze – da u načelu Mračna trijada predstavlja opozitni pol Poštenja-poniznosti i da su upravo nedostaci Velikih pet doveli do njihove pojave i težnje da se on adekvatno dopuni.

Kada su u pitanju relacije crta ličnosti i društvenog učešća, postoji relativno bogata empirijska literatura. Teorijske osnove i pregled ranijih istraživanja – mahom proisteklih iz modela Velikih pet – prikazuju radovi Mondak-a i saradnika (Mondak & Halperin, 2008; Mondak, Hibbing, Canache, Seligson, & Anderson, 2010). Nakon njih, objavljeni su još neki radovi koji su Velikih pet direktno povezivali sa stranačkom identifikacijom (npr. Bakker, Hopmann, & Persson, 2015; Vecchione et al., 2011). Međutim, u nedavnom istraživanju, Chirumbolo i Leone (2010) nalaze da HEXACO svojom prediktivnošću nadilazi prediktivnost Velikih pet kada je u pitanju ideološka orientacija glasača, dok Kajonious i Daderman (2014) dolaze do istog zaključka kada je u pitanju predikcija liberalnih vrijednosti. Oba ova rada ističu dodatu vrijednost crte *Poštenje-poniznost* (ili posredno, crta Mračne trijade) koja predstavlja proaktivnu stranu odnosa pojedinca prema postupcima od interesa za zajednicu, za razliku od crte *Prijatnost* koja se vidi kao osnova reaktivnih postupaka (Hilbig, Zettler, Leist, & Heydasch, 2013).

Na osnovu nalaza iz pomenutih studija, predviđali smo da bi značajni pozitivni korelati društvenog učešća mogli biti *Ekstraverzija*, *Otvorenost za iskustva* i *Emocionalnost* (suprotan pol od *Emocionalne stabilnosti*), negativni korelat bi

mogla biti *Savjesnost*, dok za *Prijatnost* nismo očekivali bitne korelacijske. Takođe, očekivali smo da *Poštenje-poniznost* (negativno) i crte Mračne trijade (pozitivno) koreliraju sa političkim učešćem, ali ne i građanskim učešćem.

Rezultati

Prediktivnost HEXACO crta ličnosti

Kako Tabela 20 pokazuje, i u slučaju političkog i u slučaju građanskog učešća, postoje blage korelacijske sa crtama ličnosti iz HEXACO domena. Ukupno gledano, prosječne korelacijske su nešto veće za građansko učešće ($r = .10, p < .001$), nego za političko učešće ($r = .06, p < .01$). Vidljivo je da su dvije HEXACO crte ličnosti, *Ekstraverzija* i *Poštenje-poniznost*, sistematski korelati u oba slučaja; ekstravertnije osobe, kao i one osobe koje sebe doživljavaju manje poštenim-poniznim, teže da budu angažovanije u ovim aspektima društvenog života. Uz navedeno, pojavljuju se i pozitivni efekti *Otvorenosti za iskustva*, te *Savjesnosti*; naročito u pogledu građanskog učešća, gdje *Otvorenost* predstavlja i crtu ličnosti sa najizraženijom korelacijom ($r = .19, p < .001, 95\%CI [.13, .25]$). U slučaju političkog učešća, korelacijske *Otvorenosti* i *Savjesnosti* su pozitivne, mada izuzetno niske, uslijed čega ne dostižu ni uobičajene kriterije statističke značajnosti. Ipak, postoje neki indikatori diferencijalnog efekta pola u slučaju korelacija *Otvorenosti* i političkog učešća. Naime, među mladićima, korelacija je dosegla vrijednost $.11$ ($p = .02, 95\%CI [.02, .19]$), dok je ta korelacija u slučaju djevojaka gotovo nepostojana i iznosi $-.04$ ($p = .39, 95\%CI [-.12, .05]$).

Tabela 20: Korelacije HEXACO crta ličnosti sa građanskim i političkim učešćem.

<i>HEXACO crte ličnosti</i>	<i>Građansko učešće</i>	<i>Političko učešće</i>
Poštenje-poniznost	-.09**	-.10**
Emocionalnost	-.01	-.03
Ekstravertnost	.11***	.10***
Prijatnost	.05	.02
Savjesnost	.11***	.05
Otvorenost za iskustva	.19***	.02

Napomena. ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Analizu smo nastavili primjenjujući regresionu analizu kojom se kontroliše efekat međusobne koreliranosti prediktora na ukupno objašnjavanje varijanse ishodišnih varijabli. Takođe, znajući da su starost i pol varijable stope u vezi i sa ishodišnim varijablama (naročito sa političkim učešćem) i sa crtama ličnosti (starosne razlike prikazuju Lucas & Donnellan, 2009; polne razlike prikazuju Schmitt, Realo, Voracek, & Allik, 2008), zadatak regresione analize je bio i da statistički kontroliše eventualni efekat polnih razlika na datu vezu. Nadalje, s obzirom na izuzetno asimetričnu distribuciju raspodjela varijabli učešća i prirodu tih varijabli, kao apsolutno brojivih događaja – postojali su razlozi za korištenje generalizovanog linearног modela sa negativno binomnom link funkcijom, umjesto uobičajene linearne regresije sa normalnom link funkcijom. Budući da su sprovedene analize dale podjednake rezultate u pogledu izdvajanja značajnih regresionih koeficijenata, rezultati u Tabeli 21 predstavljaju rezultate dobijene za linearni regresioni model.

Tabela 21: Regresione analize povezanosti HEXACO crta ličnosti i društvenog učešća.

Varijable	Građansko učešće		Političko učešće	
	β	sr	β	sr
Poštenje-poniznost	-.13***	-.12	-.11***	-.10
Emocionalnost	.00	.00	-.01	-.01
Ekstravertnost	.09**	.09	.09**	.09
Prijatnost	.02	.02	.02	.02
Savjesnost	.09**	.09	.06	.06
Otvorenost za iskustva	.19***	.19	.03	.03
Ženski pol ^a	-.05	-.04	-.13***	-.12
Godine starosti ^a	.08**	.08	.15***	.15
R^2	.08***		.06***	

Napomene. ^aVarijable unesene u prvom koraku hijerarhijske regresije. β = standardizovani regresioni koeficijenti. sr= semi-parcijalni koeficijent korelacije sa kriterijskom varijablom. ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Kada je u pitanju političko učešće, vidljivo je da su starost i pol najsnažniji prediktor, kao i da su *Ekstraverzija* (pozitivno) i *Poštenje-poniznost* (negativno) ostali statistički značajni prediktori. Novost je da je *Savjesnost* skoro dospjela nivo statističke značajnosti. Analiza prostih korelacija pokazuje da u slučaju ove varijable efekat jeste pozitivan unutar oba pola (muški $r = .05$, ženski $r = .08$) i da se on blago pojačava u kontekstu drugih varijabli. Sveukupno gledano, procenat objašnjenje varijanse je relativno nizak i iznosi $R^2 = .06$ sa svim prediktorima, a nezavisno od pola i starosti, crte ličnosti predviđaju samo 2% dodate varijanse.

S druge strane, pol ne igra ulogu kada je u pitanju građanski aktivizam i procenat preklopljene varijanse, kojem jedinstveno doprinose crte ličnosti, dosta je viši, $\Delta R^2 = .07$, $p < .001$. Pritom, održali su se statistički efekti *Otvorenosti*, *Poštenja-poniznosti* (negativno), *Esktraverzije* i *Savjesnosti*. Konačno, analiza prostih korelacija pokazala je dosljedno slične obrasce korelacija (smjer i snaga) unutar oba polna poduzorka.

Prediktivnost Mračne trijade

Prethodna analiza je pokazala da uz osobine ličnosti koje pripadaju domenu Velikih pet, crta *Poštenje-poniznost* zaista pokazuje zanimljivu povezanost sa ispitivanim društvenim angažmanima. Dakle, dobili smo i empirijsku potporu za raniju odluku o istraživanju eventualnog prediktorskog efekta izraženosti "mračnih" crta ličnosti. U tu svrhu smo koristili iste statističke tehnike kao i u slučaju HEXACO crta ličnosti: korelacionu analizu, praćenu regresijom.

Tabela 22: Korelacije crta Mračne trijade sa građanskim i političkim učešćem.

<i>Crte Mračne trijade</i>	<i>Građansko učešće</i>	<i>Političko učešće</i>
Makijavelizam	-.02	.07*
Psihopatija	-.03	.01
Narcizam	.02	.06*

Napomena. * $p < .05$.

Iz Tabele 22 je vidljivo da su korelacije sa ishodišnim varijablama ovog puta još niže i da je nivo značajnosti dostignut samo kada su u pitanju veze sa političkim angažmanom. Podjednake pozitivne korelacije ostvaruju *Narcizam* i *Makijavelizam* i njihov efekat se zadržava unutar oba polna poduzorka. Međutim, radi se o vrlo niskom intenzitetu povezanosti što naročito jasno pokazuju regresioni modeli u kojima pol i starost nisu uvršteni kao prediktori: objašnjava se tek 1,0% varijabiliteta političkog učešća, dok je za građansko učešće procenat bliži 0. Nadalje, u slučaju političkog aktivizma, kada se u prvom koraku hijerarhijske regresione analize uvrste pol i starost, doprinos ovih varijabli postaje tek marginalno značajan.

Tabela 23: Regresione analize povezanosti crta Mračne trijade i društvenog učešća.

Varijable	Građansko učešće		Političko učešće	
	β	sr	β	sr
Makijavelizam	-.02	-.12	.07	.06
Psihopatija	-.03	.00	-.03	-.02
Narcizam	.03	.09	.04	.04
Ženski pol ^a	-.03	-.04	-.12***	-.12
Godine starosti ^a	.07*	.08	.14***	.14
<i>R</i> ²	<i>.01</i> **		<i>.04</i> ***	

Napomene. ^aVarijable unesene u prvom koraku hijerarhijske regresije. β = standardizovani regresioni koeficijenti. sr = semi-parcijalni koeficijenti korelacija sa kriterijskom varijablom. * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Dakle, kada je u pitanju građanski aktivizam, vidljivo je da niti proste korelacije, niti regresiona analiza, ne pokazuju doprinos crta Mračne trijade objašnjenju varijabilnosti. Istina, korelacijske razdvojene po полу pokazuju diferencijalni efekat za varijablu *Narcizam* gdje ova varijabla postaje pozitivna i statistički značajna u slučaju muških ispitanika ($r = .10$, $p = .032$, 95%CI [.01, .18]). Ipak, ovaj obrazac korelacija samo manjim dijelom objašnjava ranije dobijenu negativnu korelaciju između *Poštenja-poniznosti* i građanskog učešća.

Diskusija

Ovim dijelom istraživanja htjeli smo utvrditi u kojoj mjeri crte ličnosti stoje u vezi sa političkim i građanskim angažmanom mladih. Ukratko rečeno, efekti

koje smo dobili u ovoj analizi su niski i efekti nekih drugih varijabli uključenih u naše istraživanje objašnjavaju veći procenat varijanse društvenih angažmana. Međutim, efekti crta ličnosti – iako nisu ključni – postojani su i imaju svoje utemeljenje kako u logičko-teorijskim razmatranjima, tako i u ranijoj empirijskoj literaturi.

Tako, na primjer, ne čudi da se *Ekstraverzija* u oba slučaja pokazala kao bitan pozitivan prediktor. Sasvim je logično da su društveno angažovanije osobe one koje gratifikaciju nalaze u spoljašnjoj realnosti i koje više vrednuju komunikaciju sa drugima u svom okruženju. Može se dodatno prepostaviti da *Ekstraverzija* postaje naročito bitan ličnosni faktor u zrelijim etapama društvenog angažovanja, kada osoba preuzima liderske pozicije, gdje je neophodna veća doza energičnosti i interpersonalnih aktivnosti, usljud zahtjeva stalne grupne dinamike.

Na efekte *Ekstraverzije* nadovezuje se postojan negativan efekat *Poštenjaponiznosti*, mada on traži nešto više objašnjenja. Kao prvo, suprotno laičkim prepostavkama, nismo našli potvrdu da je aspekt poštenja ono što predviđa politički angažman; prije će biti da su i za građanski i za politički angažman bitniji drugi aspekti ove široke dimenzije koji se tiču vrednovanja svoje ličnosti. Na to nam ukazuju, kako pojedinačne korelacije dvije stavke kojima je crta operacionalizovana (samo je stavka kojom se procjenjuje Poniznost bila negativno povezana sa kriterijskim varijablama), tako i korelacije sa crtama Mračne trijade. Naime, naši rezultati pokazuju da među angažovanijim mladim osobama postoji blaga tendencija ka narcističkim sklonostima – koje se svode na veće cijenjenje sebe – i makijavelističkim sklonostima – tendencijama da se drugim osobama upravlja u cilju ostvarenja ciljeva koje osoba smatra za bitne. U datom kontekstu se ove crte ličnosti čak ne čine nekonstruktivnim, nego razumnim. U društvene aktivnosti se nešto češće uključuju osobe koje sebe vide kao važne, sposobne i u svojim postupcima su spremne da upravljaju drugim ljudima kojima treba njihovo vođstvo. Na ovom mjestu možemo prepostaviti da je interakcija sa vrijednosnim orientacijama osobe ono što u budućnosti vodi društveno angažovane osobe ili ka koruptivno-materijalističkom ili ka misionarsko-idealističkom djelovanju.

Efekat *Savjesnosti* je u slučaju kako političkog, tako i građanskog angažovanja, veoma mali, ali prisutan. Plauzibilno je objašnjenje da se osobe koje u vlastitom

životu pokazuju tendenciju ka organizovanijem djelovanju, usmjerenom na buduća postignuća, više uključuju u aktivnosti koje će uticati na uređivanje predviđljivije budućnosti, kako za njih same, tako i za njihovo društveno okruženje. Dobijeni nalaz je suprotan onome što je dobijano u istraživanju Mondaka i saradnika (Mondak et al., 2010) gdje je dobijena negativna korelacija *Savjesnosti* i političkog i građanskog učešća. Međutim, kako i sami autori obrazlažu u tom istom radu, može se pretpostaviti moderatorski efekat percipirane važnosti aktivnosti na vezu između savjesnosti i angažmana. Naime, savjesnije osobe teže da se više posvete poslu i porodici i da isključe manje važne aktivnosti iz svojih života; međutim, ako percipiraju građansku angažovanost kao bitnu, onda su savjesne osobe predane angažmanu. Dvije stvari govore u prilog ovoj moderatorskoj hipotezi na našem uzorku. Kao prvo, ispitanici su bili mlade osobe koje, u prosjeku gledano, imaju nešto manje obaveza porodične i poslovne prirode (pogotovo osobe koje nisu u procesu školovanja, niti su zaposlene puno radno vrijeme), i koji onda mogu da ulože vrijeme i energiju u društveni angažman. Drugo, uređenje socio-ekonomskih prilika u našoj državi može se vidjeti kao važan cilj u koji vrijedi uložiti trud kako bi se došlo do bolje budućnosti. Sve u svemu, na osnovu veličine efekta, jasno je da *Savjesnost* nije presudan faktor, ali se pokazuje da postoji tendencija povezanosti.

Slučaj sa *Otvorenosću za iskustva drugačiji* je od ostalih. Naime, kada je u pitanju građansko učešće, ova varijabla se izdvaja kao najbitnija među HEXACO crtama. Ovaj nalaz ne čudi, budući da se pod *Otvorenosću* podrazumijevaju i tendencije da se bude nekonvencionalan, te intelektualno radoznao i inventivan, što podrazumijeva i spremnost da se osoba upusti u nove aktivnosti. Ovom korelacijom se upotpunjuje i nalaz ranijih istraživanja o efektima ličnosti na građansko učešće usmjereni ka promjeni postojećih stanja unutar organizacije (eng. change-oriented citizenship), sažetih u meta-analizi Chiaburu i saradnika, gdje je takođe *Otvorenost* bila najsnažniji korelat među crtama Velikih pet (Chiaburu, Oh, Berry, Li, & Gardner, 2011, Tabela 3). Karakter ponašanja koja smo ispitivali u našem istraživanju (rješavanje problema u zajednici) upravo odražava usmjerenošć ka postizanju promjene u društvenim okvirima. Zanimljivo je da je među muškim ispitanicima – koji su u prosjeku nešto politički aktivniji nego ženski ($d = 0.27, p < .001$) - *Otvorenost* bila značajan prediktor i političkog angažmana. Razložno je pretpostaviti da i u tom slučaju

vizija "popravljenog" društva može igrati ulogu motivisanja za bavljenje politikom, međutim ostaje nejasno da li je ovo zaista iz nekog razloga vezano samo za mladiće ili je tek plod greške uzorkovanja.

Za dvije ispitivane crte ličnosti unutar HEXACO modela nismo dobili značajne efekte. Laički gledano, crta *Prijatnost* bi mogla ležati u osnovi građanskog angažovanja i mi smo zaista dobili marginalno značajni rezultati u pozitivnom smjeru ($r = 0.05$, $p = .074$). Međutim, izvjesno je da individualna *Prijatnost* zasigurno nije bitan pokretač mlade osobe ka društvenom angažmanu, što je u opštem skladu sa nalazima iz literature (Mondak et al., 2010). S druge strane, za *Emocionalnost* su dobijeni nulti efekti, čak i kada se oni razmatraju u kontekstu pola ispitanika. Ovo je dijelom iznenađujuće, jer su neki nalazi u literaturi ukazivali na eventualni efekat emocionalne stabilnosti na povećanu tendenciju društvenog angažmana (Chiaburu et al., 2011). Možemo prepostaviti da u našem kontekstu emocije svakako da igraju ulogu u uključenju u društvene aktivnosti, ali je nakon ovih rezultata očito da za to nisu presudne individualne crte ličnosti koje se odnose na njihovo prerađivanje i kontrolisanje.

Da sumiramo: Šta smo to saznali o crtama ličnosti mlađih koji su politički i građanski (ne)aktivni? Kao prvo, čini se da uticaj ličnosti nije tako veliki u mlađalačkom dobu, ali da ipak postoje neki dispozicioni faktori. Konkretno, ekstravertnije osobe i oni mlađi koji sebe vide bitnjim od drugih, teže da budu društveno aktivniji u ispitivanim kontekstima. Pritom, postojaće veće šanse da se mlađi priključe različitim građanskim aktivnostima ukoliko su otvoreniji za nova iskustva i savjesniji.

Ovi nalazi imaju nekoliko bitnih ograničenja, od kojih je najvažnije ono koje se tiče načina na koji smo procjenjivali crte ličnosti. Kako je još u metodskoj sekciji ove knjige naglašeno, postojala je dilema da li je bolje baviti se samo malim brojem teoretskih prediktora ili istražiti što je veći broj njih, ali sa sviješću da takvo istraživanje ima prvenstveno eksploratorne zadatke. Mi smo se odlučili za drugi pristup i samo u kontekstu ispitivanja crta ličnosti smo ispitali izraženost čak devet crta ličnosti (šest iz HEXACO domena i tri iz domena Mračne trijade). Ovo je podrazumijevalo uključivanje malog broja stavki – ukupno 15. One jesu izvedene empirijskim postupcima kojima su održane visoke korelacije sa skalamama koje bi imale ukupno 112 stavki, ukoliko bi se koristile pune verzije

upitnika iz kojih su stavke izdvojene, međutim jasno je da su postupkom skraćivanja neki aspekti dobre procjene izostavljeni.

Na primjer, postavlja se pitanje zastupljenosti faktora nižeg reda unutar crta ličnosti, koje predstavljaju faktore koji bi teoretski mogli imati diferencijalni efekat na društveno angažovanje. Naime, sa samo dva pitanja nemoguće je ispitati različite facete crta ličnosti čiji se broj najčešće kreće između četiri i šest, a to bi, primjera radi, za *Ekstraverziju* u okviru NEO-PI-R operacionalizacije (Costa & McCrae, 1992) bili *Druželjubivost, Toplina, Asertivnost, Aktivitet, Traganje za uzbudjenjima, Pozitivna emocionalnost*. Drugo bitno pitanje odnosi se na bitno smanjenu diskriminativnost skala, što je plod korištenja tek jedne ili dvije stavke po skali, što za posljedicu značajno snižava mogućnosti dobijanja intenzivnijih korelacija. Treća zamjerka našem pristupu odnosila bi se na korištenje samoprocjene kao jedinog metoda procjene crta ličnosti. Poznato je da samoprocjena ličnosti nije idealno rješenje i da je potrebno – kada god je to moguće – dopuniti takve podatke drugim metodama procjene (npr. procjena drugih, objektivni testovi, posmatranje, dnevničke studije). Nažalost, u našem slučaju za to nisu postojale mogućnosti. Konačno, uz zamjerke koje su vezane za mjerjenje crta ličnosti, mora se ponovo naglasiti da smo mi ovim istraživanjem razmatrali isključivo opšte aspekte političkog i građanskog djelovanja, a da se nismo bavili ideološkim pozicijama, što je često prisutno u istraživanjima slične tematike kada se crte ličnosti pokazuju i kao snažniji prediktori.

Bez obzira na gore navedeno, vjerujemo da naše istraživanje predstavlja značajan doprinos razumijevanju političkog i građanskog života mladih u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, ali i šire. Kao prvo, ono predstavlja jedno od još uvijek rijetkih istraživanja na globalnom nivou koje ispituje vezu između političkog i građanskog angažmana i crta ličnosti iz HEXACO domena i domena Mračne trijade. Drugo, ovo svakako spada među najranija istraživanja u Bosni i Hercegovini i regionu koja su uključila date modele crta ličnosti u vezu sa aktivizmom. Treće, izuzetno je zanimljivo da su neki nalazi ranijih svjetskih istraživanja koja su koristila srođni, petofaktorski model ličnosti potvrđeni, ali ta slika nije potpuno preslikana unutar našeg konteksta. Na kraju, naši rezultati dolaze u vrijeme novih globalnih trendova, u kojima se naglašava korisnost podataka o ličnosti na povećanje opšteg učešća u društvenim pitanjima od političkog i građanskog značaja, a što je prepostavka istinito demokratskog i otvorenog društva.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Našim istraživanjem pokušali smo identifikovati faktore koji su povezani sa društvenim učešćem mlađih, koje je manifestovano kroz građanski i politički angažman. U prethodnim poglavljima predstavili smo i interpretirali rezultate kvantitativno-kvalitativnog istraživanja koji ukazuju na sijaset situacionih, psiholoških, socijalnih, ekonomskih i demografskih odrednica ovog fenomena.

Prije nego što krenemo u razmatranje implikacija naših rezultata, još jednom ćemo naglasiti da je izuzetno teško jednim istraživanjem procijeniti zastupljenost bilo koje pojave u određenoj populaciji, jer rezultati direktno zavise od reprezentativnosti uzorka. U našem istraživanju, uzorak je po brojnim kriterijima (npr. veličina uzorka, pol, uzrast, zaposlenost) oslikavao populaciju mlađih. Međutim, kao što smo već naveli u opisu metoda, određen broj mlađih građanskih i političkih aktivista je ciljano obuhvaćen uzorkom, a sve sa svrhom dobijanja kvalitetnijih podataka o korelatima društvenog učešća. Zbog toga dobijene rezultate o zastupljenosti građanskog i političkog učešća treba sa oprezom generalizovati na cijelu populaciju mlađih. Uprkos navedenim organičenjima, smatramo da su dobijeni rezultati korisni i zanimljivi, te da u velikoj mjeri oslikavaju generalni odnos mlađih prema društvenom učešću.

Kao prvo, uvjerenja o građanskoj djelotvornosti su prilično ohrabrujuća. Na primjer, oko 81% mlađih smatra da udruženi građani mogu kreirati promjene u zajednici, a njih 53,2% smatra da to mogu i pojedinci. Ovo ukazuje da među mlađima postoji određena svijest o sopstvenim pravima i mogućnostima. Međutim, čini se da ovaj entuzijazam kod velikog broja mlađih ostaje na nivou stavova, ne i ponašanja. Značajno manji udio mlađih je učlanjen u građanske (oko 22%) i političke organizacije (oko 10%), dok je učešće u nekim konkretnim akcijama (npr. humanitarnim, ekološkim) nešto veće, doseže i 50%. Problem je to što je kod velikog broja mlađih učešće u tim akcijama sporadično i kratkog daha. Šta sve određuje i ograničava hroničnije građansko i političko učešće mlađih? Mnogo je mogućih objašnjenja, a svako poglavje iz rezultata je dodavalo nove kockice u ovaj složeni mozaik.

Korelati društvenog učešća mladih

Postoji nekoliko faktora koji su u literaturi, a i u našem istraživanju, jasno povezani sa društvenim učešćem, a to su doživljaj političke samoefikasnosti, nivo političkog znanja i zainteresovanosti za politiku. Međutim, njihova ukupna izraženost u uzorku nije na zavidnom nivou, što se reflektuje i na manju potrebu i želju za društvenim učešćem. Osobe koje ne razumiju društveni i politički sistem, te procedure i mehanizme po kojima on funkcioniše, imaju i manji osjećaj građanske odgovornosti, a onda i učešća. Brojna su istraživanja koja ukazuju na uzajamnu spregu spomenutih varijabli (Jennings & Stoker, 2004; Galston, 2001; Torney-Purta, Wilkenfeld, & Barber, 2008; Verba et al., 1975).

Nadalje, dio objašnjenja je povezan sa godinama mladih i onim šta one nose sa sobom. U ovoj razvojnoj fazi mladi najviše vremena provode unutar porodica, u školi ili na fakultetu (gdje su opterećeni učenjem i ispitima), a u slobodno vrijeme su upućeni na vršnjake. U maloj mjeri imaju iskustvo samostalnog života. Još uvijek nisu ozbiljno suočeni sa raznim izazovima života, te još sistematski i ne promišljaju o političkim i društvenim procesima koji utiču na njih (Finlay, Wray-Lake, & Flanagan, 2010). Učenje, zabava i druženje su za većinu mladih interesantniji vidovi provođenja slobodnog vremena nego da se bave problemima u zajednici, bez obzira što se i njih tiču. Treba napomenuti i da veliki broj studenata nije rodom iz grada u kojem studira, te se zbog toga u velikoj mjeri ne poistovjećuju sa sudbinom ni starog ni novog prebivališta.

Važan korelat je grupa situacionih i neposrednih faktora. Rezultati, pogotovo iz kvalitativnog dijela istraživanja, ukazuju na važnost kvaliteta usluga i aktivnosti građanskih i političkih organizacija. Veoma je važno da te organizacije ponude mladima sadržaje koji ih zanimaju. To može da bude zanimljiva tema, ali i mogućnost putovanja i druženja. Pri tome, važan je odnos upravljačkih struktura organizacije prema mladima. Mladi očekuju podršku, mentorstvo, konsultovanje, povjeravanje složenijih zadataka koji povećavaju njihov osjećaj autonomije. Očekuju da ih neko ozbiljno shvati, sasluša i usmjeri. Za duži angažman mladih u nekoj organizaciji čini se da su ovo važniji kriteriji od materijalne dobiti. Važnost zadovoljstva aktivnostima i međuljudskim odnosima istaknuto je i u teoriji motivacione promjene (Pearce & Larson, 2006).

Socio-ekonomski faktori utiču na društveno učešće mladih preko nekoliko "prstenova uticaja". Najuži krug svakako čine roditelji i vršnjaci koji su najvažniji modeli ponašanja za mlade. Ukoliko je to najuže okruženje aktivno, velika je vjerovatnoća da će i mladi biti takvi (Hart et al., 2005; Bronfenbrenner, 1979; Bandura, 1997), što naši rezultati i potvrđuju. Važan podsticaj može biti i školski ambijent, ukoliko se u njemu kroz specifične nastavne metode podstiče kritičko mišljenje (Novak, Markey & Allen, 2007). Neki opštiji faktori, poput pola, uzrasta, obrazovanja i zaposlenja takođe ostavljaju svoj pečat. Stariji, obrazovaniji i zaposleniji ispitanici, ispoljavaju veći nivo društvenog učešća, vjerovatno zahvaljujući većem doživljaju lične kompetentnosti koja ima uporište u većoj informisanosti, razvijenijim društvenim mrežama. S druge strane, ovo pravilo se ne može primijeniti na finansijski status, vjerovatno iz razloga što su mladi iz imućnijih porodica zadovoljniji lični statusom, te možda i strahuju da se on ne poremeti (Jankowski, 2002).

Interesantan aspekt uticaja socijalnih faktora na društveno učešće mladih je i percepcija stanja u društvu. Velika većina mladih je nezadovoljna trenutnim stanjem i političkim institucijama, osjeća nepravdu, zabrinutost za lični i kolektivni opstanak. Međutim, zbog čudne uzajamne isprepletenosti ovih faktora, ova depriviranost ne rezultira nekom ozbilnjom društvenom akcijom ili težnjom za promjenom. Paradoksalno je da percepcija društvene nepravednosti, umjesto da podstakne, ona čak i umrtvljuje političko učešće. Ovo je možda posljedica svojevrsnog začaranog kruga sačinjenog od interakcije nekoliko faktora. Nepovjerenje prema političkim institucijama odbija mlade od politike, što uslovljava manju političku efikasnost, tj. manji kapacitet za sprovođenje promjena. Budući da postojeće nezadovoljstvo nije praćeno adekvatnom političkom kompetentnošću, ono ostaje fiksirano i zarobljeno na nepostojanom afektivnom nivou, bez jasne formulacije i smjera. Ovo je u skladu sa nalazima Alesina i LaFerrara (2000). Nepostojanje veze između nezadovoljstva i većeg društvenog učešća zbog pada povjerenja u institucije isticao je i Soule (2001).

Na vezu društvenog učešća i stanja u društvu nadovezuju se socijalne identifikacije i političke orientacije. Najizrazitije korelacije političkog angažmana su sa entitetom, mjestom življenja, etničkom i religijskom grupom. Ovi rezultati potvrđuju da su politika i politički angažman često u funkciji očuvanja bazičnih socijalnih identiteta. Ovo može i da politički demotiviše

mlade jer, pored tih identitetskih potreba, mladi imaju i brojna druga interesovanja kojima se politika ne bavi (DeLuca, 1995). Ove konstatacije potkrepljuju i veze političkog angažmana sa konzervativnošću u vezi ravnopravnosti grupa.

Pored navedenih faktora, značajna odrednica i predispozicija društvenog učešća su i određene vrijednosti i karakteristike ličnosti. U većoj mjeri su društveno angažovani oni mladi koji su optimističniji i ekstravertniji, te mladi koje žele da utiču na druge i koji natprosječno vrednuju svoju ličnost. Pritom, veće su šanse da se mladi priključe različitim građanskim aktivnostima ukoliko su otvoreniji za nova iskustva i savjesniji. Građanski aktivisti su i oni mladi koji su više orijentisani ka liberalnijim individualnim vrijednostima, dok učesnici političkog života u nešto većoj mjeri cijene tradicionalne, konzervativne i religijske vrijednosti.

Preporuke: Kako podstaći društveno učešće mladih?

Imajući u vidu važnost političkog znanja, zainteresovanosti i motivacije, jedna od najvažnijih preporuka ovog istraživanja odnosi se na važnost građanskog obrazovanja. Jasno je da se putevi građanskog i političkog povjerenja i učešća grade akcijom čitavog društva, ali za mlade je, uz porodicu, vjerovatno najvažniji faktor obrazovni sistem. Obrazovni sistem mora poslužiti kao siguran ulaz mladih u politički i građanski život, budući da predstavlja prvi formalizovani socijalizacijski medijum društva u koje ulaze ili su već punopravni članovi.

Da bismo razvili veći društveni angažman mladih, neophodno je da se unaprijede znanja mladih iz oblasti građanskog i političkog obrazovanja, kroz neformalne ili, još bolje, formalne obrazovne programe. Kroz pohađanje takvih programa mladima bi bilo jasnije kako društvo funkcioniše, koja su prava i uloga građana, te preko kojih mehanizama se to može ostvariti. Mogli bi da steknu i vještine koje će im pomoći da budu aktivni, odgovorni i kompetentni građani koji će biti sposobni da artikulišu svoje ideje na najefikasniji način. Na primjer, jedan od segmenata može biti i razvijanje vještina komunikativne kompetentnosti i kritičkog mišljenja. To se odnosi na vještine pronalaženja

informacija, razlikovanje dokaza od zaključaka, formiranje argumenata, izražavanje mišljenja, slušanje i procjenu stanovišta drugih ljudi.

U okviru školskog konteksta, koristan mehanizam za razvoj društvenog učešća mlađih su i učenički savjeti. Pored toga što mogu da budu faktor rješenja brojnih aktuelnih problema i konfliktova u školi, savjeti učenika mogu biti motor i mehanizam kontinuiranog razvoja aktivizma mlađih. Pozitivna stvar je što je ovo pitanje zakonski uglavnom definisano u obazovnom sistemu u BiH, dakle potrebno ga je što efikasnije provoditi u praksi. Uz to, u školskom kontekstu moguće je organizovati vannastavne sekcije kroz koje se mogu organizovati i brojne akcije u zajednici, kulturnog, humanitarnog, ekološkog tipa. Takođe, u okviru pojedinih školskih predmeta mogu se organizovati posjete lokalnim i republičkim upravama. To bi djeci i mladima približilo političke institucije, a vjerovatno rezultiralo i većim znanjem o političkom sistemu.

Nadalje, naši nalazi su da se mlađi distanciraju od političkih institucija, što pokazuju niskim povjerenjem u iste, te niskim stepenom interesovanja za politička dešavanja. Čini se da politički život nije prilagođen mlađima i njihovim potrebama, počevši od puteva komunikacije, pa do ciljeva političkih aktivnosti. Politički i društveni sistem bi trebao, ukoliko želi da dopre do mlađe populacije, da se prilagodi novim medijima i komunikacijskim kanalima, prvenstveno korištenju interneta. Drugim riječima, politički i društveni ciljevi se moraju prilagoditi potrebama mlađih, dovođenjem u fokus tema koje su im interesantne. Uprkos važnosti tog pitanja, politika ne bi trebalo da se svede samo na očuvanje socijalnih identiteta. Mogućnosti kvalitetnog obrazovanja, mogućnosti putovanja i sticanja novih iskustava, te mogućnosti zaposlenja i zasnivanja porodice, teme su koje mogu da pokrenu populaciju mlađih.

Mlađi se više uključuju ukoliko se građanski aktivizam povezuje sa konkretnim problemima koji tiže i njih kao građane. Važno je da se građani poistovijete sa građanskim inicijativama. To će se desiti ukoliko se razmatranje problema odvija na neposrednom administrativnom nivou, a to je u našem kontekstu nivo mjesne zajednice. Njihovo postojanje nije dovoljno dobro definisano zakonskim regulativama. Potrebne su detaljnije regulative i smjernice rada koje će podstići i osigurati aktivniji rad mjesnih zajednica, a samim tim i mlađih.

Budući da aktivno učešće mlađih u građanskim udruženjima značajno zavisi od međuljudskih odnosa, važno je uvesti određene standarde u rad organizacija koje se bave mlađima. Omladinski lideri i edukatori moraju biti adekvatno obučeni, te možda imati i određene licence da bi provodili programe u školama i zajednici. Bilo bi korisno da se definišu kriteriji i standardi koje bi organizacija i pojedinci trebali da ispune da bi mogli masovno raditi sa mlađima. Standardizacija omladinskog rada je u nekim dijelovima BiH u toku, ali je još uvijek malo urađeno na samoj realizaciji te ideje na lokalnim nivoima.

Programi mobilnosti mlađih u okviru obrazovanja mogu doprinijeti većem građanskom i političkom učešću mlađih. Putovanja i upoznavanje drugih država omogućuju socijalna poređenja i precizniju percepciju stanja u sopstvenom društvu, što je važno za građansko učešće. Pored toga, izlaganje kulturnoškim razlikama može dodatno da razvije otvorenost prema iskustvu što je takođe bitna predispozicija građanskog učešća.

Zaključci

U ovom dijelu ćemo dati ukupan osvrt na dobijene rezultate i njihove implikacije. Mada procjena zastupljenosti društvenog učešća mlađih nije bila glavna svrha istraživanja, na prvom mjestu možemo konstatovati da su mlađi djelimično društveno aktivni. Njihovo učešće se manifestuje kroz pojedinačne i povremene građanske ili političke akcije, dok je nivo uključenosti u građanska udruženja, a pogotovo političke stranke, značajno manji. Svakako je poželjno da učešće bude veće.

Potvrđili smo da građanski i politički angažman mlađih predstavlja složen fenomen, determinisan brojnim situacionim, psihološkim, socijalnim, ekonomskim i demografskim faktorima. Definitivno je usko povezan sa srodnim znanjima i kompetencijama iz sfere politike koji su važna predispozicija društvenog, a pogotovo političkog učešća. Neposredan uticaj na učešće mlađih mogu da imaju brojni situacioni faktori, poput kvaliteta i korisnosti ponuđenih aktivnosti za mlađe, međuljudski odnosi u organizaciji, građansko i političko opredjeljenje roditelja i vršnjaka.

Opšti socijalizacijski i ekonomski faktori, poput važnosti socijalnih identiteta (nacija, religija itd.), pola, uzrasta, obrazovanja i zaposlenja ostavljaju važan pečat na društveni angažman. Pored njih, važna je i percepcija stanja u društvu koja je generalno okvalifikovana kao veoma loša. Paradoksalno je da oni koji percipiraju veću nepravdu u društvu i depriviranost, društveno su pasivniji, pogotovo u političkom smislu.

Uticaj socijalnih faktora na angažman mladih determinisan je i bazičnim vrijednostima i crtama ličnosti. Optimističnije, ekstravertnije i otvorenije osobe, te mlađi koji sebe vide bitnjim od drugih, teže da budu društveno aktivniji. Pritom, građanski aktivisti su orijentisani liberalnijim vrijednostima, dok su politički aktivisti skloniji konzervativnim i tradicionalnim vrijednostima.

Za veći društveni angažman mladih u budućnosti potrebno je zadovoljenje više uslova. Kroz programe formalnog ili neformalnog građanskog i političkog obrazovanja, važno je unaprijediti nivo znanja, te političku i građansku kompetentnost. Nezadovoljstvo stanjem u društvu, tek udruženo sa kompetencijama, može dovesti do aktivnijeg odnosa mladih prema sebi i svojoj budućnosti. Građansko i političko obrazovanje je i važan potencijal za sposobnost demaskiranja političkih spinova preko kojih se blokira društveni angažman tako što se životna pitanja, strategijom zastrašivanja, politizuju i stavljuju u ravan zaštite vitalnih etničkih interesa od unutrašnjih ili vanjskih "neprijatelja". U tom kontekstu, važno je razvijati sposobno građansko i političko liderstvo koje treba da usmjeri i uobičai društvene inicijative u jasnom smjeru. Da bi uopšte došlo do veće zainteresovanosti mladih za društvenim angažmanom, potrebno je raditi i na unapređenju građanske i političke kulture, imidža političara te povjerenja u političke institucije. Percepcija politike je trenutno takva da odbija mlade ljudi. Tome doprinosi i dominantno stavljanje politike u funkciju zadovoljenja socijalno-identitetskih potreba, što svakako nisu jedine potrebe mladih.

Pri svemu ovome treba imati na umu da mlađi, tj. ispitanici u našem uzorku, iskazuju i tendencije koje nas navode na optimizam u zaključcima. Kod naših ispitanika su značajno zastupljene univerzalističke vrijednosti i orijentacije, odnosno egalitaristički društveni stavovi. Uopšteno govoreći, mlađi iz našeg uzorka su značajno orijentisani ka univerzalnim ljudskim vrijednostima, prevazilazeći time dnevnopolitičke kategorizacije u trenutnom kontekstu. Dalje,

treba imati na umu da društvena angažovanost mladih ne odstupa u velikoj mjeri od angažovanosti opšte populacije. Postoji i veliki broj mladih koji pokazuju priličnu uključenost u neke društvene i političke aktivnosti, makar na najosnovnijem nivou. Moguće je da mladima samo način organizacije političke i građanske uključenosti nije blizak?! Iz tog razloga govorimo o potrebi za promjenom paradigme kad su u pitanju teme i komunikacijski kanali kojim se društvo obraća mladima. Takođe, dobro je znati da snažnu motivaciju za društvenu uključenost čini stvarna zainteresovanost za politička i građanska pitanja, u većoj mjeri nego instrumentalna motivacija. Ovo je još jedan od pokazatelja koji govori u pravcu toga da bi društvo trebalo da prilagodi teme, ciljeve i načine komunikacije potrebama i percepciji mladih. Mladi nisu nezainteresovani za društveno učešće, već su prije nedovoljno zainteresovani za učešće na način kako im se to pruža danas.

Na ovom mjestu je potrebno naglasiti i da naše istraživanje – uz već navedena kompromisna rješenja koje smo napravili kada je u pitanju izbor uzorka – ima izvjestan broj metodoloških nedostataka koje treba imati na umu i koji se mogu popraviti u budućnosti. Prije svega, u prikazanim analizama ograničili smo se na relativno jednostavne statističke analize kojima se ispituju proste forme povezanosti među varijablama; nismo prikazivali ni medijacione niti moderacione analize kojima se razotkrivaju eventualni mehanizmi koji leže u osnovi tih povezanosti, odnosno uslovi u kojima se te povezanosti pojačavaju ili smanjuju. Nadalje, ovim istraživanjem nismo ulazili u mogućnost stvaranja tipologije društvenog angažovanja mladih kod nas, a što je bilo tema nekih ranijih istraživanja navedenih u uvodu knjige. Istina, prikupljeni podaci ostavljaju mogućnost da se eksplorativno analizira izvjestan broj medijaciono-moderacionih mehanizama, kao i da se predloži tipološka taksonomija, ali smatramo da navedene složene analize prevazilaze obuhvat ove knjige. Uz to, postoje i bitni fenomeni koje nismo uopšte adresirali planom istraživanja. Kao prvo, želeći da postignemo neutralniju procjenu ukupnog društvenog angažmana, u nacrt istraživanja nismo željeli uvoditi ideološko-političke konotacije, mada literatura pokazuje da ideološko-politička orientacija može biti značajan moderatorski faktor kada su u pitanju osobine koji predisponiraju osobu da uzme učešće u društvenim pitanjima. Konačno, našim istraživanjem smo se tek “dotakli” ukupnog društvenog angažmana. Naime, nesumnjivo je da je neophodno baviti se mladima, ali istovremeno je potrebno obratiti pažnju i

na funkcionisanje starijih uzrasnih kategorija, ali i onih koji su još mlađi od uzrasta kojeg smo mi ispitivali. Narednim istraživanjima ćemo nastojati obratiti više pažnje i na te aspekte.

Da zaključimo, aktivno građansko i političko učešće jedan je od osnovnih kriterija i principa svakog zdravog i slobodnog društva. Ono može biti posljedica društvenih prilika, ali i ishodište i motor budućeg razvoja. Činjenica je da u Bosni i Hercegovini trenutno postoji mnogo faktora i silnica koji upućuju mlade u pravcu pesimizma i pasivnosti. Nadamo se da će ovo istraživanje i publikacija doprinijeti da se jasnije sagleda i shvati pozicija mlađih u tom kontekstu. Odgovornost je na mnogim važnim institucijama i ljudima, ali i svaki pojedinac treba da preuzme inicijativu i da prihvati svoj dio uloge. Ipak je na kraju u moći svakog čovjeka, da odluči da li će "čekati Godoa" ili će napraviti konkretni korak, raspakujući okove i oslobođajući sopstvenog "unutrašnjeg Prometeja".

EXECUTIVE SUMMARY

CIVIC ENGAGEMENT AND POLITICAL PARTICIPATION OF THE YOUTH: A PSYCHOLOGICAL APPROACH

Introduction

With this study we wanted to investigate which *psychological and social factors* contribute to civic and political engagement of the youth in B&H, as these concepts are defined in the literature (e.g. Wilkenfeld, Lauckhardt, & Torney-Purta, 2010; Verba et al., 1995). *Civic engagement* refers to independent or organized activities whose ultimate goal is to resolve or improve issues of citizens and community in various spheres of life, e.g. ecology, culture, humanitarian problems, citizens' rights. *Political participation* encompasses various activities in the political sphere of society, i.e. membership in a political party, participation in a political campaign, political impact on acquaintances, participation in political conventions, political representations, political protests.

Available literature review suggested numerous constructs as potential correlates of civic engagement and political participation. With this in mind, we posed the following research questions:

1. To what extent is the youth engaged in civic and political activities?
2. Which motives and socialization factors have effects on social participation?
3. What is the role of political self-efficacy, knowledge and interest in politics in the social participation of young people?
4. Are there differences in social participation with regard to socio-demographic characteristics?
5. How does the perception of the current situation in society determine the social participation of young people?
6. How important are social identifications for civic and political participation?

7. What is the role of basic values when it comes to civic and political engagement?
8. Are certain personality traits and optimism associated with civic and political participation?

Methods

To address the aforementioned questions we opted for the mixed-methods approach. That said, the primary role was reserved for quantitative data, after which we collected some qualitative data through focus group discussions and interviews.

Quantitative data were obtained through a battery of questionnaires covering a broad range of relevant constructs: civic participation, political participation, civic beliefs, political self-efficacy, knowledge and interest in politics, perception of the state of society (concern for the future, experience of relative deprivation, trust in institutions), liberalism/conservatism, social identifications, personality traits, basic values, personal optimism and socio-demographic characteristics. To further support the findings we held ten interviews with the youth leaders (who worked, on average, for 14 years with the youth) and three focus groups with the youth who were: active in the non-governmental organizations, young politicians from the ruling and opposition parties, and with the young people who were not involved with civic or political organizations. The purpose of the interviews was to get acquainted with the youth leaders' perspective on the factors that stimulate active social participation of young people, the motives to become members of civic associations and activities that motivate them to stay active in the long run. The main topics of the focus group discussions included: factors and motives impacting active participation in civic and political activities; attitudes towards civic and political participation; perceptions of the situation in the society.

With regard to the sampling of participants for a quantitative part of the study, we could not obtain a probabilistic sample, so we tried to make it more relevant by using purposive quota sampling. Specifically, we sampled participants from 42 municipalities in Republic of Srpska while taking into account gender (52% participants were females) and educational status

(roughly one-third were high-school students, one-third university students, and one-third who were not involved in education anymore). Furthermore, we also approached almost 100 young persons who were civically or politically active. Thus, the final sample comprised 1058 participants, aged from 19 to 26 years, of which 70% had residency in urban areas, whereas 30% resided in suburban or rural areas. The data were collected in early 2017.

Results

Prevalence of civic and political participation in the sample

The collected data indicate relatively high levels of civic awareness. 81% of the respondents believe that through joint efforts, citizens can make changes in their community, while 53.2% of them think that individuals alone can make those changes. Nevertheless, our results suggest that those attitudes are not closely followed in practice; namely, only 22% of the respondents were civically active by participating in associations engaged in community development. The most common type of civic actions pursued in the last two years were: collecting donations (64%), ecological actions (50%), signing petitions (47%), participating in campaigns related to community problems (36%), participating in civically-organized protests (18%). Around 10% of respondents were involved with political parties. As mentioned earlier, we do not claim that these results are representative for the youth population, due to purposive sampling strategy.

Political competence, knowledge and interest as correlates of social participation

Political competence, knowledge of political laws and interest in politics proved to be systematically correlated with social participation. They all seem to moderately contribute to the involvement of young people in social processes. Around 25% of the participants follow political affairs, whereas between 30% and 45% of them believe that they are knowledgeable in different aspects of legal issues related to politics. On average, the participants expressed that their levels of political competence were moderate. We can conclude that there is a

lot of room to improve political competencies/knowledge/interest, which are important determinants of civic and political participation.

Motives of civic engagement and political participation

In more than half of young people, an important predisposition for youth participation in civic and political groups is an interest in the topic that these institutions tackle. The active participants most frequently reported that it was their parents or friends who largely motivated them to join the organizations. School settings were also quoted to be important in this regard, especially if they interactive methods of teaching were practiced, which encourage critical thinking. Other common motives to join these organizations were travel opportunities, opportunities to socialize with other young people, and opportunities to satisfy their existential needs and to develop professionally. It seems that the long-term engagement in these organizations depends mainly on friendly relationships with the leaders who provide understanding and respect, give constructive feedback, properly distribute responsibilities and adequately supervise the execution of activities.

Sociodemographic correlates of social participation

Gender, age, education, and employment proved to be significant correlates of social participation. Interestingly, although there were no gender differences in civic participation, young men were more politically active compared to girls. Additionally, the results showed that civic and political participation were associated with higher age, higher education levels, and higher employment status, probably because these young people had better developed their social networks, relevant knowledge, and self-efficacy in these domains. The financial status of the family was not systematically related to the social participation.

Perceived social situation and social participation

Clearly, our participants have a bleak outlook on the situation in the society. Almost 75% of them agreed with the statement that they live in an unfair society, 85% think that they deserve better living conditions, 72.4% were

worried about their future, whilst 65.1% were worried about the survival of their ethnic group. Personal experience with injustice and concern for the survival of ethnic group were positive predictors of civic participation. Political participation correlated negatively with perception of social injustice, experiencing relative deprivation and concern for their own future. These correlations indicate that, on the one hand, negative experiences predict higher civic engagement, while the perception of social injustice, instead of stimulating, seem to numb political participation. These results are closely related to an enormous distrust in national institutions, which was as high as 72% in our sample. We hypothesize that such distrust results in disinterest and distancing from any social action, particularly from political participation. Contrary to some layman expectations, we did not find evidence that dissatisfaction would be sufficient to stimulate political participation. A higher level of citizen's conscientiousness, competence and leadership is needed, as well as the assurance that political woes will not endanger referential social identities.

Social identifications as correlates of social participation

On average, the participants in our study identified moderately strongly with their ethnic group, religion and entity they live in. Whereas civic engagement was not correlated with these social identifications, aforementioned social identifications correlated weakly but positively with political participation. Such findings confirmed that political life in our society is organized through the identity principle: the dominant political parties are profiled as political organizations of ethnic communities. At the same time, this may be the very cause of lack of interest for politics amongst the young, since the young have numerous other needs that are not attended to in existing political programs.

Basic values and liberalism-conservatism as correlates of social participation

Interestingly, the participants rated *Universalism* as the most important among the basic human values, which was closely followed by *Conformity* (being obedient to parents and elders), *Family*, and *Self-Direction*. Further, we found several basic human values associated with social participation. In contrast to the findings from studies conducted in Western countries, both types of social

participation were best predicted by a group of values consisting of *Power*, *Achievement* and *Security*. Additionally, the following variables were weakly but systematically associated with civic engagement: *Benevolence*, *Self-Direction* and *Stimulation*, whereas *Tradition* was an additional positive predictor of political participation. These results were in line with the finding that political participation has low positive correlations with conservatism related to ethnic rights. All in all, it seems that civic activists tend to be more often those who are oriented towards more liberal individual values, while political participants are somewhat more inclined towards traditional and conservative values.

Personality traits and social participation

We also examined the relations between the basic personality traits and optimism/pessimism with the social engagement. Personality traits were operationalized through the HEXACO model and the set of constructs known as the “The Dark Triad”. Our results suggest that extraverted and less humble young persons tend to be more involved in both civic and political participation. In addition, civic activists are significantly more open to new experiences and they are somewhat more conscientious. We also found very weak positive correlations of political participation with narcissism and *machiavellianism*. As for personal optimism-pessimism, the large majority of young people seem to be rather optimistic, but at the same time we can say that 26.3% of respondents showed some clear pessimistic patterns of thought. Optimism was positively associated with civic, but not with political participation.

We can conclude that young persons who are more optimistic, extraverted, and who see themselves as more important than others, tend to be more proactive. In addition, there is a greater chance that young people would join various civic activities if they are more conscientious, and particularly, if they are more open to new experiences.

Conclusions

Although with this study we did not aim to estimate total social participation of the young in B&H, we have enough evidence to conclude that young people are indeed socially active. That said, their participation is mostly manifested

through independent actions and occasional civic or political activities, while the level of continual involvement in civic associations, and especially political parties, is significantly smaller.

Furthermore, we have confirmed that civic engagement and political participation are complex phenomena, determined by numerous situational, psychological, social, economic and demographic factors. For example, the participation seems to be closely related to political knowledge and competences in the sphere of political activities, both of which might be important prerequisites for engagement. We found some support to claim that quality and usefulness of offered youth activities, interpersonal relationships in the relevant organizations, and civic and political commitment of their parents and peers might be the important channels through which a young person can acquire these prerequisites. We also found that the young are equipped with some other preconditions for social participations, since an overwhelming number of participants regard universal human values as of the highest importance, and most of those who are active are primarily intrinsically motivated to be so.

We also found that various other factors might leave an important stamp on social engagement; from the sociodemographic variables such as gender, age, education and employment status, through the importance of social identities (e.g. ethnic group, religion) and the perception of the current situation in a society, to more personal constructs such as basic values and personality traits.

To sum it up, our results suggest that the following is associated with desirable increase in civic and political participation: availability of youth centers which provide high quality activities and services; establishment of fair and respectful relationships between the management structures of youth centers (or civic/political organizations) and young persons; improvement of personal competences for political activities; transference of motives and interests through parents and peers; introduction of teaching methods in schools which develop critical thinking; insistence on acquiring higher levels of education; promotion of gender balance in politics; giving greater emphasis to injustice at personal and social level; focusing attention on responsibility of political institutions; appropriately addressing social identification issues; taking into account personality traits and values when selecting future leaders.

These findings lead to recommendations on how to increase social participation of young people. First of all, the levels of political knowledge, and political and civic competence need to be improved through formal or informal civic and political education programs. Secondly, there is a need to work on improving civic and political culture by dissociating the concepts of politicians and political institutions from the specific persons or dishonest acts, which dominate the political scene. The current perception of politics repels young people from it, and as a result, this contributes to the dominant politics characterized largely by meeting social identity needs, which certainly are not the only needs of young people.

Societal and political structures should adapt to the needs of young people, by focusing on topics they are interested in and by using more modern communication channels such as the internet. We are under impression that young people are not so uninterested in social participation per se, but that they are rather insufficiently interested to participate under the current circumstances. Therefore, it would be highly beneficial to systematically support models of student organizations at various education levels (student councils, students' unions) that may become the engine of youth activism. It would be also useful to strengthen the work of basic administrative units (local community offices) through which they will be able to more effectively address problems in the community. The standardization of youth activism with clear criteria for work with the youth can also contribute to greater involvement of young people. Finally, youth mobility programs can provide new insights into the current situation in one's own society and they can increase openness of personality to new experiences, both of which seem to be important for greater civic participation.

Civic engagement and political participation of the youth may be the consequence of social circumstances, and at the same time, they are a starting point and an engine of future social development. Throughout this study, we realized that there are a lot of factors and forces pushing the young towards pessimism and passiveness. Still, we sincerely hope that this study will contribute to a clearer perspective and to improved civic engagement of the youth. Responsibility rests on numerous important institutions and people, but each individual should take initiative and accept his/her part of the role. It is up

to each person to decide whether to “wait for Godot”, or to make some concrete steps by shaking off the chains and freeing its “inner Prometheus”.

LITERATURA

- Adler, R. P., & Goggin, J. (2005). What do we mean by “civic engagement”??. *Journal of Transformative Education*, 3(3), 236-253.
- Alesina, A., & La Ferrara, E. (2000). Participation in heterogeneous communities. *The quarterly journal of economics*, 115(3), 847-904.
- Almond, G., & Verba, S. (1963). The civic culture: political attitudes and democracy in five countries. Princeton: Princeton university Press.
- Altemeyer, B. (2004). The Other “Authoritarian Personality.” In J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political Psychology* (Vol. 30, pp. 85–107). Psychology Press.
- Anderson, M. (2010). Community identity and political behavior. New York: Palgrave Macmillan.
- Andolina, M. W., & Jenkins, K. (2004). Don’t write off the kids just yet... hopeful prospects for youth in the 2004 election’. In *Pre-APSA Conference on Political Communication. Chicago, IL* (Vol. 1).
- Ashmore, R. D., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An Organizing Framework for Collective Identity : Articulation and Significance of Multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130(1), 80–114.
<http://doi.org/10.1037/0033-2909.130.1.80>
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2008). The HEXACO Model of Personality Structure and the Importance of the H Factor. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(5), 1952–1962. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00134.x>
- Ashton, M. C., Lee, K., & de Vries, R. E. (2014). The HEXACO Honesty-Humility, Agreeableness, and Emotionality factors: A review of research and theory. *Personality and Social Psychology Review*, 18(2), 139–152.
<https://doi.org/10.1177/1088868314523838>
- Ashton, M. C., Lee, K., de Vries, R. E., Perugini, M., Gnisci, A., & Sergi, I. (2006). The HEXACO model of personality structure and indigenous lexical personality dimensions in Italian, Dutch, and English. *Journal of Research in Personality*, 40(6), 851–875.
<https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.06.003>

- Astuto, J., & Ruck, M. D. (2010). Early childhood as a foundation for civic engagement. In L. R. Sherrod, J. Torney-Purta, & C. A. Flanagan (Eds.), *Handbook of Research on the Development of Civic Engagement in Youth* (pp. 249-276). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Atkins, R., & Hart, D. (2003). Neighborhoods, adults, and the development of civic identity in urban youth. *Applied Developmental Science*, 7(3), 156-164.
- Baćević, L. (1990). Nacionalna svest omladine. In S. Mihailović, L. Baćević, & S. Bjelajac (Eds.), *Deca krize: omladina Jugoslavije krajem osamdesetih*. Beograd: IDN - Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje.
- Bakker, B. N., Hopmann, D. N., & Persson, M. (2015). Personality traits and party identification over time. *European Journal of Political Research*, 54(2), 197–215. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12070>
- Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action. New York: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 44(9), 1175.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28 (2), 117-148.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York : W.H. Freeman.
- Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 1-45). New York: Cambridge University Press.
- Barnes, S. H., & Kasse, M. (1979). Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies. Beverly Hills, CA: Sage.
- Beaumont, E. (2010). Political agency and empowerment: Pathways for developing a sense of political efficacy in young adults. *Handbook of research on civic engagement in youth*, 525-558.
- Benyamin, Y. (2005). Can high optimism and high pessimism co-exist? Findings from arthritis patients coping with pain. *Personality and Individual Differences*, 38(6), 1463–1473.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.09.020>

- Brewer, M. B., & Pierce, K. P. (2005). Social identity complexity and outgroup tolerance. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 31(3), 428–37.
- Brewer, M.B. (2009). Social identity and citizenship in a pluralistic society. In E. Borgida, C.M. Federico, & J. Sullivan (Eds.), *The political psychology of democratic citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. *American Psychologist*, 32, 513-531.
- Bronfenbrenner, U., & Evans, G. W. (2000). Developmental science in the 21st century: Emerging theoretical models, research designs, and empirical findings. *Social Development*, 9, 115–125.
- Brown, R. (2006). *Grupni procesi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Campbell-Patton, C., & Patton, M. Q. (2010). Conceptualizing and evaluating the complexities of youth civic engagement. In L. Sherrod, J. Torney-Purta, & C. Flanagan (Eds.), *Handbook of research on civic engagement in youth* (pp. 593-619). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Caplan, N. (1970). The new ghetto man: A review of recent empirical studies. *Journal of Social Issues*, 26(1), 59-73.
- Caprara, G. V., Vecchione, M., Schwartz, S. H., Schoen, H., Bain, P. G., Silvester, J., ... Caprara, M. G. (2017). Basic Values, Ideological Self-Placement, and Voting: A Cross-Cultural Study. *Cross-Cultural Research*, 51(4), 388–411.
- Carlson, J. M., & Hyde, M. S. (1980). Personality and political recruitment: Actualization or compensation. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 106(1), 117-120.
- Carmines, E. G. (1980). A competence theory vs. need theory of political involvement. In G. Kourvetaris, B. A. Dobratz (Eds.), *Political sociology: Readings in research and theory* (pp. 121–132). New-Branswick, NJ: Transaction.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 879–889.
- Chang, E. C., Maydeu-Olivares, A., & D'Zurilla, T. J. (1997). Optimism and pessimism as partially independent constructs: Relationship to positive

- and negative affectivity and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 23(3), 433–440.
- Chang, E. C., Maydeu-Olivares, A., & D'Zurilla, T. J. (1997). Optimism and pessimism as partially independent constructs: Relationship to positive and negative affectivity and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 23(3), 433–440.
- Chiaburu, D. S., Oh, I.-S., Berry, C. M., Li, N., & Gardner, R. G. (2011). The five-factor model of personality traits and organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 96(6), 1140–1166.
- Chirumbolo, A., & Leone, L. (2010). Personality and politics: The role of the HEXACO model of personality in predicting ideology and voting. *Personality and Individual Differences*, 49(1), 43–48.
- Cohen, A., Vigoda, E., Samorly, A. (2011). Analysis of the mediating effect of personal-psychological variables on the relationship between socioeconomic status and political participation: A structural equations framework. *Political Psychology*, Vol. 22, No. 4, 727-757.
- Colby, A. (2008). The place of political learning in college. *Peer Review*, 10(2/3), 4. *Journal of Psychology*, 106, 117–120.
- Conover, P. J., Crewe, I. M., & Searing, D. D. (1991). The nature of citizenship in the United States and Great Britain: Empirical comments on theoretical themes. *The journal of politics*, 53(3), 800-832.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Neo PI-R professional manual. Odessa, FL: Psychological assessment resources.
- Craig, M. A., & Richeson, J. A. (2014). On the Precipice of a “Majority-Minority” America. *Psychological Science*, 25(6), 1189–1197.
- Cresswell, J. W. (2003). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- Crocetti, E., Jahromi, P., & Meeus, W. (2012). Identity and civic engagement in adolescence. *Journal of adolescence*, 35(3), 521-532.
- Davies, J. C. (1969). The J-curve of rising and declining satisfactions as a cause of some great revolutions and a contained rebellion. *Violence in America*, 690-730.

- DeLuca, T. (1995). *The two faces of political apathy*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Diller, E. C. (2001). Citizens in service: The challenge of delivering civic engagement training to national service programs. *Washington, DC: Corporation for National and Community Service*.
- Dušanić, S. (2013). Religioznost i određeni korelati mentalnog zdravlja mladih. *Godišnjak za psihologiju*, Vol. 9, No11, str 57-67. Niš: Filozofski fakultet.
- Đipa, D. i Fazlić, S. (2012). *Glasovi mladih*. Sarajevo: UNDP, MDG-F.
- Ellison, C. G., & London, B. (1992). The social and political participation of black Americans: Compensatory and ethnic community perspectives revisited. *Social Forces*, 70, 681–701.
- Erikson, E. (1968). Youth: Identity and crisis. *New York: WW*.
- Erikson, E. H. (1994). *Identity and the life cycle*. New York: WW Norton & Company.
- Eyler, J., Giles Jr, D. E., Stenson, C. M., & Gray, C. J. (2001). At a glance: What we know about the effects of service-learning on college students, faculty, institutions and communities, 1993-2000.
- Eysenck, H. J. (1954). *The Psychology of Politics*. London: Routledge.
- Finlay, A., Wray-Lake, L., & Flanagan, C. (2010). Civic engagement during the transition to adulthood: Developmental opportunities and social policies at a critical juncture. *Handbook of research on civic engagement in youth*, 277-305.
- Finley, A. K. (2011). Civic learning and democratic engagements: A review of the literature on civic engagement in post-secondary education. *Unpublished paper. Accessed March, 12, 2012.*
- Finlay, A. K., Wray-Lake, L., & Flanagan, C. A. (2010). Civic engagement during the transition to adulthood: Developmental opportunities and social policies at a critical juncture. In L. Sherrod, J. Torney-Purta, & C. Flanagan (Eds.), *Handbook of research on civic engagement in youth* (pp. 277-305). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Flanagan, C. (2003). Trust, identity, and civic hope. *Applied Developmental Science*, 7(3), 165-171.

- Flanagan, C. A., Campbell, B., Botcheva, L., Bowes, J., Csapo, B., Macek, P., & Sheblanova, E. (2003). Social class and adolescents' beliefs about justice in different social orders. *Journal of Social Issues*, 59(4), 711-732.
- Flanagan, C. A., Cumsille, P., Gill, S., & Gallay, L. S. (2007). School and community climates and civic commitments: Patterns for ethnic minority and majority students. *Journal of educational psychology*, 99(2), 421.
- Flanagan, C. A., Gallay, L. S., Gill, S., Gallay, E., & Nti, N. (2005). What does democracy mean? Correlates of adolescents' views. *Journal of Adolescent Research*, 20(2), 193-218.
- Flanagan, C., Gill, S., & Gallay, L. (2014). Social participation and social trust in adolescence: the importance of heterogeneous en coun ters. *Processes of community change and social action*, 149.
- Flanagan, C., Stoppa, T., Syvertsen, A. K., & Stout, M. (2010). Schools and social trust. *Handbook of research on civic engagement in youth*, 307-329.
- Fowler, J. H. and Kam, C. D. (2007). Beyond the Self: Social Identity, Altruism, and Political Participation. *Journal of Politics*, 69: 813–827.
- Fromm, E. (1942). *The Fear of Freedom. English*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Funder, D. C. (2013). *The Personality Puzzle* (6th ed.). New York, NY: W.W. Norton & Company.
- Fung, A. (2001). Accountable autonomy: Toward empowered deliberation in Chicago schools and policing. *Politics & Society*, 29(1), 73-103.
- Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad of Personality: A 10 Year Review. *Social and Personality Psychology Compass*, 3, 199–216.
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing Intergroup Bias: The Common Ingroup Identity Model*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Gallini, S. M., & Moely, B. E. (2003). Service-learning and engagement, academic challenge, and retention. *Michigan journal of community service learning*, 10(1).
- Galston, W. A. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual review of political science*, 4(1), 217-234.

- Gibson, C., & Levine, P. (2003). The civic mission of schools. Report for Carnegie Corporation of New York and the Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement. Disponible en: http://www.civicmissionofschools.org/site/campaign/cms_report.html.
- Greven, T. (2016). *The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States: A Comparative Perspective*. Friedrich Ebert Stiftung. Retrieved from http://www.fesdc.org/fileadmin/user_upload/publications/RightwingPopulism.pdf
- Gutmann, A. (2009). *Identity in democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Hahn, C. (1998). Becoming political: Comparative perspectives on citizenship education. Suny Press.
- Hart, D., & Gullan, R. L. (2010). The sources of adolescent activism: Historical and contemporary findings. *Handbook of research on civic engagement in youth*, 67-90.
- Hart, D., Atkins, R., Markey, P., & Youniss, J. (2004). Youth bulges in communities: The effects of age structure on adolescent civic knowledge and civic participation. *Psychological Science*, 15(9), 591-597.
- Haslam, S. A. (2001). Psychology in organizations: The social identity approach. *Leadership & Organization Development Journal*. London: Sage.
- Herzberg, P. Y., Glaesmer, H., & Hoyer, J. (2006). Separating optimism and pessimism: A robust psychometric analysis of the Revised Life Orientation Test (LOT-R). *Psychological Assessment*, 18(4), 433–438.
- Hibbing, J. R., Smith, K. B., & Alford, J. R. (2014). Differences in negativity bias underlie variations in political ideology. *The Behavioral and Brain Sciences*, 37(3), 297–307.
- Hilbig, B. E., Zettler, I., Leist, F., & Heydasch, T. (2013). It takes two: Honesty-Humility and Agreeableness differentially predict active versus reactive cooperation. *Personality and Individual Differences*, 54(5), 598–603.

- Hinz, A., Sander, C., Glaesmer, H., Brähler, E., Zenger, M., Hilbert, A., & Kocalevent, R.-D. (2017). Optimism and pessimism in the general population: Psychometric properties of the Life Orientation Test (LOT-R). *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 17(2), 161–170.
- Hogg, M. A. (2005). Uncertainty, social identity and ideology. In *Advances in group processes* (pp. 203–230). New York: Elsevier.
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty-identity theory. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 69–126). San Diego: Academic Press.
- Hollister, R. M., Mead, M., & Wilson, N. (2006). Infusing active citizenship throughout a research university: The Tisch College of Citizenship and Public Service at Tufts University. *Metropolitan Universities Journal*, 17(3), 38-54.
- Horn, J. L., & Knott, P. D. (1971). Activist youth of the 1960's: Summary and prognosis. *Science*, 171(3975), 977-985.
- Hornsey, M. J., & Hogg, M. A. (2000). Subgroup relations: A comparison of the mutual intergroup differentiation and common ingroup identity models of prejudice reduction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, (26), 242–256.
- Huo, Y. J., Smith, H. J., Tyler, T. R., & Lind, E. A. (1996). Superordinate identification, subgroup identification, and justice concerns: Is separatism the problem; is assimilation the answer? *Psychological Science*, 7,40-45.
- Jackson, J. J., Hill, P. L., & Roberts, B. W. (2012). Misconceptions of Traits Continue to Persist: A Response to Bandura. *Journal of Management*, 38(3), 745–752.
- Jankowski, M. (1992). Ethnic identity and political consciousness in different social orders. *New Directions for Child Development*, 56, 79–93.
- Jankowski, M. (2002). Minority youth and civic engagement: The impact of group relations. *Applied Developmental Science*, 6(4), 237.
- Jennings, M. K., & Stoker, L. (2004). Social trust and civic engagement across time and generations. *Acta politica*, 39(4), 342-379.

- Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2010). The dirty dozen: a concise measure of the dark triad. *Psychological Assessment*, 22(2), 420–32.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339–375.
- Kajonius, P. J., & Dåderman, A. M. (2014). Exploring the relationship between honesty-humility, the big five, and liberal values in Swedish students. *Europe's Journal of Psychology*, 10(1), 104–117.
- Kasser, T., & Ryan, R. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 410–422.
- Keeter, S., Zukin, C., Andolina, M., & Jenkins, K. (2002). The civic and political health of the nation: A generational portrait. *Center for information and research on civic learning and engagement*
- Kerner, O. (1988). The Kerner Report: The 1968 report of the national advisory commission on civil disorders. Pantheon.
- Kezar, A. (2002). Assessing Community Service Learning: Are We Identifying the Right Outcomes?. *About Campus*, 7(2), 14-20.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive-development approach. *Moral development and behavior: Theory research and social issues*, 31-53.
- Lakić, S., Damjenić, M. i Pedović, I. (2016, mart). Adaptacija BHI upitnika za brzu procjenu HEXACO crta ličnosti. Rad prezentovan na Međunarodnoj naučnoj konferenciji Empirijska istraživanja u psihologiji 2016, Beograd, Srbija.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2008). The HEXACO Personality Factors in the Indigenous Personality Lexicons of English and 11 Other Languages. *Journal of Personality*, 76(5), 1001–1054.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2014). The Dark Triad, the Big Five, and the HEXACO model. *Personality and Individual Differences*, 67, 2–5.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2016). Psychometric Properties of the HEXACO-100. *Assessment*, 1–15.

- Lefcourt, H. M. (1976). Locus of control: Current trends in theory and research. New York: Halsted.
- Lenzi, M., Vieno, A., Perkins, D. D., Santinello, M., Elgar, F. J., Morgan, A., & Mazzardis, S. (2012). Family Affluence, School and Neighborhood Contexts and Adolescents' Civic Engagement: A Cross-National Study. *American journal of community psychology*, 50(1-2), 197-210.
- Lucas, R. E., & Donnellan, M. B. (2009). Age differences in personality: evidence from a nationally representative Australian sample. *Developmental Psychology*, 45(5), 1353–1363.
- Marsh, A., & Kaase, M. (1979). Background of political action. *Political action: Mass participation in five western democracies*, 97-136.
- Marshall, G. N., Wortman, C. B., Kusulas, J. W., Hervig, L. K., & et al. (1992). Distinguishing optimism from pessimism: Relations to fundamental dimensions of mood and personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(6), 1067–1074.
- Mayhew, M. J., & Fernández, S. D. (2007). Pedagogical practices that contribute to social justice outcomes. *The Review of Higher Education*, 31(1), 55-80.
- McLeod, J., Shah, D. H. A. V. A. N., Hess, D., & Lee, N. J. (2010). Communication and education: Creating competence for socialization into public life. *Handbook of research on civic engagement in youth*, 363-392.
- Meevissen, Y. M. C., Peters, M. L., & Alberts, H. J. E. M. (2011). Become more optimistic by imagining a best possible self: Effects of a two week intervention. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(3), 371–378.
- Metzger, A., & Smetana, J. G. (2009). Adolescent civic and political engagement: Associations between domain-specific judgments and behavior. *Child Development*, 80(2), 433-441.
- Metzger, A., & Smetana, J. G. (2010). Social cognitive development and adolescent civic engagement. *Handbook of research on civic engagement in youth*, 221-248.
- Meyer, D. S. (1998). *Movement Society*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

- Milbrath, L. W., Goel, M. L. (1977). Political participation: How and why do people get involved in politics? (2nd ed.). Chicago: Rand McNally.
- Milosavljević, B. (2005). *Socijalna psihologija ljudskih grupa*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Miller, K. P., Brewer, M. B., & Arbuckle, N. L. (2009). Social Identity Complexity: Its Correlates and Antecedents. *Group Processes Intergroup Relations*, 12(1), 79–94.
- Moghaddam, F. (2005). The staircase to terrorism: A psychological explanation. *American Psychologist*, 60, 161–169.
- Mondak, J. J., & Halperin, K. D. (2008). A Framework for the Study of Personality and Political Behaviour. *British Journal of Political Science*, 38(2), 335–362.
- Mondak, J. J., Hibbing, M. V., Canache, D., Seligson, M. A., & Anderson, M. R. (2010). Personality and civic engagement: An integrative framework for the study of trait effects on political behavior. *American Political Science Review*, 104(1), 85–110.
- Ng, S. H. (1980). *The social psychology of power*. London: Academic Press.
- Nie, N. & Verba, S. (1975) Political participation. In: Greenstein, F. & Polsby, N. (eds) *Handbook of Political Science*, vol. 4, Nongovernmental Politics. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Niemi, R. G., Craig, S. C., & Mattei, F. (1991). Measuring internal political efficacy in the 1988 National Election Study. *American Political Science Review*, 85, 1407–1413.
- Niemi, R., & Junn, J. (2000). *Civic education: What makes students learn*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Nosek, B. A., Banaji, M. R., & Jost, J. T. (2009). The politics of intergroup attitudes. *Social and psychological bases of ideology and system justification*, 480-506.
- Novak, J. M., Markey, V., & Allen, M. (2007). Evaluating cognitive outcomes of service learning in higher education: A meta-analysis. *Communication Research Reports*, 24(2), 149–157.
- Olzak, S., Shanahan, S., & McEneaney, E. H. (1996). Poverty, segregation, and race riots: 1960 to 1993. *American Sociological Review*, 590–613.

- Paige, J. M. (1971). Political orientation and riot participation. *American Sociological Review*, 810-820.
- Pancer, S. M., Pratt, M., Hunsberger, B., & Alisat, S. (2007). Community and political involvement in adolescence: What distinguishes the activists from the uninvolved?. *Journal of Community Psychology*, 35(6), 741-759.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556-563.
- Pearce, N. J., & Larson, R. W. (2006). How teens become engaged in youth development programs: The process of motivational change in a civic activism organization. *Applied Developmental Science*, 10(3), 121-131.
- Peters, M. L., Flink, I. K., Boersma, K., & Linton, S. J. (2010). Manipulating optimism: Can imagining a best possible self be used to increase positive future expectancies? *Journal of Positive Psychology*, 5(3), 204–211.
- Puhalo, S. (2007). Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini . U S. Puhalo (Ur.), Socio- psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Art print.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone revisited. *The Responsive Community*, 5, 18-33.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. In *Culture and politics* (pp. 223-234). Palgrave Macmillan US.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. New York: Simon & Schuster.
- Raijmakers, Q. A., Verbogt, T. F., & Vollebergh, W. A. (1998). Moral reasoning and political beliefs of Dutch adolescents and young adults. *Journal of Social Issues*, 54(3), 531-546.
- Ribeiro, J. L. P., Pedro, L., & Marques, S. (2012). Dispositional Optimism is Unidimensional or Bidimensional? the Portuguese Revised Life Orientation Test. *The Spanish Journal of Psychology*, 15(3), 1259–1271.
- Richardson, W. K., & Torney-Purta, J. (2008). Connections between concepts of democracy, citizen engagement, and schooling for 14-year-olds across

- six countries. *Civic Education for Diverse Citizens in Global Times: Rethinking Theory and Practice*, 79.
- Rocca, S., & Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88–106.
- Ronan, B. (2011). The Civic Spectrum: How Students become Engaged Citizens. Dayton, OH: Kettering Foundation.
- Sandy, C. J., Gosling, S. D., Schwartz, S. H., & Koelkebeck, T. (2016). The Development and Validation of Brief and Ultrabrief Measures of Values. *Journal of Personality Assessment*, 1–11.
- Sax, L. J., Astin, A. W., & Avalos, J. (1999). Long-term effects of volunteerism during the undergraduate years. *The review of higher education*, 22(2), 187–202.
- Sayre, W. (2003). The Economics of Palestinian Suicide Bombing. Working paper. *University of Texas at Austin*.
- Schmid, K., Hewstone, M., & Al Ramiah, A. (2011). Self-Categorization and Social Identification: Making Sense of Us and Them. In D. Chadee (Ed.), *Theories in Social Psychology* (pp. 211–231). Oxford, UK: Blackwell.
- Schmitt, D. P., Realo, A., Voracek, M., & Allik, J. (2008). Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1), 168–182.
- Schwabsky, N. (2014). Teachers' individual citizenship behavior (ICB): the role of optimism and trust. *Journal of Educational Administration*, 52(1), 37–57.
- Schwartz, S. H. (2003). A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. In *Questionnaire development report of the European Social Survey* (pp. 259–319).
- Schwartz, S. H. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative Sociology*, 5(2–3), 137–182.
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1–20.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic

- Human Values with a Different Method of Measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519–542.
- Segerstrom, S. C., Evans, D. R., & Eisenlohr-Moul, T. A. (2011). Optimism and pessimism dimensions in the Life Orientation Test-Revised: Method and meaning. *Journal of Research in Personality*, 45(1), 126–129.
- Selman, R. L. (1976). Social-cognitive understanding: A guide to educational and clinical practice. *Moral development and behavior: Theory, research, and social issues*, 299–316.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity. A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319–331.
- Simon, B., Trötschel, R., & Dähne, D. (2008). Identity affirmation and social movement support. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 935–946.
- Sniderman, P. M., & Tetlock, P. E. (1986). Symbolic racism: Problems of motive attribution in political analysis. *Journal of social issues*, 42(2), 129–150.
- Soule, S. (2001). Will They Engage? Political Knowledge, Participation and Attitudes of Generations X and Y.
- Sullivan, J. L., & Transue, J. E. (1999). The psychological underpinnings of democracy: A selective review of research on political tolerance, interpersonal trust, and social capital. *Annual review of psychology*, 50(1), 625–650.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. *Human groups and social categories* (Vol. 18). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour. In S. Worchel & W.G. Austin (Eds). *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson.
- Theiss-Morse, E. (1993). Conceptualizations of good citizenship and political participation. *Political behavior*, 15(4), 355–380.
- Torney-Purta, J. (2002). The school's role in developing civic engagement: A study of adolescents in twenty-eight countries. *Applied developmental science*, 6(4), 203–212.
- Torney-Purta, J. V. (2009). International psychological research that matters for policy and practice. *American Psychologist*, 64(8), 825.

- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen*. IEA Secretariat, Herengracht 487, 1017 BT, Amsterdam, The Netherlands.
- Torney-Purta, J., Wilkenfeld, B., & Barber, C. (2008). How adolescents in 27 countries understand, support, and practice human rights. *Journal of Social Issues*, 64(4), 857-880.
- Turiel, E. (1983). The development of social knowledge: Morality and convention. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turjačanin, V. (2011). Oblici i izraženost etničkih identiteta u BiH. In D. Majstorović & V. Turjačanin (Eds.), *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini* (pp. 192–219). Banja Luka: CKSP.
- Turjačanin, V. (2015). *Socijalna psihologija etničkog identiteta*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Turjačanin, V., Dušanić, S., & Lakić, S. (2017). *Složeni socijalni identiteti u bosni i hercegovini*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
- Tyler, T. R. (1994). Psychological models of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 850-863.
- Tyler, T. R., & Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 115-191). New York, N Y Academic Press.
- Uslaner, E. M. (1998). Social Capital, Television, and the “Mean World”: Trust, Optimism, and Civic Participation. *Political Psychology*, 19(3), 441–467.
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Uslaner, E. M., & Brown, M. (2005). Inequality, Trust, and Civic Engagement. *American Politics Research*, 33(6), 868–894.
- Uslaner, E. M., & Conley, R. S. (2003). American Politics Research People to their Ethnic Communities CIVIC ENGAGEMENT AND. *American Politics Research*, 31(4), 331–360.

- Ustav Bosne i Hercegovine. (2012). Retrieved from
http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_srp.pdf
- Van Benshoten, E. (2001). Civic engagement for people of all ages through national service. *Unpublished manuscript*.
- Van Deth, J. W. (1986). A note on measuring political participation in comparative research. *Quality and Quantity*, 20(2-3), 261-272.
- Van Stekelenburg, J., & Klandermans, B. (2013). The social psychology of protest. *Current Sociology*, 61(5-6), 886-905.
- Vecchione, M., Schoen, H., Castro, J. L. G., Cieciuch, J., Pavlopoulos, V., & Caprara, G. V. (2011). Personality correlates of party preference: The Big Five in five big European countries. *Personality and Individual Differences*, 51(6), 737–742.
- Vecchione, M., Schwartz, S. H., Caprara, G. V., Schoen, H., Cieciuch, J., Silvester, J., ... Alessandri, G. (2015). Personal values and political activism: A cross-national study. *British Journal of Psychology*, 106(1), 84–106.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. (1995). Voice and equality: civic voluntarism in American politics. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Verkuyten, M. (2007). Religious group identification and inter-religious relations: A study among Turkish-Dutch Muslims. *Group processes & Intergroup relations*, 10(3), 341-357.
- Verkuyten, M., & Slootter, L. (2008). Muslim and Non-Muslim Adolescents' Reasoning About Freedom of Speech and Minority Rights. *Child development*, 79(3), 514-528.
- Vieno, A., Perkins, D. D., Smith, T. M., & Santinello, M. (2005). Democratic school climate and sense of community in school: A multilevel analysis. *American journal of community psychology*, 36(3-4), 327-341.
- Warren M.E. (2008). Citizen representatives. In M.E. Warren and H. Pearse (eds), *Designing Deliberative Democracy: The British Columbia Citizens' Assembly* (pp. 50–69). Cambridge: Cambridge University Press.
- Watts, R. J., Williams, N. C., & Jagers, R. J. (2003). Sociopolitical development. *American Journal of Community Psychology*, 31(1-2), 185-194.

- Wilkenfeld B. (2009). Does context matter? How the family, peer, school, and neighborhood contexts relate to adolescents' civic engagement (Working Paper 64). Medford, MA: Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement.
- Wilkenfeld, B., Lauckhardt, J., & Torney-Purta, J. (2010). The relation between developmental theory and measures of civic engagement in research on adolescents. *Handbook of research on civic engagement in youth*, 193-219.
- Wilson, G. D. (1973). *The psychology of conservatism*. London: Academic Press.
- Worchel, S. (1999). Written in blood: Ethnic identity and the struggle for human harmony. New York: Worth Publishers.
- Yarkoni, T. (2010). The abbreviation of personality, or how to measure 200 personality scales with 200 items. *Journal of Research in Personality*, 44(2), 180–198.
- Youngblade, L. M., & Curry, L. A. (2006). The people they know: Links between interpersonal contexts and adolescent risky and health-promoting behavior. *Applied Developmental Science*, 10(2), 96-106.
- Youniss, J., McLellan, J. A., & Yates, M. (1997). What we know about engendering civic identity. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 620-631.
- Žiga, J., Turčilo, L., Osmić, A., Bašić, S., Miraščija, N. Dž., Kapidžić, D. i Šmigoc, J. B. (2015). *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна и универзитетска библиотека

Републике Српске, Бања Лука

316.663-053.81

ДУШАНИЋ, Срђан, 1974-

Građansko i političko učešće mladih :
psihološki pristup / Srđan Dušanić, Siniša
Lakić, Vladimir Turjačanin. - Banja Luka :
Friedrich Ebert Stiftung, 2017 (Laktaši :
Grafomark). - 176 str. : tabele ; 25 cm

Tiraž 200. - Bibliografija: str. 159-176. -
Summary.

ISBN 978-99938-634-5-8

1. Лакић, Синиша, 1978- [автор] 2.
Турјачанин, Владимир, 1970- [автор]

COBISS.RS-ID 6980888

Teorijski i empirijski utemeljena poruka ove studije je da je nivo građanskog i političkog učešća mlađih u svim segmentima društva, pokazatelj humanog trenda socijalno psihološkog konteksta svake ljudske zajednice.

Ovom akcionom studijom naglašavaju se šanse za boljite, te razmatraju ideje kako da se unaprijedi stanje u društvu, podstakne pozitivna međugeneracijska interakcija i uopšte motivacija mlađih ljudi.

Rukopis je metodološki dobro koncipiran, lako čitljiv, te samim tim pristupačan široj čitalačkoj publici. Od posebne je važnosti za akademske građane koji se bave psihologijom, filozofijom, politikologijom, žurnalistikom, komunikologijom, socijalnim radom itd.

Prof. dr Branko Milosavljević

FILOZOFSKI FAKULTET

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI

Knjiga "Građansko i političko učešće mlađih - psihološki pristup" ambiciozan je poduhvat autora u kome se pojava društvenog aktivizma teorijski osvetljava kroz multidisciplinarni pregled psihološke, sociološke i politikološke literature, a zatim i kroz ozbiljnu empirijsku studiju koja omogućava triangulaciju dobijenih podataka...

Rezultati ove ekstenzivne studije mogu biti od koristi donosiocima odluka kao osnova za empirijski utemjene javne politike, društvenim naučnicima iz različitih oblasti (psihologije, ali i sociologije i političkih nauka), ali i svima onima koji u formalnoj ili neformalnoj interakciji sa mlađim ljudima učestvuju u formiraju njihove slike o svetu.

Autori opravdano ističu da je društveni aktivizam, i to pre svega mlađih, osnova za izgradnju socijalnog kapitala i zdravog tkiva društva.

Doc. dr Iris Žeželj

FILOZOFSKI FAKULTET

UNIVERZITET U BEOGRADU

